

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิต
ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

จัดทำโดย

ดร.อำคา แสงงาม และคณะนักวิจัย

สนับสนุนโดย : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

พฤษภาคม ๒๕๕๖

โครงการ

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

คณะวิจัย

๑. ดร.อำภา แสงงาม	หัวหน้าโครงการ
๒. นายประมวล มาहनก้อง	นักวิจัย
๓. นายสมนึก วันจันทร์	นักวิจัย
๔. นายขาว สมอาษา	นักวิจัย
๕. นายประสิทธิ์ จำปาทิพย์	นักวิจัย
๖. นายบุญสงค์ ศรีเที่ยง	นักวิจัย
๗. นายปรีชา ยินดี	นักวิจัย
๘. นายเชิดพงษ์ ทับแก้ว	นักวิจัย
๙. นายสุชี ฤนหนู	นักวิจัย
๑๐. นายบุญดา กุดมาศุนย์	นักวิจัย
๑๑. นายสวานิตย์ ศิริบูรณ์	นักวิจัย
๑๒. นายจิรยุทธ์ แสงมณี	นักวิจัย
๑๓. นางเจริญศรี ชินรัตน์	นักวิจัย
๑๔. นางวาโย ตึกประโคน	นักวิจัย
๑๕. นาย สงบ ใจสาหัส	ที่ปรึกษาโครงการ
๑๖. นายถนัด ประทุม	ที่ปรึกษาโครงการ

กิตติกรรมประกาศ

ภาพใดๆ ที่ติดตาตรึงใจคือ ศาสตราจารย์(พิเศษ)ศรีศักร วัลลิโภดม ได้นำพวกเรานั่งรถตระเวนสำรวจชุมชนและพื้นที่ประวัติศาสตร์ทุ่งกุลาร้องไห้ ในเวทีประชุมท่านยังกรุณาให้ข้อคิดมุมมอง ช่วยชี้ประเด็นการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนที่สร้างพลังจากคนใน อันเป็นแก่นกับการวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สนับสนุนงบประมาณจำนวน ๒๐๑,๑๓๐ บาท โดย ผศ.ดร.บัณฑิต แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้กรุณาช่วยชี้แนะเพิ่มเติมกิจกรรมงานให้ชัดเจนตรงประเด็นยิ่งขึ้น

ในส่วนศูนย์ประสานงานการวิจัยมีหัวหน้าหมอน(บุญเสริม เสียงสนั่น) เป็นเสาหลัก มีพี่ใหม่ (ปกป้อม ปุโรทกานนท์) และคุณวิเชียร สอนจันทร์ นักพัฒนาที่มากประสบการณ์ช่วยเติมเต็มให้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ช่วยจัดเวทีสรุป ถอดบทเรียน สังเคราะห์ข้อมูล ให้คำปรึกษาดูแลใกล้ชิด และให้กำลังใจ คุณเป็ด (พิสมัย เปลื้องพัฒนกุล) ดูแลเรื่องเอกสารการเงิน อาหารเวลาประชุม รวมทั้งเข้าเล่มรายงาน สรุปว่าทุกคนมีน้ำใจ แบ่งปันและเป็นเพื่อนในยามยาก ทำให้ชีวิตนักวิจัยแม้บางครั้งจะเหนื่อย ท้อ เหนงา แต่ก็ตื่นเต้นทำทนายอบอุ่นและเป็นสุข โดยเฉพาะการวิจัยครั้งนี้ต้องบังเกิดพิพธิภักษ์ชุมชนและรวมกันเป็นเครือข่ายขึ้นในทุ่งกุลาร้องไห้ นับเป็นสิ่งที่ทำทนายและช่วยเติมเต็มมวลประสบการณ์ให้นักวิจัยท้องถิ่นนำไปใช้ในชีวิตจริง ขอขอบพระคุณในน้ำใสใจจริงครับ

ชุมชนบ้านเมืองบัว มีพี่ไพจิตร วสันตเสนานนท์และคณะ ชุมชนบ้านเมืองเตา มีครูเจริญศรี ชินรัตน์ พร้อมคณะ ชุมชนกู่กาสิงห์มี พ่อทอง สวณงาม และคณะ ชุมชนจำปาขันมีครูสำลี มณีจันทร์ และคณะ ชุมชนบ่อพันขันมี ดร.ขาว สมอาษาและคณะ ชุมชนไพรขลา มีก้านันเชิดพงษ์ ทับแก้วและคณะ ทั้งหมดเป็นแกนนำเครือข่ายระดับชุมชนที่เสียสละช่วยประสานงานและปฏิบัติการในพื้นที่ส่งผลให้การสร้างพิพธิภักษ์เครือข่ายอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้บังเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมแม้จะก่อเกิดเป็นเพียงพิพธิภักษ์เล็กๆ แต่มันก็ยิ่งใหญ่เพราะเกิดจากพลังสำนึกร่วมของชุมชนเครือข่าย ที่พวกเราภาคภูมิใจร่วมกัน ขอให้พิพธิภักษ์ที่พวกเราได้ร่วมมือกันสร้างนี้ จงเติบโตยั่งยืนและเข้มแข็งในวิถีชุมชนทุ่งกุลาร้องไห้สืบไป

ขอขอบพระคุณนักวิจัย แกนนำเครือข่ายและครอบครัวทุกท่านที่เปิดโอกาสให้ได้ทำงานวิจัยที่มีคุณค่าต่อสังคม หาโอกาสทำงานวิจัยดีคึกกับนักพัฒนา ที่ปรึกษามากประสบการณ์และมีเพื่อนร่วมงานดีๆ ไม่มีอีกแล้ว จึงประกาศเกียรติคุณและขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ ที่สำคัญคุณค่างานวิจัยนี้ขอมอบบูชาคุณแด่บิดามารดา และครูอาจารย์ของคณะนักวิจัยทุกท่าน

ดร.อำคา แสงงาม และคณะ

หัวหน้าโครงการ : พฤษภาคม ๒๕๕๖

ชื่อเรื่อง การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้
ผู้วิจัย คร.อำคา แสงงาม และคณะ
หน่วยงานสนับสนุน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ปีที่พิมพ์ ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อค้นหากระบวนการวิธีการสร้างพหิพริทัศน์ท้องถิ่นจากความหลากหลายของชุมชน เพื่อการเรียนรู้ร่วมและเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ๒) เพื่อขยายผลกระบวนการวิธีการเรียนรู้ การสร้างพหิพริทัศน์ชุมชน นำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชน ท้องถิ่นจากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอบข้าง พื้นที่เป้าหมายหลัก ได้แก่ ชุมชนเมืองบัว กู่กาสิงห์ บ่อพันขัน ไพรขลา เมืองเตา ขยายผลสู่ชุมชนรอบข้างคือ ชุมชนจำปาขัน จานทุ่ง โพนเงินและหนองกก-หนอง ยาว รวม ๕ ชุมชน ประชากรกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ พระภิกษุ ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มแม่บ้าน เด็กและเยาวชนรวม ๕๐ คน วิธีการศึกษาโดยจัดประชุมระดับเครือข่าย ระดับชุมชน จัดอบรมทำทะเบียน ทักษะศึกษาดูงาน จัดคาราวานเรียนรู้ จัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ปฏิบัติการ สร้างพหิพริทัศน์ ประชุมสรุปและสังเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการแบบสามเส้าตรวจสอบข้อมูล นำเสนอ ผลการวิจัยโดยใช้ภาพถ่าย แผนภาพ ผสมผสานกับการพรรณนาความวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า

1.กระบวนการวิธีการสร้างพหิพริทัศน์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้คือ ๑.การวิเคราะห์เพื่อสร้างความเข้าใจ “ความเป็นท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ๒.การศึกษาทบทวนงานวิจัย “ชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้” พื้นที่หลักในการสร้างกระบวนการศึกษาระดับพื้นที่ ๓.การสร้างจินตภาพร่วม ๔.กระบวนการสร้างเครือข่ายพหิพริทัศน์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ได้แก่ ขั้นตอนที่ ๑ การสร้างกรอบแนวคิด “พหิพริทัศน์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้” ขั้นตอนที่ ๒ การหนุนเสริมและเรียนรู้การสร้างพหิพริทัศน์ระดับชุมชน ขั้นตอนที่ ๓ จัดกิจกรรมการเรียนรู้ร่วม ขั้นตอนที่ ๔ การขยายผลการสร้างพหิพริทัศน์สู่ชุมชนรอบข้าง ขั้นตอนที่ ๕ การสรุปบทเรียนและการพัฒนารูปแบบพหิพริทัศน์เครือข่าย แต่ละชุมชนมีวิธีการสร้างแตกต่างกันคือ การใช้คติความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การใช้ระบบงานราชการของเทศบาล การใช้กำนันผู้ใหญ่บ้านและการใช้พระภิกษุผู้นำทางศาสนาเป็นผู้นำในการสร้างความร่วมมือสร้างพหิพริทัศน์ เครือข่ายการสร้างพหิพริทัศน์ได้แก่ ๑) เครือข่ายฝ่ายปกครอง ๒) เครือข่ายทางพุทธศาสนา ๓) เครือข่ายงานราชการเทศบาลตำบล ๔) เครือข่ายครูและผู้นำชุมชน

อัครลักษณ์ร่วมพิพิธภัณฑ์ทุ่งกุลาร้องไห้คือ ทรัพยากรทุกสิ่งจะเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่องผี เจ้าพ่อปู่ตา ผีเชื้อ ผีนา หรือวิญญาณในธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดชนแบบแผนประเพณีพิธีกรรมที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต รูปแบบพิพิธภัณฑ์ประกอบด้วย ๑) ศูนย์ข้อมูลอัครลักษณ์ชุมชน ๒) เครื่องใช้แหล่งเรียนรู้ ได้แก่ แหล่งเรียนรู้กลางแจ้ง ภูมิปัญญาชาวบ้าน สถานประกอบการหรือกลุ่มอาชีพ กิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม ๓) กิจกรรมดำเนินการในวิถีชุมชน ๔) การจัดกระบวนการเรียนรู้ ๕) โครงสร้างคณะทำงานเครือข่าย

๒. การขยายผลกระบวนการวิธีการสร้างพิพิธภัณฑ์สู่ชุมชนรอบข้างพบว่า ได้ขยายผลสู่ชุมชนที่ทำงานวิจัยท้องถิ่นคือ ชุมชนจำปาขัน บ้านจานทุ่งและบ้านหนองกก-หนองขาว ซึ่งมีนักวิจัยและผู้นำชุมชนเป็นแกนนำเคลื่อนกระบวนการทำงาน ส่วนชุมชนบ้านโพนเงิน(ไม่มีงานวิจัย) มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และสังคมกับบ้านเมืองบัว ได้ใช้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเชิญผู้นำเข้าร่วมร่วมงานกระบวนการขยายผลการสร้างพิพิธภัณฑ์ได้แก่ ๑) การสร้างความเข้าใจ พัฒนาแนวคิดและความเป็นไปได้ของโครงการร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับผู้นำชุมชน ๒) การหนุนเสริมจากศูนย์ประสานงานวิจัยโดย ร่วมวิเคราะห์ฐานทรัพยากรชุมชนที่จะนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ ๓) การเข้าร่วมกิจกรรมจัดการเรียนรู้ในชุมชน(โครงการวิจัย) และสนับสนุนสื่อการเรียนรู้ ๔) สร้างการเรียนรู้พร้อมกับเครือข่ายและชุมชนหลักในรูปแบบการสรุปข้อมูล การจัดการพิพิธภัณฑ์ร่วมกัน การจัดการเรียนรู้ของเครือข่าย ผลจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้การสร้างพิพิธภัณฑ์อัครลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ปรากฏว่ามีพิพิธภัณฑ์เกิดขึ้น ๖ แห่ง (เกิดขึ้นในพื้นที่วิจัยและนอกโครงการ ๑ แห่ง) แหล่งเรียนรู้ ๔ แห่ง รวม ๑๐ แห่ง

ส่วนการเชื่อมโยงให้เป็นพิพิธภัณฑ์เครือข่ายอัครลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้โดยเครือข่ายชุมชนต้องร่วมมือกันคือ ๑) การพัฒนาศูนย์ข้อมูลทุ่งกุลาร้องไห้ ๒) การพัฒนาแผนงานร่วมด้านเครือข่ายวัฒนธรรม เครือข่ายท่องเที่ยวชุมชน การจัดทำระบบข้อมูลท้องถิ่น การจัดเวทีวิชาการ การขยายเครือข่ายชุมชน การเผยแพร่ การตั้งกองทุนทางสังคม และ ๓) การพัฒนาโครงสร้างเครือข่าย

สารบัญ

บทที่

หน้า

กิตติกรรมประกาศ..... ก

บทคัดย่อภาษาไทย..... ข

1 บทนำ..... ๑

 ภูมิหลัง..... ๑

 คำถามวิจัย..... ๓

 วัตถุประสงค์การวิจัย..... ๓

 ประโยชน์ของการวิจัย..... ๕

 นิยามศัพท์เฉพาะ..... ๕

 กรอบแนวคิดการวิจัย..... ๑๐

2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... ๑๒

 แนวคิดและทฤษฎีสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ในทศวรรษใหม่..... ๑๒

 กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น..... ๒๓

 ทุ่งกุลาร้องไห้ในมิติประวัติศาสตร์..... ๓๔

 สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้..... ๔๐

 กฎหมาย แผนและนโยบายเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์..... ๔๖

 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... ๔๘

3 วิธีดำเนินการวิจัย..... ๕๓

 สู่เส้นทางการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน..... ๕๓

 ขอบเขตการวิจัย..... ๖๐

 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย..... ๖๒

สารบัญ

บทที่

หน้า

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๖๓
กิจกรรมดำเนินการวิจัย.....	๖๖
ขั้นเตรียมการ.....	๖๖
ขั้นการรวบรวมศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	๗๐
ขั้นการปฏิบัติการ.....	๗๑
การจัดกระทำและวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๐
๔ ผลการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้.....	๘๒
บริบททุ่งกุลาร้องไห้สู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น.....	๘๒
เส้นทางสู่การเป็นพิพิธภัณฑ์อัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้.....	๘๔
จินตภาพพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้.....	๘๔
อัตลักษณ์ชุมชนสู่อัตลักษณ์พิพิธภัณฑ์.....	๘๗
อัตลักษณ์ร่วมของพิพิธภัณฑ์เครือข่ายทุ่งกุลาร้องไห้.....	๙๒
ความหมายของ พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้.....	๙๓
องค์ประกอบของรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้.....	๙๓
การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์อัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้.....	๙๔
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนเมืองบัว บ้านเมืองบัว.....	๙๕
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์มรดกภูมิปัญญา ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์.....	๑๑๕
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์บ่อพันขัน ชุมชนบ่อพันขัน.....	๑๕๐
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ชาติพันธุ์เขมร ลาว ส่วย ชุมชนบ้านไทรขลา.....	๑๖๘
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์เจ้าพ่อศรีนครเตา ชุมชนบ้านเมืองเตา.....	๑๘๖
การขยายผลการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์จากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอบข้าง.....	๒๑๑
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์เมืองจำปาขัน คำบลดจำปาขัน.....	๒๑๒
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้คนดีหม้อ ชุมชนบ้านจานทุ่ง.....	๒๑๒

สารบัญ

บทที่

หน้า

กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ครูเฒ่าเฒ่าศรีคอนเตา ชุมชนบ้าน

หนองกกหนองขาว.....๒๕๑

กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้วิถีอาชีพชุมชน บ้าน โพนเงิน.....๒๖๐

ผลที่ปรากฏจากการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้.....๒๕๐

5 ผลการสังเคราะห์การสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเครือข่ายอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้..... ๒๕๕

สรุป.....๒๕๕

อภิปรายผล..... ๓๑๘

ข้อเสนอแนะ.....๓๒๓

บรรณานุกรม.....๓๒๖

ภาคผนวก.....๓๓๕

รูปภาพกิจกรรม.....๓๔๐

ภาพอาคารสถานที่ศูนย์ข้อมูลพิพิธภัณฑ์.....๓๖๑

แผนที่แสดงเครือข่ายพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้.....๓๖๓

ประวัติคณะนักวิจัย.....๓๖๕

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

แนวคิดการสร้างพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ เกิดขึ้นจากนักวิจัยท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนจากนักพัฒนาและงบประมาณการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งเป็นนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชน ได้ร่วมเดินทางสำรวจชุมชนประวัติศาสตร์ และช่วยชี้แนะประเด็นการศึกษาและให้แนวคิดในการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนให้เป็นพลังการพัฒนาสังคมท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืนในวิถีชุมชน

ในเวทีสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่นและผู้นำชุมชน ได้ข้อสรุปในด้านประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมของทุ่งกุลาร้องไห้ว่า เป็นแหล่งวัฒนธรรมสำคัญที่มีความเจริญรุ่งเรืองและมีพัฒนาการทางสังคมต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย อยุธยา ๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว ชุมชนโบราณ ๔๐๘ แห่ง มีพัฒนาการต่อเนื่องมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ในสมัยวัฒนธรรมเขมร และมาถึงสมัยวัฒนธรรมไทยลาวในปัจจุบัน โดยเฉพาะหลักฐาน แหล่งผลิตเกลือและถลุงเหล็กที่มีชื่อเสียงระดับภูมิภาค ภาชนะดินเผาในพิธีกรรมการฝังศพครั้งที่ ๒ โบราณสถานแบบเขมร คูคลองเมืองโบราณ สระน้ำและถนนโบราณเชื่อมโยงชุมชนต่างๆ แสดงให้เห็นว่าในอดีตชุมชนโบราณของทุ่งกุลาร้องไห้มีความสัมพันธ์กัน ในลักษณะเป็นเครือข่ายและได้รับการวางแผนพัฒนาอย่างเป็นระบบและมีศักยภาพ

ประเด็นสำคัญที่ไม่ควรมองข้ามในส่วนนี้คือ ทรัพยากรทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ถือเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของบุคคลและสังคมโดยรวม และยังก่อให้เกิดความคิดความเชื่อประเพณีพิธีกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ที่คนทั่วไปมักเรียกกันเสมอว่าเป็นประเพณีอันดีงามที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งประเพณีวัฒนธรรมดังกล่าว ได้ทำหน้าที่หล่อหลอมให้คนในชุมชนท้องถิ่นเป็นกลุ่มก้อน มีความสมัครสมานสามัคคีกัน ดำรงอยู่ด้วยกันในสังคมอย่างสันติสุขสืบมา

ในทางด้านกายภาพทุ่งกุลาร้องไห้เป็นทุ่งกว้าง มีพื้นที่ ๒,๑๐๗,๖๕๑ ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ ๕ จังหวัดคือ จังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม สุรินทร์ ศรีสะเกษ และยโสธร นี่แม่น้ำสายสำคัญคือ แม่น้ำมูล ลำตะ ลำเสียวน้อย ลำเสียวใหญ่ และลำพลับพลา จะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่โบราณสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ประชากรมีทั้ง ชาวลาว เขมร ตัวไทเบิ้ง เขมรและจีน ถึงแม้ว่าปัจจุบันพื้นที่แห่งนี้จะถูกรัฐจัดแบ่งออกจากกัน แยกให้เป็นหมู่บ้าน อำเภอและจังหวัดไปอยู่ในเขตพื้นที่ปกครองของกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทยก็ตาม แต่ประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อาศัยในพื้นที่ทางวัฒนธรรมแห่งนี้ยังคงดำเนินชีวิตไปมาหาสู่ แลกเปลี่ยน พึ่งพาและเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์

อย่างไรก็ตามการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ที่ผ่านมาเป็นแนวคิดของคนข้างนอกอยู่ภายใต้การพัฒนาจากกระแสหลัก โดยมีอำนาจรัฐเป็นศูนย์กลางในการชี้นำทิศทางการพัฒนา ที่ต้องการให้กระทำเหมือนกันทั้งประเทศ และเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ทุนนิยม ละเลยฐานรากของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นในชนบท จึงเป็นการพัฒนาแบบไร้รากขาคณิตทางสังคมวัฒนธรรมทำให้วัฒนธรรมชุมชนเลือนหาย ระบบคุณค่าของท้องถิ่นถูกมองข้ามไป (บุญเสริม เสียงสนั่น, สัมภาษณ์ : ๒๕๕๕)

ดังปรากฏมีการนำเสนอข่าวการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ผ่านสื่อมวลชนทั่วไปว่า จะใช้พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นที่ทิ้งขยะ สร้างบ่อนคาสีโน แหล่งท่องเที่ยว เช่น หนังสือพิมพ์ภาคหัวข้อข่าวว่า “กองฉลาดผุดไอเดีย สร้างคอมเพล็กซ์ คาสีโน ที่ทุ่งกุลาร้องไห้” โดยนายวันชัย สุระกุล ผู้อำนวยการสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลกล่าวว่าสำหรับพื้นที่ที่สำนักงานสลากเห็นว่าน่าจะตั้งเอ็นเตอร์เทนเมนต์คอมเพล็กซ์ในประเทศไทย คือ ทุ่งกุลาร้องไห้ เพราะไม่เหมาะกับการทำการเกษตร(มติชน, ๒๕๕๓ : ๒๓) และก็มีเสียงด้านจากเครือข่ายนักพัฒนาในท้องถิ่นเพราะทุ่งกุลาร้องไห้เป็นพื้นที่ทางการเกษตรผลิตข้าวหอมมะลิชื่อก้องโลกควรที่จะออกกฎหมายมาคุ้มครองพื้นที่การเกษตรไม่ให้ตกไปอยู่กับนายทุน และกฎหมายปฏิรูปที่ดินที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่เข้มแข็งพอที่จะรักษาพื้นที่ทางการเกษตรไว้ได้ และเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญของภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่มีทรัพยากรทางประวัติศาสตร์เป็นรากเหง้าทางสังคมวัฒนธรรมซึ่งควรได้รับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่จะนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุขตามวิถีชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ยังเป็นโครงการที่ไม่ศึกษาผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่เคารพต่อสิทธิของชุมชนและไม่ฟังเสียงคนท้องถิ่น โดยอ้างว่าเพื่อให้ได้เงินมาพัฒนาประเทศจำนวนมาก แต่ที่สำคัญก็คือผลประโยชน์จะตกแก่คนเพียงบางกลุ่มคือนายทุนเท่านั้น

ในเวทีเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ยังได้สนทนาวว่า ทุ่งกุลาร้องไห้มีอะไรดี จำนวนมากที่เป็นทรัพยากรรากเหง้าทางวัฒนธรรม ที่ผ่านมามีไม่ค่อยได้กล่าวถึง ไม่ได้นำมาพัฒนา

หรืออาจเป็นเพราะคนที่เข้าไปพัฒนาไม่รู้หรือไม่เข้าใจ หรือทั้งไม่เข้าใจและไม่รู้ ในประเด็นนี้ได้สร้างสำนึกร่วมของนักวิจัยท้องถิ่นและผู้นำชุมชน ที่จะกำหนดแนวทางและกิจกรรมปฏิบัติการพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่น เพื่อจรรโลงทรัพยากรรากเหง้าของชุมชน เพราะเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่เรื่องราวในอดีตของคนทุ่งกุลาร้องไห้ถูกละเลียดตัดตอนจากกระบวนการพัฒนาตลอด ๔๐ ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะการพัฒนาในยุคปัจจุบันของทุ่งกุลาร้องไห้ถูกกำหนดจากภาพลักษณ์ของความแห้งแล้ง ภัยแล้ง และคนมีความยากจน ฉะนั้นการพัฒนาจึงมุ่งไปที่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต โดยมีข้าวหอมมะลิและบุคลากรปศุสัตว์เป็นผลผลิตจากการพัฒนา ทำให้คนทุ่งกุลาร้องไห้มีความสะดวกสบายมากขึ้น มีผลผลิตและรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีภาระหนี้สินพอกพูนเป็นเงาตามตัว ผู้คนอพยพไปขายแรงงานต่างถิ่นมากขึ้น ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เคยอุดมสมบูรณ์ เป็นที่พึ่งพาในการดำรงชีวิตถูกทำลายอย่างสิ้นเชิง สังคมชุมชนที่เคยใช้อาทรพึ่งพาอาศัยกัน กลายเป็นสังคมล่าสอน เห็นแก่ตัว และที่สำคัญคนทุ่งกุลาทะมอมหาตัวเองไม่พบว่าตนเองเป็นใคร มาจากไหน รากเหง้าของตนคืออะไร จึงเป็นคำถามต่อการพัฒนาที่ผ่านมาว่า เรามาถูกทางหรือไม่อย่างไร และอนาคตการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ควรไปทางไหน อย่างไร (บุญเสริม เสียงสนั่น. ๒๕๕๔ : สัมภาษณ์)

นักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนเชื่อว่า กระแสวัฒนธรรมระบบทุนนิยมมีผลกระทบต่อวิถีชุมชนอย่างรุนแรง ทำให้คุณค่าทางวัฒนธรรมซึ่งแฝงอยู่ในแบบแผนการดำรงชีวิตด้านต่างๆ ของชาวบ้านในชุมชนได้ถูกทำลายไปเกือบหมดสิ้น เกิดค่านิยมแบบมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตน มุ่งกอบโกยแสวงหากำไร ผลักดันให้ชาวบ้านแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นและเอารัดเอาเปรียบกัน ความเกื้อกูลกันถดถอยลงเรื่อยๆ ชาวบ้านมุ่งสะสมทรัพย์สินและความมั่งคั่ง จนละเลยคุณค่าของจิตวิญญาณคุณค่าการดำรงชีวิตและเพื่อนมนุษย์ แต่กลับไปให้ความสำคัญต่อวัตถุและโภคทรัพย์ (ยุกติ มุกดาวิจิตร. ๒๕๔๘ : ๓๘) และในส่วน สภาพแวดล้อมที่ถูกทำลายหมดไปทุกๆ วัน ด้วยความคิดแบบทุนนิยม อย่างไม่อาจหยุดยั้งหรือห้ามปรามใดๆ ได้ ทางออกไม่อาจแก้ไขได้ด้วยการทุ่มงบประมาณสนับสนุนแต่เพียงภาคการลงทุนและอุตสาหกรรม แต่ควรมุ่งศึกษาว่าจะบำรุงคนท้องถิ่นโดยทบทวนทบทวนการผลิตในระบบยังชีพแต่เดิม ซึ่งสัมพันธ์อย่างพ้องเหมาะแก่กับสิ่งแวดล้อมและพื้นที่ภูมิปัญญาปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้อย่างพ้องเหมาะ (ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๔๓ : ๘๖-๘๘)

ทั้งนี้รัฐเชื่อว่า การลงทุนเปลี่ยนพื้นที่แห้งแล้งให้เป็นเขตอุตสาหกรรมจะทำให้เกิดพื้นที่เพาะปลูกเพื่อการค้า และเกิดกิจกรรมทางด้านอุตสาหกรรมต่างๆ มากขึ้น ในแง่เศรษฐกิจ การเมือง คินแดนแถบนี้เป็นศูนย์กลางเชื่อมสัมพันธ์กับภูมิภาคอินโดจีน ที่สำคัญการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้น

จะนำมาซึ่งหาชนะมาสู่คนท้องถิ่น และสภาพแวดล้อมในชุมชน แนวทางพัฒนาต้องทบทวนศึกษา เรื่องของอดีต และมองหาหนทางแก้ไขที่เหมาะสม อาจส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืน ซึ่งจะช่วยรักษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์เอาไว้และยังได้ใช้ประโยชน์จากศิลปกรรมต่างๆที่มีอยู่ ตอบรับกระแสเศรษฐกิจที่กำลังจะเกิดขึ้น (ศรีศักร วัลลิโภคม. 2546 : 26-27) ในการพัฒนาท้องถิ่นต้องเน้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมกระแสของชาวบ้าน การพัฒนาจึงจะได้ผล โดยมีชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง ที่ชาวบ้านจะได้ประโยชน์ เป็นกระบวนการและเป็นชีวิตของพวกเขาจริงๆ จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๘ : ๑๕๓) และนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนยังเชื่อว่า การพัฒนาต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ต้องรู้พื้นคุณค่าดั้งเดิมที่ชุมชนมี แล้วนำสิ่งดีงามที่เป็นพื้นฐานอันเหมาะสมสำหรับการพัฒนาชีวิตมาประยุกต์สร้างสรรค์ทางเลือกขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ไม่ใช่การถอยหลังไปสู่สังคมเก่าในอดีต ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่ต้องสร้างแบบแผนการผลิตและแบบแผนการดำรงชีวิตขึ้นมาใหม่ภายใต้คุณค่าที่ดีงามแบบดั้งเดิม (สนั่น ชูสกุล. ๒๕๔๕ : ๒๔ ; ยุติ มุกดาวิจิตร. ๒๕๔๘ : ๓๘)

ทั้งนี้ทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมสำคัญที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทย ลาว เขมร ส่วย เขอ ไทยเบ็ง (ไทยโคราช) ต่างอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข ภายหลังภาครัฐได้แบ่งพื้นที่เขตการปกครองออกเป็น จังหวัด อำเภอบ้าน รวมทั้งแบ่งเป็นเขตพื้นที่การศึกษา และจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์เฉพาะท้องถิ่น ทำให้พลังสำนึกร่วมของความเป็นท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ถูกกลดทอนลงไป ประกอบกับระบบงบประมาณพัฒนา

ทั้งหมดจึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นโครงการที่เน้นการปฏิบัติการและสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน โดยเลือกหมู่บ้านเป้าหมายเป็นชุมชนโบราณในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ จำนวน ๕ หมู่บ้านคือ ๑) โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาประยุกต์พิธีกรรมความเชื่อจากแหล่งโบราณสถาน ในการฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชนเมืองบัว อำเภอกษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด ๒) โครงการศึกษาดำเนินเจ้าพ่อศรีนครบาลและพลังความเชื่อที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนหัวเมืองเตาอย่างยั่งยืน ๓) โครงการผลกระทบการแต่งงานภายในชุมชนต่อความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจท้องถิ่น กรณี บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอกษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด ๔) โครงการการหลอมรวมวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษาชุมชนไพรขลา อำเภอยุพอง จังหวัดสุรินทร์ ๕) โครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บ่อพันขัน ตำบลเค่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

ชุดโครงการวิจัยดังกล่าว เป็นกระบวนการสืบค้นหาตัวตนของคนท้องถิ่นผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน ภายใต้บริบทของคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่น เกิดสำนึกร่วมของชุมชน และใช้พลังจาก

กระบวนการเรียนรู้ และสำนักร่วมมากำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งสอดคล้องกับนายอนันต์ ชูโชติ ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ ๑๑ กล่าวว่า กระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายที่จะให้แต่ละท้องถิ่นจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองท้องถิ่นของตนเอง แต่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้แห่งนี้จะพูดถึงเฉพาะจังหวัดหนึ่งจังหวัดใดคงไม่ได้ เพราะมีวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกันหมด แต่ปัจจุบันเรากำลังถูกบล็อกไว้ด้วยอาณาเขต ซึ่งเป็นเรื่องอันตราย เพราะประวัติศาสตร์ในอดีตไม่มีเส้นแบ่งเขตแดน แต่เป็นเวียงของวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กันหมด อย่าให้เส้นแบ่งขอบเขตการปกครองในปัจจุบันมาขีดเส้นแบ่งการศึกษาประวัติศาสตร์ แต่ต้องใช้การศึกษาเป็นองค์รวม เช่น เมื่อพูดถึงทุ่งกุลาร้องไห้ก็ต้องมองพื้นที่ทั้ง ๒ ด้านไว้ ที่ครอบคลุม ๕ จังหวัด อย่างมองเพียงบ้านเมืองบัว กุลาสิงห์ แต่จะต้องมองทั้งหมดว่า พื้นที่ประวัติศาสตร์เป็นมาอย่างไร และมีการพัฒนาการอย่างไร (วาสนา แสงสุข. ๒๕๔๖ : ๕-๖)

จากผลการดำเนินงานโครงการที่ผ่านมาทำให้ชุมชนแต่ละแห่งได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ตนเอง เกิดความตระหนักในภูมิปัญญาวัฒนธรรม ก่อให้เกิดพลังภายในจากชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะจากการจัดเวทีประชุมผู้นำชุมชนและคณะนักวิจัยท้องถิ่นแต่ละชุมชนเพื่อประมวลผลโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ของแต่ละชุมชน ทำให้มองเห็นพลังของชุมชนที่ต้องการพัฒนาต่อยอดจากชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ในที่ประชุมเครือข่ายนักวิจัยได้เสนอให้นำองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ไปพัฒนาสังคมให้เป็นรูปธรรม โดยจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้ (ไพจิตร วสันตเสนานนท์. 2554 : สัมภาษณ์)

ในส่วนการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน พิพิธภัณฑ์ที่สร้างขึ้นนี้ได้จำกัดบทบาทเฉพาะการอนุรักษ์ศิลปวัตถุหรือการจัดแสดงโบราณวัตถุเท่านั้น แต่เพื่อให้เกิดสำนักร่วมอันเป็นพลังการพัฒนาของคนภายในชุมชน และยังสร้างเป็นเครือข่ายในทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์วัฒนธรรมของคนทั่วไปที่มีกิจกรรมการเรียนรู้เป็นวงจรรอบปีตามวิถีของคนในชุมชนนำไปสู่การพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนพิพิธภัณฑ์ ซึ่งศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม นักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนได้กล่าวถึงลักษณะกลางแจ้ง ไว้ว่า

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเกิดได้ทุกที่ที่มีกลุ่มคนอาศัยอยู่เป็นชุมชน มีระบบนิเวศน์ธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป มีลุ่มน้ำ ป่าเขาชายทะเล ชายทุ่ง ฯลฯ ซึ่งพื้นที่ตรงนั้นมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความเป็นมาของชุมชน มีการปรับตัว ของคนในท้องถิ่นจากอดีตถึงปัจจุบัน เรื่องราวเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญทางสังคม หากคนในชุมชนท้องถิ่นตระหนัก ถึงรากเหง้าความเป็นมาของตนเองแล้วก็สามารถร่วมมือกันจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้ (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๕๑)

: ๕๖) และกล่าวถึงลักษณะพิพิธภัณฑ์ที่จะสร้างขึ้นในทุ่งกุลาร้องไห้ ไว้ว่า

ก็คือพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต คนยังไปกราบไหว้รักษาสິงนี้ไซ้ไหม หนองน้ำเมืองบัว คือ พิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ที่รักษารูปแบบโบราณ ที่คนปัจจุบันใช้น้ำร่วมกัน เพราะฉะนั้นเมืองบัวนั้นมี แต่ว่าอาคารที่กรมศิลปาชีจัดแสดงวัตถุแต่ไม่เห็นคน เห็นแต่วัตถุสมัยเก่าแก่ต่างๆ เป็นการแสดงอันตายแล้ว (เอาวัตถุมาแสดง) แต่พอมานองพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตชีวา เห็นคนเมืองบัว จุดสำคัญตรงนี้ สามารถทำให้ทุ่งกุลาทั้งทุ่งมีพิพิธภัณฑ์เป็นสิ่งที่มีชีวิต นี่เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี (ศรีศักร วัลลิโภดม.

๒๕๕๓ : ๓๓)

ตามความหมายดังกล่าว ในเบื้องต้นทำให้คณะนักวิจัยท้องถิ่นเกิดจินตภาพรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งมีลักษณะเป็นอาคารหรือห้องศูนย์ข้อมูลที่ เป็นอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่น และมีทรัพยากรแหล่งเรียนรู้กลางแจ้งที่มีชีวิต คือ เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ตามปฎิบัติเข้ามาเป็นเครือข่าย เช่น โบราณสถาน คูคลองเมือง ถนนโบราณ หนองน้ำ สวนเกษตร บ่อเลี้ยงปลา ประเพณี ศิลปกรรม เป็นต้น โดยเชื่อว่าการจัดการทรัพยากรเหล่านี้จะนำไปสู่การพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมชุมชนและซึ่งการจัดการทรัพยากรรากเหง้าทางวัฒนธรรม ในชุมชนเหล่านี้จะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชุมชนให้ดีขึ้น สอดคล้องกับนักพัฒนาที่ กล่าวว่า ปัจจัยใหญ่ๆ ที่รวมเป็นชุมชนได้มี ๓ ประการ ปัจจัยที่หนึ่งคือจะใช้ทรัพยากรอย่างไร จึงจะ นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นธรรมและให้ประชาชนมีส่วนร่วม ปัจจัยที่สอง คือ การที่ชุมชน จะดำรงอยู่ได้จะต้องมีวิถีชีวิตเกษตรที่มีทางเลือกหลายทางที่ไม่ทำลายทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และปัจจัย ข้อที่สาม คือ มีกฎระเบียบวัฒนธรรม ประเพณี ข้อตกลงดั้งเดิมอยู่แล้วอย่างไรควรเข้าไปจัดการฟื้นฟู วัฒนธรรมชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร จัดระเบียบชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๘ : ๑๗๑- ๑๗๒)

สาขันธ์ ไพชาญจิตต์ กล่าวในทำนองสนับสนุนว่า การพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น เป็น วิธีการสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างความสามารถฟื้นฟูพลังและอำนาจในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้อย่างทั่วถึงและยั่งยืน และยังช่วยให้คนในชุมชนท้องถิ่นมีความมั่นใจใน การคิดแก้ไขปัญหาอื่นๆ หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามสำหรับพัฒนาคนและพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ สืบเนื่องต่อไป (สาขันธ์ ไพชาญจิตต์. ๒๕๔๗ : ๗๖) ส่วนทม เกตุวงษา กล่าวว่า ปัจจุบัน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในสังคมไทย มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นแล้วใน ประเทศไทยกว่า ๑,๒๐๐ แห่ง ทั้งที่อยู่ในการดูแลของเอกชน วัด สถานศึกษา องค์การปกครองส่วน ท้องถิ่น รวมทั้งหน่วยงาน กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทั้งนี้อาจมีเหตุผลมาจากกระแสแนวคิดของสังคมไทยใน ภาพรวมที่ให้ความสำคัญกับ “รากหญ้าและรากเหง้า” โดยเฉพาะการต่อยอดกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่

กำลังไหลบ่าเข้าสู่สังคมไทยอย่างรุนแรงและรวดเร็วโดยมีความเชื่อว่า “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” จะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการชะลอกระแสโลกาภิวัตน์ และเป็นฐานในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่กำลังจะลางเลือนไปจากความทรงจำของผู้คน รวมทั้ง เป็นฐานความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านคุณค่าและมูลค่าในอนาคต (ทม เกตุวงษา. ๒๕๕๔ : ๑๐)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๕๔ ได้เน้นการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม (มาตรา ๖) บิดหลักการศึกษาตลอดชีวิต (มาตรา ๘) ที่สังคมมีส่วนร่วมจัดการศึกษา ระดมทรัพยากรต่างๆ มาใช้จัดการศึกษา (มาตรา ๙) ให้ผู้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจศักยภาพ ความพร้อมและโอกาสโดยศึกษาจากบุคคล สังคม ประสพการณ์ สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่นๆ (มาตรา ๑๕(๓) และมาตรา ๒๕ กล่าวถึงพิพิธภัณฑ์ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและจัดตั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต รวมทั้งแหล่งข้อมูลและแหล่งเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ (สุชน ชาลีเครือ. ๒๕๕๒ : ๓-๘)

ทั้งนี้การเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์สู่การเรียนรู้การสอนในโรงเรียน เป็นการปลูกฝังเด็กและเยาวชนรู้จักประวัติความเป็นมาของบ้านเกิดของตนเองดียิ่งขึ้น เมื่อมีความรู้ความเข้าใจแล้ว เขาจะเกิดความรักและความหวงแหนตามมา และหากจะมีการพัฒนาท้องถิ่น ชุมชนย่อมมีความเข้มแข็งและมีแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนกว่าชุมชนที่ไม่รู้จักรากเหง้าของตนเอง

จากการวิเคราะห์ ทางกายภาพของชุมชนให้เกิดพลังในชุมชนที่ต้องการจะอนุรักษ์ พื้นฟูพลังชุมชนจากทุนทางประวัติศาสตร์การดำเนินการของชุมชน 5 พื้นที่ในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในช่วงที่ผ่านมา มีการสร้างกระบวนการ โดยชุมชนผู้นำและคนในชุมชนท้องถิ่นร่วมกันศึกษาประวัติศาสตร์ ท่วงทูลาร้องไห้และค้นพบอัตลักษณ์ของตนเองและพบองค์ความรู้สำหรับการพัฒนา

โดยฐานวัฒนธรรมในบางพื้นที่ได้แก่ ชุมชนเมืองบัว ชุมชนภูเก้าสิงห์ ชุมชนเมืองเตา ชุมชนไทรขลาและชุมชนบ่อพันขัน จึงได้นำความรู้จากการวิจัยไปจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจัดกระบวนการเรียนรู้ชุมชนแต่ยังขาดการเชื่อมโยงกันในชุดโครงการเดิมกับชุมชนรอบข้างซึ่งพื้นที่ทางวัฒนธรรม ท่วงทูลาร้องไห้ มีมิติการเชื่อมโยงกันทั้งทางสังคมวัฒนธรรมและทรัพยากร ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อการฟื้นฟูทางวัฒนธรรมจำเป็นต้องสร้างการเรียนรู้ร่วมกันในระดับท้องถิ่นท่วงทูลาร้องไห้ จึงจะเกิดสำนึกร่วมและพลังในการพัฒนาและนำไปสู่การพัฒนาที่มีรากเหง้าและยั่งยืน

จากการศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในพื้นที่ท่วงทูลาร้องไห้ พบว่ามีพิพิธภัณฑ์ของทางราชการ โดยสำนักโบราณคดีที่ ๑๐ จังหวัดร้อยเอ็ดคือ พิพิธภัณฑ์บ้านภูเก้าสิงห์ จัดแสดงโบราณวัตถุในวัฒนธรรมเขมร พิพิธภัณฑ์บ้านเมืองจัดแสดงภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่และ

พิพิธภัณฑของวัดเจริญราษฎร์ อำเภอสวรรคภูมิ ซึ่งยังไม่มีพิพิธภัณฑที่มีชีวิตหรือพิพิธภัณฑ
กลางแจ้ง ที่เกิดจากพลังสำนึกร่วมจากภายในของคนในชุมชนและรวมกันเป็นเครือข่ายในระดับพื้นที่
ทางวัฒนธรรมของทุ่งกุลาร้องไห้ ที่จะสามารถนำไปสู่การพัฒนาวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น และหาก
ไม่ดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑให้เป็นรูปธรรมจะเป็นการสูญเสียโอกาส ทรัพยากร องค์ความรู้ซึ่งเป็น
มรดกภูมิปัญญาและสูญหายไปก่อนเวลาอันควรอย่างที่ไม่สามารถสืบค้นได้อีกต่อไป

ดังนั้นการรวมตัวกันของนักวิจัยท้องถิ่นและผู้นำชุมชนทุ่งกุลาร้องไห้ โดยการจัดให้มี
กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อค้นหากระบวนการเรียนรู้ ในการสร้างพิพิธภัณฑที่เป็นอัตลักษณ์
ชุมชนและอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้ แล้ววางแผนและลงมือปฏิบัติการสร้าง จะนำมาซึ่งสำนึก
ร่วมของคนในท้องถิ่นและเพื่อการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ด้วย
ความเข้มแข็งและยั่งยืนในวิถีชุมชน และนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่สามารถพัฒนาคุณภาพวิถีชีวิต
ชุมชนท้องถิ่นต่อไป ด้วยสรรพสิ่งเกิดแต่เหตุจึงจัดทำโครงการวิจัยนี้

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยและคณะจึงได้จัดทำโครงการวิจัยนี้ ด้วยหวังว่านอกจากจะได้คำตอบ
จากเป้าหมายและวัตถุประสงค์การวิจัยแล้ว ยังเป็นการปกป้องสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในอันที่จะรักษา
และฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ที่ถูกคนมองข้าม เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สร้าง
สำนึกร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้สืบไป

คำถามวิจัย

คำถามวิจัยมีดังนี้

๑.ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้จะมีกระบวนการ วิธีการสร้างพิพิธภัณฑท้องถิ่นจากความ
หลากหลายของชุมชน เพื่อการเรียนรู้ร่วมและเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ได้อย่างไร

๒.การขยายผลกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑชุมชนนำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูการ
จัดการทรัพยากรและการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นจากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอบข้าง มีกระบวนการ
วิธีการอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

วัตถุประสงค์มี ดังนี้

๑.เพื่อค้นหากระบวนการ วิธีการสร้างพิพิธภัณฑท้องถิ่นจากความหลากหลายของชุมชน เพื่อ
การเรียนรู้ร่วมและเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้

๑. เพื่อขยายผลกระบวนการ วิธีการเรียนรู้การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนนำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูการจัดการทรัพยากร และการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นจากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอบข้าง

ประโยชน์ของการวิจัย

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัยคือ

๑. ได้กระบวนการ วิธีการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจากความหลากหลายของชุมชน เพื่อการเรียนรู้ร่วมและเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้

๒. ได้ขยายผลกระบวนการวิธีการเรียนรู้การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนนำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูการจัดการทรัพยากร และการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นจากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอบข้าง

๓. ผลการวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้และซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้สร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนหรือกลุ่มสนใจ และเครือข่ายพิพิธภัณฑ์ชุมชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ๑๐ แห่ง ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ในวิถีชุมชนที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น

นิยามศัพท์เฉพาะ

นิยามศัพท์เฉพาะ มีดังนี้

๑. สร้างเครือข่าย หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์กรในระดับชุมชน และระดับทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อค้นหากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของทุ่งกุลาร้องไห้

๒. การเรียนรู้ร่วม หมายถึง กระบวนการสร้างความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของนักวิจัย ผู้นำชุมชนและเด็กเยาวชน เช่น การจัดเวทีสรุปผล เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทัศนศึกษา การจัดการรวมนการเรียนรู้ การสังเคราะห์ข้อมูล โดยมีเป้าหมายในการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน

๓. อัตลักษณ์ หมายถึง ลักษณะความเป็นตัวตนของชุมชน และยังมีความหมายรวมถึงลักษณะร่วมที่เป็นตัวตนของชุมชนทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งได้บทสรุปจาก ประวัติศาสตร์ กลุ่มชาติพันธุ์ คติความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม กลุ่มอาชีพและผลิตภัณฑ์ รวมทั้งลักษณะของคนในชุมชนและในทุ่งกุลาร้องไห้

๔. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น หมายถึง พิพิธภัณฑ์ชุมชนที่ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นตามศักยภาพของชุมชน มีลักษณะเป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งหรือเป็นพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิต โดยประกอบด้วยอาคาร

หรือห้องที่ใช้จัดแสดงข้อมูลที่เป็นอัตลักษณ์ชุมชน และมีเครือข่ายเป็นแหล่งเรียนรู้ในบริบทชุมชน เช่น โบราณสถาน หนองน้ำ ประเพณีพิธีกรรม บ่อเลี้ยงปลา สวนเกษตร ศิลปกรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นไปตามบริบทชุมชน ศักยภาพและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน

๔. การพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การจัดการทรัพยากรจากแหล่งทางวัฒนธรรมของชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ (ทำให้เกิดรายได้) พัฒนาสังคม (ทำให้เกิดเป็นสังคมที่เข้าใจกัน) พัฒนาวัฒนธรรม (ทำให้วัฒนธรรมได้รับการอนุรักษ์ฟื้นฟู พัฒนา) และพัฒนาสิ่งแวดล้อม (ทำให้ชุมชนได้พัฒนาสิ่งแวดล้อม ถนนสะอาด ไม่มีขยะ เป็นต้น

๕. ชุมชน หมายถึง พื้นที่ซึ่งคนหลายครอบครัวหรือหลายชาติพันธุ์ และอาจแตกต่างทางศาสนาอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและการเมือง จนเกิดสำนึกความเป็นคนกลุ่มเดียวกัน โดยมีการอบรมและปลูกฝังทางวัฒนธรรมให้รู้จักการอยู่ร่วมกันในชุมชน(ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๕๔ : ๖) ซึ่งได้แก่

๕.๑ ชุมชนหลัก ได้แก่ บ้านเมืองบัว บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ชุมชนบ่อพันขัน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม บ้านไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์

๕.๒ ชุมชนขยาย ได้แก่ บ้านหนองกก-บ้านหนองยาว อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม บ้านโพนเงิน ตำบลเมืองบัว บ้านจานทุ่ง ตำบลสิงห์โคก อำเภอเกษตรวิสัย ชุมชนจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

๖. ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ หมายถึง พื้นที่ทางวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของทุ่งกว้าง ที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นเป็นชุมชนระดับหมู่บ้านหลายๆชุมชน มีการใช้พื้นที่สิทธิครอบครอง และพื้นที่สาธารณะในการทำมาหากินร่วมกัน และมีจารีตประเพณีและระบบความเชื่อที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างมีความเอื้ออาทรในระบบศีลธรรมร่วมกัน (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๔๓ : ๓๖-๓๗)

กรอบแนวคิดการวิจัย

การสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเป็นการวิจัยเชิงพัฒนา โดยใช้ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม ทฤษฎีการเรียนรู้ แนวคิดพิพิธภัณฑสถานที่มีชีวิต แนวคิดอัตลักษณ์ เป็นกรอบการวิจัยซึ่งพิพิธภัณฑสถานมีชีวิต เกิดขึ้นจากสำนึกร่วมของชุมชนที่ต้องการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรจากแหล่งทางวัฒนธรรมท่ามกลางสังคมเปลี่ยนแปลง โดยชุมชนเครือข่ายหลักและชุมชนขยาย จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อค้นหาและสรุปเป็นอัตลักษณ์ชุมชนและอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ หลังจากนั้นได้ร่วมกันค้นหากระบวนการ

เรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ โดยจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การทัศนศึกษาดูงาน จัดการวางแผน
เรียนรู้ สรุปแนวทางการสร้าง จัดอบรมการลงทะเบียนวัตถุและแต่ละชุมชนกำหนดแผนงานจัดสร้าง
พิพิธภัณฑ์ตามศักยภาพของแต่ละชุมชน แล้วร่วมกันสังเคราะห์และสรุปผลเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน
ท้องถิ่นที่เป็นเครือข่ายอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้

ภาพประกอบ ๑ กรอบแนวคิดการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โครงการวิจัย เรื่องการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นการวิจัยเชิงพัฒนาที่ค่อยออกจากงานวิจัย ชุมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ในการปฏิบัติการวิจัยครั้งนี้ มุ่งหวังเพื่อนำเอาองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นมาพัฒนาสังคมให้เป็นรูปธรรม โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนให้เปลี่ยนเป็นพลังในการร่วมมือกันสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน ให้เป็นพิพิธภัณฑ์เครือข่ายอัตลักษณ์ร่วมของพื้นที่ทางวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้สร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่น

ในการนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัย และนำเอาสาระความรู้ที่เกี่ยวข้อง ที่นำไปสู่การกำหนดแนวคิดและกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จัดเป็น ๖ กลุ่ม ดังนี้

- ๑.แนวคิดและทฤษฎีสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ในทศวรรษใหม่
 ๒. กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
 - ๓.ทุ่งกุลาร้องไห้ในมิติประวัติศาสตร์
 ๔. สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้
 ๕. กฎหมาย แผนและนโยบายเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์
 ๖. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดและทฤษฎีสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ในทศวรรษใหม่

ประเด็นที่เป็นโจทย์สำคัญอยู่ที่ว่า พิพิธภัณฑ์ที่สร้างขึ้นใหม่นี้ ทำอย่างไรจึงจะ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่าสนใจ และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชุมชน สามารถนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ในการวิจัย เรื่องการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ได้ใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย แนวคิดทศวรรษใหม่ในการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ดังนี้

๑.แนวคิดทศวรรษใหม่ในการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

แนวคิดทศวรรษใหม่ในการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ประกอบด้วย พิพิธภัณฑ์ในทศวรรษใหม่ แนวคิดพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการสร้างพิพิธภัณฑ์ ดังนี้

๑.๑ พิพิธภัณฑสถานในทศวรรษใหม่

ศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม กล่าวไว้ว่า พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นคือการสร้างระบบการศึกษาให้แก่เด็ก ให้เด็กหรือผู้คนในท้องถิ่นได้รู้จักตนเอง ว่ามีความเป็นมาอย่างไร หรือในท้องถิ่นมีทรัพยากรอย่างไร และอีกหลายสิ่งหลายอย่าง ขณะเดียวกันก็รู้จักผู้อื่นหรือเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะการศึกษานอกระบบที่สามารถทำให้สามารถมองเห็น ๓ มิติ มิติที่ ๑ คือความสัมพันธ์ระหว่างคนในท้องถิ่น มิติที่ ๒ คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของท้องถิ่น และมิติที่ ๓ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ มิติสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ไม่เพียงแต่พุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงคติความเชื่อที่ช่วยจรรโลงท้องถิ่นทางด้านจริยธรรมและศีลธรรม และด้านการอยู่ร่วมกัน โดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน การศึกษาที่เกิดขึ้นใหม่ขาดมิติดังกล่าว โดยเฉพาะพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเกิดขึ้นในลักษณะเป็นการปฏิรูปการศึกษาทางภาคสังคม ที่ผ่านมาระชาชาติการรู้ตนเอง การจัดพิพิธภัณฑสถานของรัฐที่ผ่านมาเป็นการนำเอาโบราณวัตถุมาจัดตั้งแสดงเป็นศิลปวัตถุ และบอกให้ทราบว่าเรามีอายุ ความเก่าแก่มาเท่าไร มีความรุ่งเรืองอย่างไร แต่ไม่มีการเล่าถึงผู้คนในท้องถิ่น เพราะฉะนั้นการนำองค์ความรู้มาถ่ายทอดให้คนในท้องถิ่นกระบวนการรู้จักตนเองจึงจะเกิดขึ้น และศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม ได้เสนอว่าควรหุ้ญวิธีการแบบเดิมไว้และเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ เพราะการจัดพิพิธภัณฑสถานต้องใช้ความรู้ในท้องถิ่นเป็นตัวนำ เมื่อได้ความรู้มาแล้วก็สามารถสื่อให้คนในท้องถิ่นหรือต่างถิ่นได้โดยวิธีการใดขึ้นอยู่กับความพร้อมของท้องถิ่น เพราะบางครั้งห้องขนาดเล็กก็สามารถนำมาจัดเป็นพิพิธภัณฑสถานได้ เพราะฉะนั้นการจัดพิพิธภัณฑสถานโดยความหมายที่แท้จริงคือกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้ผู้คนรู้จักตนเอง (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๔๕ : ๗-๘)

๑.๒ แนวคิดพิพิธภัณฑสถานที่มีชีวิต

พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเกิดได้ทุกที่ ที่มีกลุ่มคนอาศัยอยู่เป็นชุมชน มีระบบนิเวศธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป มีลุ่มน้ำ ป่าเขา ชายทะเล ชายทุ่ง ฯลฯ ซึ่งพื้นที่ตรงนั้นมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความเป็นมาของชุมชน มีการปรับตัวของคนในท้องถิ่นจากอดีตถึงปัจจุบันเรื่องราวเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญทางสังคม หากคนในชุมชนท้องถิ่นตระหนักถึงรากเหง้าความเป็นมาของตนเองแล้วก็สามารถร่วมมือกันจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานได้ วัดทั้งวัดก็คือพิพิธภัณฑสถานในตัวเอง เพราะเป็นสถานที่เกิดขึ้นพร้อมกับชุมชนท้องถิ่น เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านรวมทั้งคนในท้องถิ่นช่วยกันสร้างวัดขึ้น สถานที่และวัตถุต่างก็เป็นผลผลิตทางศิลปกรรมที่มีคุณค่า และมีราคาทั้งสิ้น เหตุนี้วัดจึงเป็นศูนย์กลางทางศิลปกรรมที่แสดงความรุ่งเรืองและเอกลักษณ์ชุมชนท้องถิ่น (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๔๕ : ๗-๘)

ส่วนรองศาสตราจารย์ ดร.จิร โชค วีระสัย กล่าวถึงลักษณะของพิพิธภัณฑสถานที่มีชีวิตไว้ว่า หากพิพิธภัณฑสถานได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่แท้จริง คนที่ไปดูจะไม่ใช่เป็นคนระดับเดียวกัน แต่จะต้องมีตั้งแต่ระดับเด็กจนถึงผู้ใหญ่ และไม่ใช่ว่าไปกันเพียงครั้งเดียว แต่ไปกันหลายๆ ครั้ง

อย่างนี้เป็นลักษณะที่เราเรียกว่า พิพิธภัณฑที่มีชีวิต ซึ่งสำคัญมาก และกล่าวว่าเพิ่มเติมว่า หลักการรักษารักษาปรากฏในหนังสือมีอยู่สามอย่าง อันดับแรกคือ การไปหามา สองคือเก็บรักษา และสามคือเพื่อประโยชน์ทางการศึกษา แต่จริงๆ แล้วยังไม่พอ เราไม่ควรจะย่ำเท้าอยู่กับอดีตพอใจอยู่แต่ปัจจุบัน ต้องคิดถึงอนาคต สิ่งที่ยากจะเน้นอันดับแรกคือการเคลื่อนที่ นั่นก็คือพิพิธภัณฑจะต้องแสดงถึงวิถีชีวิตชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา รวมถึงตัวพิพิธภัณฑเองจะต้องเคลื่อนไหวเหมือนดังเช่นห้องสมุดเคลื่อนที่ สถานีตำรวจเคลื่อนที่ เป็นต้น ในแง่ของวัตถุก็ไม่จำเป็นจะเป็นสิ่งของเท่านั้น อาจจะเป็นเสียง หนังสือ “ศิลปวัฒนธรรม” “เมืองโบราณ” เหล่านี้ก็จัดว่าเป็นพิพิธภัณฑเคลื่อนที่ นอกจากนั้นต้องมีการจัดเปลี่ยนอยู่เรื่อยๆ มิฉะนั้นผู้ชมจะไม่ยอมมาอีก จะต้องหาวิธีการให้คนเข้ามาเยี่ยมชมหลายๆ ครั้ง เพื่อความอยู่รอดของพิพิธภัณฑ การคิดถึงพิพิธภัณฑพึงมองการณ์ไกลไปสู่อนาคตคือการมี “วิสัยทัศน์” (จิโรช วีระชัย, ๒๕๓๘ : ๒๔) อีกทัศนะหนึ่ง พิพิธภัณฑมีชีวิตเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของพิพิธภัณฑกลางแจ้งที่บุคคลในบริเวณนั้น จะมีการแต่งกายและการแสดงในลักษณะของยุคสมัยเก่า โดยบุคคลจะประพาศปฏิบัติตัวราวกับว่าพักอาศัยอยู่ในโบราณ โดยมีจุดประสงค์เพื่อแสดงวัฒนธรรมสมัยก่อนให้กับผู้ชมในยุคปัจจุบันได้เห็น พิพิธภัณฑมีชีวิตส่วนใหญ่จะมีการแสดงหลายอย่างไม่ว่า การตีเหล็ก การตีดาบ การทำเหมือง การรีดนมวัว การทอผ้า หรือ การวาดรูป เป็นต้น จุดหลักของพิพิธภัณฑมีชีวิตที่สำคัญคือ (1) วัฒนธรรม ธรรมชาติ และประวัติศาสตร์ (2) ข้อมูลความรู้ และ (3) กิจกรรมของชุมชน (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, ๒๕๕๖)

๑.๓ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้

ศาสตราจารย์ศรีศกดิ์ วัลลิโกดม ได้เสนอแนวคิดการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นผ่านงานวิจัยท้องถิ่นชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ในโอกาสเสนอผลการศึกษาดูงานประเทศอินโดนีเซีย ที่ห้องประชุมสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑที่มีชีวิตในทุ่งกุลาร้องไห้ ดังนี้

๑. กรณีการพัฒนาบ้านเมืองบัว ถูคือพิพิธภัณฑที่มีชีวิต คนยังไปกราบไหว้รักษาสสิ่งนี้ ไช้ไหม หนองน้ำเมืองบัวคือพิพิธภัณฑกลางแจ้ง ที่รักษารูปแบบโบราณที่คนปัจจุบันใช้น้ำร่วมกัน เพราะฉะนั้นเมืองบัวนั้นมี แต่ว่าอาคารที่กรมศิลปใช้จัดแสดงวัตถุแต่ไม่เห็นคนเห็นแต่วัตถุสมัยเก่าแก่ต่างๆ เป็นการแสดงอันตายแล้ว (เอาวัตถุมาแสดง) แต่พอมามองพิพิธภัณฑที่มีชีวิตชีวา เห็นคนเมืองบัวจุดสำคัญตรงนี้สามารถทำให้ทุ่งกุลาทั้งทุ่งมีพิพิธภัณฑเป็นสสิ่งมีชีวิตนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ประเด็นของเมืองบัวก็คือ การใช้กูเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ที่สามารถดึงดูดคนมามีส่วนร่วมกัน นำความศักดิ์สิทธิ์ของกูไปสู่การจัดการทรัพยากร โดยมีกูเป็นแกนกลาง

๒. กรณีการพัฒนาบ้านกู่กาสิงห์ กรณีกู่กาสิงห์จะกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำไมไม่พินให้กูต้อง ให้เป็นด้านพิธีกรรมทางศาสนา เป็นที่สังสรรค์ทางสังคม แต่ไม่ใช่ไปทำลายโบราณสถาน ซึ่งน่าจะไปทบทวนดู ถ้าทำได้กู่กาสิงห์จะเป็นแหล่งที่คนเข้าไปเที่ยวเยอะ แต่เป็นทั้ง

สิ่งของรูปแบบการให้ชุมชน ประเด็นของคำถามก็คือ การเคลื่อนระบบการท่องเที่ยวซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจอย่างเดียวไม่พอ ซึ่งต้องฟื้นฟูความเชื่อความศรัทธาของภูเขื่อนโยงสู่เรื่องการแต่งงาน เพราะผลการวิจัยการแต่งงานในชุมชนได้ความสัมพันธ์ของคน ความสัมพันธ์ทางสังคมนี้จะนำไปเชื่อมกับการพัฒนาสังคมได้อย่างไร

๓. ภูมิการพัฒนาบ่อน้ำร้อน ภูมิบ่อน้ำร้อน บ่อน้ำร้อนคุณต้องเอาสติมาพิจารณา ในฤดูแล้งบ่อน้ำร้อนจะเป็นบ่อน้ำร้อน จะมีการวางหลาย ๆ ที่เข้ามาบ่อน้ำร้อนเข้ามาทำเกลือและอาศัยบ่อน้ำร้อนกิน และบ่อน้ำร้อนเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สมัยขอมโบราณในฤดูน้ำแห้งบ่อน้ำร้อนจะเป็นเกลือแต่ก่อนบ่อน้ำร้อนจะสร้างจากคนในท้องถิ่น เสน่ห์ของบ่อน้ำร้อนที่คนเลื่อมใสต้องไปดูความเป็นไปตามฤดูกาลของคน แต่ถ้าจะพัฒนาบ่อน้ำร้อนแบบใหม่ ททท. เข้าไปแตะฉิบหาย คุณดึงบ่อน้ำร้อนออกจากชาวบ้านและคนท้องถิ่นต้องระวังให้ดี และการพัฒนาแบบ ททท. แบบรัฐ หรือแบบนักการเมืองเป็นอันตรายสำหรับบ่อน้ำร้อน ถามว่าบ่อน้ำร้อนเป็นของใคร ของคนทุ่งกุลาร้องไห้นั่นเอง และถ้าหากเราจะพัฒนาเราต้องหวนกลับไปดูความสัมพันธ์ของท้องถิ่นเขา ประเด็นบ่อน้ำร้อนประเด็นทิศทางการพัฒนาบ่อน้ำร้อน จะเป็นกรณีตัวอย่างที่สำคัญ บ่อน้ำร้อนกำลังถูกดึงเข้าไปอยู่ในส่วนราชการ ซึ่งเราจะสร้างความเป็นชุมชนท้องถิ่นได้อย่างไร เพราะการท่องเที่ยวเป็นเพียงกระแสจะถูกล้างออกไปจากชุมชนท้องถิ่น

๔. ภูมิการพัฒนาไพรขลา ภูมิไพรขลา ไพรขลาเป็นผีใหญ่ในทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งต้องบันทึกไว้ และสร้างเป็นประวัติศาสตร์คำบอกเล่าของคนไพรขลา และใช้ระบบสิ่งเหล่านี้เหล่านี้เป็น network (เครือข่าย) คือสิทธิ์ต่างๆ ต้องมี แต่สิ่งที่ต้องทบทวนคือการทบทวนตนเองด้านชุมชน เข้าไปหาบรรพบุรุษ ทบทวนความเป็นมนุษย์กลุ่มที่เป็นสังคมในแง่ของไพรขลาใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเราขึ้นมา ให้เป็นศูนย์รวมจิตใจ และแลกเปลี่ยนกันได้ และเชื่อมโยงทุ่งกุลาร้องไห้ ประเด็นของไพรขลา เป็นเรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ลาว ส่วย ที่หลอมรวมอยู่ด้วยกันทำอะไร เราจึงจะดึงออกมาให้ชัด เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาในอนาคต

๕. ภูมิการพัฒนาเมืองเตา ภูมิเมืองเตา ความเชื่อเจ้าพ่อเมืองเตาเป็นเจ้าแห่งทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งจะเชื่อมได้กับทุกๆ หมู่บ้าน แม้ทางการเกษตรในทุ่ง และใช้สิ่งเหล่านี้จะใช้วัฒนธรรมเชื่อมโยงกับทุ่งกุลาร้องไห้ แต่ทุ่งกุลาร้องไห้ก็มีเมืองบัวมีศาลของเทพเจ้าก็มีระดับหนึ่ง จะไปเชื่อมโยงระบบพิธีระบบอะไร ซึ่งผมคิดว่าจะต้องคิด ซึ่งเราจะต้องมาทบทวนจะทำอย่างไรและการฟื้นฟูเราจะต้องพัฒนารูปแบบการให้สัญลักษณ์ใหม่ กติกาประเพณีต้องเกิดขึ้น การคิดจะต้องปรึกษาคณะคนเก่า อย่าไปคิดเอง การคิดเองไม่มีศาสตร์การสื่อสารถ้าคนเก่าเอาอะไรมาจะสื่อสารได้และก็ต้องสร้างระบบสัญลักษณ์มีหลายแห่งจริงหรือเปล่านี้คือระบบ ดำเนินการของทุ่งกุลาร้องไห้เป็นเรื่องการบอกเล่า พิธีกรรมที่เราไม่เห็นรูปธรรมและต้องจัดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีระบบสัญลักษณ์ ผิดคนนั้นเป็นอย่างไร ประเด็นของเมืองเตา ตอนนี้เราได้ขับเคลื่อนพลังความเชื่อเจ้าพ่อศรีนครเตา นอกจากในระดับชุมชนแล้ว การ

สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เรื่องการจัดการน้ำจะทำอย่างไร ต่อประเด็นสำคัญคือเรื่องตำนานเรื่องเล่าแต่ละแห่ง บางสิ่งอาจเป็นระบบของการขยายเรื่องราวพวกนี้ เช่น บอกว่าเสมาเป็นสัญลักษณ์ อยู่เมื่อใดก็มีการบานทีกและสร้างสัญลักษณ์ของเจ้าพ่อศรีนครเตา สร้างขยายให้เป็นมหาบุรุษแห่งทุ่งกุลาร้องไห้ (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๕๐ - ๒๕๖๐)

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ศรีศักร วัลลิโภคม นักวิชาการอิสระและนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชน ได้เสนอประเด็นเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

๑. หน้าที่สำคัญของพิพิธภัณฑสถาน คือ การเป็นแหล่งเพิ่มพูนความรู้ กระตุ้นให้คนแสวงหาความรู้ อยากเรียนรู้ และรู้ว่าจะหาความรู้ได้อย่างไร เสน่ห์ที่แท้จริงของการชมพิพิธภัณฑสถานอยู่ที่การได้รับความรู้ติดตัวมา เมื่อออกจากพิพิธภัณฑสถานไปแล้ว หากทำถึงขั้นได้ปัญญา และแรงบันดาลใจในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องก็ยิ่งนับว่าประสบความสำเร็จ

๒. ความสำเร็จของพิพิธภัณฑสถาน ขึ้นอยู่กับบทบาทของพิพิธภัณฑสถานนั้นๆว่าสามารถสร้างความรู้ความเข้าใจ เรื่องราวของท้องถิ่นให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และเข้าใจได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นการดำเนินงานโดยคนในท้องถิ่น เพื่อคนในท้องถิ่นเป็นหลัก

๓. พพิธภัณฑสถานเกิดขึ้นได้ทุกที่ ที่มีกลุ่มคนอาศัยอยู่เป็นชุมชน มีระบบนิเวศธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป มีลุ่มน้ำ ป่าเขา ชายทะเล ชายทุ่ง ฯลฯ ซึ่งพื้นที่ตรงนั้นมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มีความเป็นมาของชุมชน มีการปรับตัวของคนในท้องถิ่นจากอดีตถึงปัจจุบัน เรื่องราวเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญทางสังคม หากคนในชุมชนท้องถิ่นตระหนักถึงรากเหง้าความเป็นมาของตนเองแล้วก็สามารถร่วมมือกันจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นได้

๔. วัดทั้งวัดก็คือพิพิธภัณฑสถานในตัวเอง เพราะเป็นสถานที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับชุมชนท้องถิ่น เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านรวมทั้งคนในท้องถิ่นพากันมาสร้างวัดขึ้น สถานที่และวัตถุต่างก็เป็นผลิตผลทางศิลปกรรมที่มีคุณค่าและมีราคาทั้งสิ้น เหตุนี้วัดจึงเป็นศูนย์กลางทางศิลปกรรม ที่แสดงความรู้เรื่องและเอกลักษณ์ชุมชนท้องถิ่น

๕. เพราะการสร้างพิพิธภัณฑสถานเราไปจำเอาปลายทางของต่างประเทศมาเลียนแบบ โดยให้ความสำคัญกับรูปแบบการนำเสนอโดยมัลติมีเดีย การจัดแสดงให้สวยงามเร้าใจ ใช้อุปกรณ์มีความยุ่งยากซับซ้อนเกินไป กลายเป็นการทุ่มเททรัพยากรต่างๆ เพื่อการตกแต่งจนเกินความจำเป็น มากกว่าการให้ความสำคัญในด้านเนื้อหาการจัดแสดง ซึ่งเป็นหัวใจของพิพิธภัณฑสถาน ดังนั้นการสร้างพิพิธภัณฑสถานที่ดีผ่านมาจึงใช้งบประมาณมหาศาล เช่น พพิธภัณฑสถานหลายแห่งมีเจตนาดีเพื่อดึงคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของท้องถิ่น โดยให้คนในชุมชนได้มีแหล่งเรียนรู้ศึกษารากเหง้าของตนเอง แต่พอจะสร้างพิพิธภัณฑสถานจริงๆ กลับกลายเป็นเรื่องการสร้างอาคารสถานที่การจัดหาสิ่งของมาจัดโชว์ โดยไม่มีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๕๐ : ๒-๓๕)

โดยสรุป พิพิธภัณฑที่เป็ศูนย์กลางของชุมชน เป็นพิพิธภัณฑที่แสดงวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการเคลื่อนไหวยู่เสมอ จนทำให้คนสนใจทั้งวัยเด็กและผู้ใหญ่เข้าไปเยี่ยมชม ไม่ได้มีความหมายเฉพาะอาคารเก็บสิ่งของเพื่อการศึกษาเท่านั้น หัวใจสำคัญของพิพิธภัณฑคือเนื้อหาหรือความรู้ที่คนได้รับ จึงรวมถึงสถานที่ เช่น กู่ ปู่ตา หนองน้ำสาธารณะ สถานประกอบการ ภูมิปัญญา ประเพณี ที่มีกิจกรรมทางสังคมก่อให้เกิดการเรียนรู้ และเกิดสำนึกร่วมกันของคนในชุมชน และความเป็นสำนึกร่วมกันนี้แปรเปลี่ยนเป็นพลังภายในชุมชนที่ร่วมมือกันพัฒนาสังคมวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรม จากแนวความคิดดังกล่าว คณะผู้วิจัยท้องถิ่นจะได้นำไปเป็นแนวทางการสร้างการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของทุ่กกลาร่องให้ต่อไป ซึ่งในที่นี้ต้องการใช้คำว่า “พิพิธภัณฑวิถีชีวิตชุมชน” มากกว่าการใช้คำว่า “พิพิธภัณฑที่มีชีวิต” เพราะไม่ต้องการนำวิถีชีวิตคนไปจัดแสดง แต่ผู้สนใจจะเข้าสัมผัสเรียนรู้ได้ตามกิจกรรมในปีปฏิทิน เช่น ถ้าจะดูงานประเพณีสงกรานต์ จะต้องเข้าไปชมในวันเพ็ญเดือน ๕ เท่านั้น เป็นต้น

๒. ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสร้างพิพิธภัณฑท้องถิ่น

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสร้างพิพิธภัณฑท้องถิ่น ได้แก่ทฤษฎีอัตลักษณ์ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม และทฤษฎีแห่งการสร้างสรรค์ด้วยปัญญา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ทฤษฎีอัตลักษณ์ (Identity)

อัตลักษณ์ (อ่านว่า อัด-ตะ-ลัก) มาจาก อัด+ลักษณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะ คำนี้ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายคำว่า อัตลักษณ์ ประกอบด้วยคำว่า อัด (อัด-ตะ) ซึ่งหมายถึง คนหรือ ตัวเอง กับ ลักษณ์ หมายถึง สมบัติเฉพาะตัว. คำว่า อัตลักษณ์ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า identity หมายถึง ผลรวมของลักษณะเฉพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้สิ่งนั้นเป็นที่รู้จักหรือจำได้ เช่น นักร้องกลุ่มนี้มีอัตลักษณ์ทางด้านเสียงที่เด่นมาก ใครได้ยินก็จำได้ทันที

ทฤษฎีอัตลักษณ์ เริ่มต้นขึ้นในช่วงปี ค.ศ.๑๙๕๐-๑๙๖๐ โดยนักปรัชญา ๓ ท่าน คือ เจ.เจ. ซี. สมาร์ท, ยู.ที. เฟลส และเฮร์เบิร์ต เฟิลด์ (J.J.C. Smart, U.T. Place and Herbert Feigl) ทฤษฎีนี้อาศัยกรอบการคิดในช่วง ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา แต่เน้นไปที่การวิจัยสมัยใหม่ที่มองระบบการทำงานของสมอง (Brain function) ซึ่งแบ่งหน้าที่ออกเป็นสองส่วน อีกทั้งเป็นการมองว่าสมองแต่ละส่วนจะทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป เช่น สมองส่วนที่ทำให้เกิดความรู้สึกเจ็บปวด เกิดจากสมองส่วนกลาง และจะเกิดปฏิกิริยาโต้ตอบ จากแนวความคิดดังกล่าว จึงเกิดประโยคที่ว่า สมองคือ จิตใจ (Your mind is your brain) ซึ่งคือที่มาของแนวคิด เรื่องอัตลักษณ์ Heidegger ได้อธิบายถึงความเป็นตัวตนหรือความเป็นอัตลักษณ์ นั้นเกิดจากความรู้สึกผูกพันสถานที่หรือจากอดีต และได้ให้แนวคิดการหวนกลับไปหาวัฒนธรรม กล่าวคือ การหวนหาอดีตมีผลที่จะสร้างกรอบ จำกัดความเป็นอัตลักษณ์ให้ตายตัวหรือหยุดนิ่ง ได้และเขายังเชื่อว่า อดีตเป็นจุดเริ่มต้นหรือจุดกำเนิดของอัตลักษณ์ การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ใดๆ ที่แตกต่างจากอดีตจะปราศจากคุณค่า อัตลักษณ์ไม่จำเป็นต้องเป็นหนึ่งเดียวควรเปิดโอกาสแก่

ความแตกต่าง หมายความว่า เราไม่ควรกลัวความหลากหลายหรือความขัดแย้งภายในลักษณะเฉพาะของชุมชน หรืออัตลักษณ์ร่วมแบบใหม่ไม่จำเป็นต้องมาจากประวัติศาสตร์ แต่อาจมาในรูปแบบของการผสมผสาน ของความสัมพันธ์ในท้องถิ่น ที่มีแบบเฉพาะตัวก็เป็นได้ จุดเด่นของ Heidegger สรุปได้ดังนี้ ๑) การหวนหาอดีตเป็นการสร้างกรอบของอัตลักษณ์ ๒) จุดเริ่มต้นในอดีตคือที่มาของอัตลักษณ์ ๓) ความเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ หากไม่มามีที่มาในอดีตอัตลักษณ์จะไม่มีคุณค่า ๔) อัตลักษณ์เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคตามสมัย ๕) อัตลักษณ์ไม่จำเป็นต้องมาจากอดีตหรือประวัติศาสตร์อันยาวนาน แต่เกิดขึ้นจากการผสมผสานก็เป็นได้ อภิญา เพ็ญฟูสกุล. ๒๕๕๑ : ๑๓๔ : อ้างอิงมาจาก Heidegger. ๑๙๖๑)

ฉลาชา รมิดานนท์ ([http://www.soc.cmu.ac.th/~wsc/data/Identity ๒๘_๓_๐๕.pdf](http://www.soc.cmu.ac.th/~wsc/data/Identity%20๓_๐๕.pdf)) อ้างถึง ฮอลล์ (Hall, S., ๑๙๙๖, p.๑) ว่า อัตลักษณ์ หรือ identity ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตาม “ธรรมชาติ” หรือเกิดขึ้นลอยๆ แต่ก่อรูปขึ้นมาภายในวัฒนธรรม ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง โดยที่วัฒนธรรมก็เป็นสิ่งสร้างทางสังคม(social construct)และไม่ใช่ว่าอะไรที่บุคคลตายตัว หากแต่เป็นวงจรซึ่งมีผู้เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” (circuit of culture) ดังนั้นอัตลักษณ์ทั้งหลายทั้งปวงจึงถูกผลิต (produced) ขึ้นมา ถูกบริโภค(consumed) และถูกควบคุมจัดการ (regulated) อยู่ในวัฒนธรรม พร้อมกันนั้นก็มีการสร้าง ความหมายต่างๆ(creating meanings) ผ่านทางระบบต่างๆ ของการสร้างภาพตัวแทน (symbolic systems of representation) ที่เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ต่างๆทางอัตลักษณ์อันหลากหลายที่เราอาจนำเอา สร้างเป็นอัตลักษณ์ของเรา

วิระดา สมสวัสดิ์ (๒๕๕๕ : ๗๗) แบ่งอัตลักษณ์ออกเป็น ๓ ประเภทคือ ๑) อัตลักษณ์ส่วนตัวส่วนตัว (Personal or Self Identity) คนเป็นปัจเจกชนสามารถที่จะมีส่วนในการก่อรูปหรือสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาได้ ๒) อัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) หมายถึงอัตลักษณ์ที่ปัจเจกชนจำนวนหนึ่งมีร่วมกัน ทั้งด้านที่เป็นอัตลักษณ์ส่วนตัวและอัตลักษณ์ทางสังคม ๓) อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) หมายถึงอัตลักษณ์ที่คนอื่นๆ มอบให้กับปัจเจกชน กล่าวอีกนัยหนึ่งหมายความว่าปัจเจกชนคนหนึ่งอาจถูกกำหนดนิยามในทางสังคม โดยเชื่อมโยงกับอาชีพ ศาสนา ภูมิหลังทางชาติพันธุ์หรืออาจจะเป็นประเภททางสังคมใดๆ ก็ได้

การสร้างอัตลักษณ์ของผู้คนมีความจำเป็นและสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะอัตลักษณ์เป็นลักษณะร่วมกัน ที่ช่วยเสริมสร้างการเป็นอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข หากสังคมมีความแตกต่างทางด้านอัตลักษณ์อย่างมากจะเกิดความขัดแย้งเชิงอัตลักษณ์ขึ้นนำไปสู่ความรุนแรง ซึ่งจะพบบางแห่งบางพื้นที่ในโลกนี้ นำไปสู่การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ เพราะถือว่าเผ่าพันธุ์ของตนมีความเป็นอารยะมากกว่า แม้แต่ในปัจจุบันนี้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในทุกมุมโลก หากพิจารณาถึงเบื้องลึกแล้ว จะพบว่าเกิดความขัดแย้งเชิงอัตลักษณ์ทั้งสิ้น โดยเป็นสิ่งที่เรียกว่า “วาทกรรมอัตลักษณ์”

ธีรยุทธ บุญมี กล่าวว่า อัตลักษณ์ของชุมชนหมายถึง ตัวตนและอัตลักษณ์ร่วมของสมาชิกในชุมชนที่ผ่านกระบวนการยอมรับซึ่งกันและกันและการยอมรับความเหมือนกัน ซึ่งจะส่งผลต่อความสมานฉันท์ภายในกลุ่ม ความพยายาม ความต้องการ หรือประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหา ร่วมกันสอดคล้องกับอาภรณ์ จันทรมวงค์ ที่กล่าวว่า “ความเป็นชุมชน” จึงเป็นเรื่องของความเป็นตัวตนหรือบางคนอาจเรียกว่า “อัตลักษณ์” (Identity) ซึ่งความเป็นตัวตนอันหลากหลายปรากฏในหลายรูปลักษณะที่มีความหมาย เพราะเป็นความพยายามจะบอกคนอื่นให้รู้ว่า “ฉันเป็นใคร” ซึ่งเป็นเรื่องของการเชื่อมโยงตัวเองกับคนอื่นในสังคม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือสิทธิ นั่นคือได้รับการยอมรับว่าตัวเองมีความชอบธรรม (อาภรณ์ จันทรมวงค์, ๒๕๔๔ : ๒๑)

นักอนาคตศาสตร์ จอห์น เนย์บิตต์ และแพตริเซีย อะเบอร์ดีน คาลการันหรือพยากรณ์ไว้ในหนังสือ อภิมหาแนวโน้มโลก ((Megatrends ๒๐๐๐ แปลโดยสันติ ตั้งรพีพากร) ได้พยากรณ์อนาคตโลกยุค ๒๐๐๐ ว่า “ในช่วงวิถีการดำเนินชีวิตระดับโลกกำลังเป็นไปแบบเดียวกันมากขึ้นนั้น ก็กลับมีสัญญาณแสดงออกมาอย่างไม่คลุมเครือเลยว่าความต้องการที่จะรักษาไว้ซึ่งความเป็น “ตนเอง” ทั้งภาษาและวัฒนธรรมปลอดจากการครอบงำจากต่างชาติ กำลังเป็นแนวโน้มที่มาแรงสวนทางกับแนวโน้มแห่งความเป็นสากลร่วมกันอย่างเห็นได้ชัด ยิ่งวิถีการดำเนินชีวิตของพวกเรามีความคล้ายคลึงกันเท่าไร เราก็จะยิ่งเจาะลึกลงหาค่านิยมแบบเก่า ทั้งด้านศาสนา ภาษา ศิลปะ และวรรณคดี ยิ่งแนวคิดและความเข้าใจต่อโลกภายนอกของเราใกล้เคียงกันเท่าไร เราก็จะยิ่งได้สัมผัสคุณค่ามหาศาลของจารีตประเพณีดั้งเดิมที่ถูกขุดค้นเอามาจากภายใน (ธีรภาพ โลหิตกุล, ๒๕๕๒ : ๑๔๓-๑๔๔) โดยนัยดังกล่าวก็คือโลกอนาคตจะเจริญสู่ความเป็นสากล แต่ชุมชนส่วนหนึ่งสนใจจะรักษา ตนเองหรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ ซึ่งสอดคล้องกับ พัฒนา กิตติอาษา (๒๕๔๖ : ๒๐) กล่าวว่า อัตลักษณ์ (Identity) กระแสแนวคิดหรือปฏิบัติการท้องถิ่นนิยมใดๆ ย่อมเป็นรูปแบบสำคัญอย่างหนึ่งของการก่อรูปและปรากฏตัวของอัตลักษณ์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับกลุ่มหรือชุมชน เช่น อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในรูปแบบต่างๆ เนื้อหาสำคัญของอัตลักษณ์คือ จิตสำนึกส่วนตัวและจิตสำนึกร่วมในระดับสังคมที่เกิดจากการนิยามตัวเองว่าตัวเองคือใคร มีความเป็นมาอย่างไร แตกต่างจากคนอื่น กลุ่มอื่นหรือสังคมอื่นอย่างไร และจะใช้อะไรเป็นเครื่องหมายในการแสดงออก

การเรียนรู้ประวัติความเป็นมาของตนเอง เป็นการนำตัวแบบหรือแบบแผนพฤติกรรมรวมทั้งอารมณ์ ความรู้สึก ของตัวละครในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มาสร้างความเป็นตัวตนไม่ว่าจะในฐานะของปัจเจกชนหรือชุมชนหรือประเทศชาติก็ตาม เพราะประวัติศาสตร์ทำให้เรารู้ว่าลักษณะของสังคมเราพัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานอะไร ประสบการณ์ของผู้คนในอดีตทั้ง ดี เลว สำเร็จ เจ็บปวด ล้วนแต่หลอมรวมจนเป็นเหตุผลที่จะทำให้คนในปัจจุบันมีความรู้สึกร่วม หรือความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ความทรงจำร่วมทางสังคมในแง่ของการรู้จักอดีต นับเป็นจินตนาการทางสังคมที่เป็นหนทาง

พื้นฐานสำหรับการสร้างหรือค้นหาอัตลักษณ์ร่วม และเปรียบเสมือนเครื่องมือในการวางแผนกรอบความคิดและความรู้สึก ซึ่งส่งผลต่อการกระทำของสมาชิกในกลุ่ม ดังที่ Boudieu (๑๙๘๗ : ๒๗๓) ได้กล่าวถึงความทรงจำร่วม (Collective Memory) เป็นความทรงจำที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความทรงจำและประวัติศาสตร์ (History) ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการคัดสรรและตีกรอบอดีต ตามแนวทางของรัฐหรือชนชั้นสูง ผ่านการวิเคราะห์และวิพากษ์เพื่อนำเสนอประวัติศาสตร์นั้น โดยผ่านทางภาษา เพื่อให้ก่อตัวเป็นภาพตัวแทนของอดีตที่ทุกคนในกลุ่มชนมีอยู่ร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดพัฒนาไปเป็นการมีอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) อัตลักษณ์เป็นกระบวนการที่เกิดจากการหล่อหลอมก่อรูปขึ้นจากวิธีการดำรงชีวิตในสิ่งแวดล้อมต่างๆ และอาศัยการหยิบยกลักษณะทางวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น ภาษา การแต่งกาย อาหาร บ้านเรือน ขนบธรรมเนียม มาเป็นเส้นแบ่งแยกความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ออกจากอีกกลุ่มหนึ่ง Tapp (๑๙๘๕ : ๒๗) กล่าวว่าจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ เป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดอัตลักษณ์ โดยกลุ่มคนจะเลือกเอาบางสถานการณ์หรือเรื่องราวบางเรื่องที่มีนัยสำคัญต่อตนเอง มาทำให้เป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ของกลุ่ม ดังนั้นอัตลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม การเมือง ความเป็นรัฐชาติ หรือกลไกการต่อรองอำนาจ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (๒๕๔๐ : ๑๔๓-๑๔๔) กล่าวว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือการศึกษาวิวัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่น คือกลุ่มคนที่มีจำนวนมากที่สุดและน่าสนใจมากที่สุดคือชาวบ้าน เช่น การทำมาหากิน การตั้งองค์การทางเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรม โลกทัศน์และจิตสำนึกของชาวบ้าน การกลับไปหารากเหง้าของชุมชนในอดีตเป็นไปเพื่อเกิดสำนึกรักท้องถิ่น เคารพในบรรพบุรุษท้องถิ่นเพื่อสร้างคุณค่าของจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกันของคนในสังคม ก่อให้เกิดอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มย่อยๆ

วัฒนธรรมเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ กระบวนการสืบทอด การผสมผสาน การปรับเปลี่ยน การดัดแปลง การครอบงำ ทางวัฒนธรรมล้วนแต่เป็นกระบวนการเสริมสร้างอัตลักษณ์ทั้งสิ้นจากอัตลักษณ์เดิมกลายเป็นอัตลักษณ์ใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาฉัตรทิพย์ นาถสุภา (๒๕๔๐. ๑๓๕-๑๔๑) กล่าวว่า วัฒนธรรมคือวิญญานของชุมชน เป็นระบบคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่ชุมชนได้ตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมของชุมชน และเกิดจากประวัติศาสตร์ของชุมชน เป็นวิญญานที่เกิดจากชุมชนเอง เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติการของชุมชนนั้น วัฒนธรรมชุมชนสามารถใช้เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของการพัฒนาสังคมไทยได้ วัฒนธรรมมีองค์ประกอบของพิธีกรรมและประเพณีเป็นเครื่องมือหลอมรวมอัตลักษณ์ของคนในสังคมหรือเป็นประติมากรรมทางสังคม เพราะประเพณีประติมากรรมเป็นสิ่งเกิดขึ้นเพื่อสนองต่อสถานการณ์ใหม่แต่อาจใช้รูปแบบอ้างอิงกับสถานการณ์เก่า หรืออาจสร้างอดีตของมันขึ้นมาเอง ส่วนการผสมผสานอัตลักษณ์วัฒนธรรมเป็นผลมาจากปัจเจกชนหรือกลุ่มคนต่างๆ รับเอาวัฒนธรรมอื่นๆ มาเป็นของตน ก่อให้เกิดอัตลักษณ์ใหม่ท่ามกลางวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ การฟื้นฟูอัตลักษณ์วัฒนธรรม เป็น

ระบบการรื้อสร้างอัตลักษณ์ที่ดั่งามขึ้นใหม่ เพราะอัตลักษณ์ดั้งเดิมมีการเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจาก
 ห้วงเวลาการเปลี่ยนผ่านยุคสมัย เกิดภาวะไร้เสถียรภาพ มีความรู้สึกไม่มีมั่นคง ในยุคการนำ
 วัฒนธรรมถูกทำให้เป็นสินค้าการท่องเที่ยวดังและท้องถิ่นพยายามค้นหาอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมา ทำ
 ให้เกิดการแข่งชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของท้องถิ่น และเกิดปรากฏการณ์ใหม่ของการช่วง
 ชิงอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นขึ้นมานำเสนอ

โดยสรุป ท่ามกลางสังคมเปลี่ยนอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของชุมชน ที่ผลิต
 ขึ้นเพื่อบริโภคและควบคุม เนื้อหาสำคัญคือ จิตสำนึกส่วนตัวและจิตสำนึกร่วมในระดับสังคม จะ
 เป็นนวัตกรรมใหม่เพื่อฟื้นฟูองค์ความรู้ท้องถิ่น สร้างสำนึกรักท้องถิ่นให้เกิดเป็นพลังภายในชุมชนให้
 ร่วมมือกันสร้างพิพธิภักดิ์ชุมชน สร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น เพื่อการด้าน
 กระแสภายนอก ซึ่งจะใช้เป็นกรอบแนวทางการวิจัยในครั้งนี้

๒.๒ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Social Network Theory)

ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (Social Network Theory) ประกอบด้วย ความหมาย
 ของเครือข่ายทางสังคม องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม ประเภทของเครือข่ายทางสังคม การ
 สร้างเครือข่ายทางสังคม การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม ทฤษฎีที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเครือข่าย
 ทางสังคม ประโยชน์การใช้งาน ด้วยความหมายของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Meaning)
 มีผู้ให้นิยามไว้ดังนี้

เครือข่ายทางสังคม (Social Network) หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม
 (Pattern of Social Relationship) ของปัจเจกบุคคล (Individual) กลุ่ม (Group) และองค์กร
 (Organization) ผ่านรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ในรูปแบบต่างๆ เช่น
 กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ที่มี
 โครงสร้างและรูปแบบที่หลากหลาย ตลอดจนมีเป้าหมายร่วมกัน

ประเภทของเครือข่ายทางสังคม (Type of Social Network)

ในการจำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคม สามารถแบ่งได้ในหลายรูปแบบ โดย
 มีนักวิชาการหลายคนที่ได้จำแนกประเภทของเครือข่าย ซึ่งผู้เขียนขอเสนอโดยสังเขป ดังนี้

นฤมล นิราทร (๒๕๔๓ : ๑๔-๒๑) จำแนกประเภทเครือข่ายทางสังคม ๔ มิติคือ

๑) จำแนกตามพื้นที่ดำเนินการ เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด
 ภาค และประเทศ

๒) จำแนกตามกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายที่ทำงานด้านเด็ก สตรี
 สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม

๓) จำแนกตามอาชีพหรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายด้านแรงงาน
 เครือข่ายกลุ่มพระสงฆ์ธรรม เครือข่ายครูพิทักษ์สิทธิเด็ก เครือข่ายสาววัดนักรเรียน

๔) จำแนกตามรูปแบบโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ ทำให้เกิดเครือข่ายใน ๒ ลักษณะ คือเครือข่ายตามแนวดิ่ง คือ (๑) เครือข่ายที่มีโครงสร้างเป็นช่วงชั้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในเครือข่ายไม่เท่ากัน และ (๒) เครือข่ายตามแนวนอน เป็นเครือข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในเครือข่ายเท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ Martin Kilduff และ Wenpin Tsai (๒๐๐๓ : ๔-๘) ได้แบ่งประเภทของเครือข่ายตามระดับของการศึกษาวิเคราะห์เครือข่าย (Network Analysis) โดย แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ (๑) เครือข่ายระดับปัจเจกบุคคล (Individual Level Network) (๒) เครือข่ายระดับหน่วยธุรกิจ (Business Unit Level Network) (๓) เครือข่ายระดับองค์กร (Organization Level Network) และ (๔) เครือข่ายระดับอื่นๆ (Other Level Network) หรือระดับระหว่างองค์กร อย่างไรก็ตาม แม้มติของการจำแนกประเภทของเครือข่ายทางสังคมดังกล่าว จะค่อนข้างชัดเจน สามารถจำแนกประเภทได้ แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า บางเครือข่ายอาจมีลักษณะทับซ้อนกันอยู่ในแต่ละมิติ เช่น เครือข่ายแรงงาน มีลักษณะเป็นทั้งเครือข่ายด้านแรงงาน และเป็นเครือข่ายระดับประเทศด้วย

การสร้างเครือข่ายทางสังคม (Social Network Construct)

การสร้างเครือข่าย (Networking) หมายถึง กิจกรรมในการก่อให้เกิดกลุ่ม ซึ่งอาจเป็นกลุ่มองค์กร หรือกลุ่มบุคคล เพื่อวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรม หรือการผลิตระหว่างองค์กรสมาชิก ต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนหน้าที่จะทำความตกลงเป็นองค์กรเครือข่าย (นฤมล นิราทร, ๒๕๔๓ : ๘) สำหรับเหตุผลในการสร้างเครือข่ายทางสังคมนั้น นฤมล นิราทร (๒๕๔๓ : ๑๑-๑๒) กล่าวว่า เป็นเพราะ (๑) ต้องการมีเพื่อนในการทำงาน ต้องการมีหมู่มีพวก (๒) ต้องการทรัพยากรในการทำงาน (๓) ต้องการรับภาระความเสี่ยงในกิจกรรมร่วมกัน (๔) ต้องการความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ไขปัญหา (๕) ต้องการประหยัด และ (๖) ต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน รวมไปถึงมีปัจจัยเสริมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญ คือ ความเต็มใจที่จะเข้าร่วมเป็นเครือข่าย ส่วนพระมหาสุทิตย์ อาภากร (๒๕๔๗ : ๕๕-๕๘) ให้เหตุผลว่าการสร้างเครือข่ายทางสังคมเกิดจาก (๑) สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อมที่ซับซ้อน หลากหลาย และขยายตัว จนเกินความสามารถของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่ม ที่จะดำเนินการแก้ไข (๒) เครือข่ายเป็นเครื่องมือหรือยุทธศาสตร์ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม และ (๓) เพื่อให้การประสานผลประโยชน์เป็นไปอย่างเท่าเทียม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นได้ว่าเหตุผลสำคัญของการสร้างเครือข่ายทางสังคม คือ การมุ่งที่จะบรรลุเป้าหมายของปัจเจกบุคคล ซึ่งไม่สามารถทำได้ด้วยตนเองโดยลำพัง แต่ต้องอาศัยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากร อันจะส่งผลให้สามารถดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย อันเป็นการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

องค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม (Social Network Components)

มีนักวิชาการหรือผู้รู้ได้กำหนดองค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม ไว้หลายแนวทาง ซึ่งผู้เขียนขอเสนอ โดยสังเขป ดังนี้

พระมหาสุทนต์ อากาศโร (๒๕๔๑ : ๔๘-๔๙) กล่าวว่าองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย ประกอบด้วย (๑) หน่วยชีวิตหรือสมาชิก (๒) จุดมุ่งหมาย (๓) การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก (๔) การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน และ (๕) ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (๒๕๔๓ : ๓๖-๔๓) กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ว่ามีอยู่ ๗ ประการ ประกอบด้วย (๑) การรับรู้มุมมองร่วมกัน (๒) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (๓) การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (๔) การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (๕) มีกระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (๖) มีการพึ่งอิงร่วมกัน และ (๗) การมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน

Waner (อ้างถึงในปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์, ๒๕๔๖ : ๘) กล่าวถึงองค์ประกอบของเครือข่าย โดยใช้ตัวอักษรย่อภาษาอังกฤษ คือ LINK ซึ่งประกอบด้วย (๑) การเรียนรู้ (Learning) (๒) การลงทุน (Investing) (๓) การดูแล (Nursing) และ (๔) การรักษา (Keeping) สรุปได้ว่าองค์ประกอบของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย (๑) สมาชิกของเครือข่าย (๒) มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน (๓) การปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิกในเครือข่าย (๔) การสื่อสารภายในเครือข่าย (๕) การมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน

การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม (Social Network Analysis)

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวความคิดในเรื่องเครือข่ายทางสังคมนั้น เน้นการดำรงอยู่ของสายใยความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relation Web) ระหว่างบุคคล ที่ขยายครอบคลุมไปทั่วทั้งสังคม แต่การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น ในทางสังคมวิทยาจะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายสังคมว่า จะส่งผลต่อพฤติกรรมซึ่งกันและกันอย่างไร ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยเรื่องรูปแบบและลักษณะของเครือข่ายสังคมมาอธิบายพฤติกรรมของบุคคลด้วย ในเรื่องนี้ Jeremy Boissevain ได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ ๔ ลักษณะด้วยกัน ดังนี้ (Boissevain. ๑๙๗๔ : ๓๕-๓๖)

๑. ความสัมพันธ์อันหลากหลาย ด้วยบทบาทที่มีในสังคม : ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Diversity of Linkage : Multiplexity) โดยลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท (Role Theory) เนื่องจากในเครือข่ายทางสังคมนั้น จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ โดยที่บุคคลแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน เช่น

บทบาทของแม่ บทบาทลูก บทบาทอาจารย์ บทบาทนักศึกษา บทบาทของเพื่อน เป็นต้น ดังนั้น บุคคลสองคนอาจมีความสัมพันธ์กันได้ ทั้งในบทบาทเดียว (Single Role) หรือหลายบทบาทประกอบกัน (Multiple Roles) เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (Uniplex or Single-Relation) และความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex or Multi-Relation) ตามลำดับ ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีปทัสถาน (Norms) และความคาดหวัง (Expectation) เป็นตัวชี้แนะทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกันและกัน

๒. ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Transactional Contact) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายทางสังคม บางครั้งอาจเป็นไปตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ที่กล่าวมาในช่วงต้นของบทความนี้ เนื่องจากบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวัง (Expect Role/Functions) ในสังคม หรือตามปทัสถาน (Norms) ที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ เช่น เงินทอง สิ่งของ หรือความช่วยเหลือที่ก่อให้เกิดบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันในภายภาคหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือก หรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง เช่น ความเป็นเพื่อนระหว่าง นายคำกับนาย แดง อาจเป็นไปได้ทั้งในเรื่องของความรัก ความซื่อสัตย์ ความสนิทสนม การให้ของกำนัล การให้ยืมเงินทอง แต่ทั้งคู่ก็อาจเลือกที่จะแลกเปลี่ยนในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้นๆ ด้วย

๓. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน (Directional Flow) ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน (Cooperative) หรือแข่งขันกัน (Competitive) ซึ่งอาจก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุล (Balance Reciprocity) และไม่สมดุลกัน (Negative Reciprocity) ขึ้น ในที่นี้หมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

๔. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship) ความถี่ของความสัมพันธ์ (Frequency of Relationship) ถือเป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่ของความสัมพันธ์ ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรมนั้น จึงขึ้นอยู่กับความถี่และความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบขึ้นอยู่ที่ช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งและมีระยะเวลาของการรู้จักกันนานเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากว่ามีความผูกพันมาก แต่ความถี่ของความสัมพันธ์

อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือพฤติกรรมของบุคคลได้ เช่น หากเราเดินทางไปทำงาน และพบกับพนักงานทำความสะอาดทุกวัน ก็ไม่ได้หมายความว่าพนักงานทำความสะอาดนั้นจะมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของเรา ในทางตรงกันข้ามแม้ว่าเราจะไม่ได้เจอน้องชายถึงสองปี แต่เราก็มีความรักให้แก่เขาและยินดีที่จะทำตามคำขอของเขา ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กัน อาจใช้เป็นตัวชี้วัด (Indicator) ในการทำนายอิทธิพลที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าความถี่ของการพบปะกัน

นอกจากลักษณะของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมทั้งสี่ข้างต้น Boissevain ยังได้เสนอต่อไปอีกว่า สิ่งที่จะต้องคำนึงและวิเคราะห์ร่วมไปด้วย คือ ลักษณะของโครงสร้างของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย (๑) ขนาดของเครือข่าย (๒) ความหนาแน่นภายในเครือข่าย (๓) ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย (๔) ตำแหน่งของบุคคลภายในเครือข่าย และ (๕) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า แนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network Concept) มีพัฒนาการมาจากพื้นฐานของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) โดยมีหลักการที่ว่า ในเครือข่ายสังคมจะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตามบทบาทหรือหน้าที่ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นมิได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน บุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ในปัจจุบันสถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดนี้ได้ถูกใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม การสร้างตัวตนของเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเชิงบูรณาการ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม จะช่วยให้เราเข้าใจถึงความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) องค์กรทางสังคม (Social Organization) และโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลได้ แต่ในปัจจุบันความรู้เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม และการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมในประเทศไทยยังคงอยู่ในวงจำกัด ยังมิได้นำเอาวิธีการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆทางสังคมเท่าที่ควร ทำให้ขาดความเข้าใจถึงกระบวนการต่างๆ อีกมากที่เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้น หากเข้าใจถึงวิธีการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมแล้ว เราสามารถที่จะนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมได้ ไม่เฉพาะแต่พฤติกรรมทางด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นพฤติกรรมทุกด้านที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น การศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายของแรงงานย้ายถิ่นข้ามชาติ การศึกษาอิทธิพลของเครือข่ายชุมชนที่มีผลต่อการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

๒.๓ ทฤษฎีแห่งการสร้างสรรค์ด้วยปัญญา (Constructionism)

ทฤษฎีแห่งการสร้างสรรค์ด้วยปัญญา(Constructionism) ของ ศาสตราจารย์ Seymour Papert แห่ง Media Lab, Massachusetts Institute of Technology, สหรัฐอเมริกา ผู้เรียนสามารถสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งต่างๆในสภาพแวดล้อมการดำรงชีวิตได้ด้วยตนเอง ด้วยการนำเสนอเพื่อสร้างประสบการณ์ ที่สามารถทำให้ผู้เรียนเรียนได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น และเปลี่ยนกรอบความคิดของครูจากเดิม ซึ่งเน้นการสอนไปเป็นการให้อิสระแก่ผู้เรียน ได้ร่วมเรียนรู้เป็นอิสระในการเรียนโดยพึ่งพาตนเอง

สาระสำคัญของทฤษฎีแห่งการสร้างสรรค์ด้วยปัญญา(Constructionism) ผู้เรียนเป็นฝ่ายสร้างความรู้ขึ้นด้วยตนเอง มิใช่ได้มาจากครูและในการสร้างความรู้ นั้น ผู้เรียนจะต้องลงมือสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา เช่น การสร้างสิ่งจำลอง การสร้างสิ่งที่จับต้องสัมผัสได้ ทำให้ผู้อื่นมองเห็นได้ จะมีผลทำให้ผู้เรียนต้องใช้ความคิด มีความกระตือรือร้น มีความรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง อย่างเพื่อเกิดการสร้างสรรค์ความคิด

หลักการสำคัญ คือ การเชื่อมโยงสิ่งที่รู้แล้วกับสิ่งที่กำลังเรียน การให้โอกาสผู้เรียนเป็นผู้ริเริ่มทำโครงการที่ตนเองสนใจ การสนับสนุนอย่างพอเพียงและเหมาะสมจากครู ซึ่งได้รับการฝึกฝนให้มีความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง เปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความคิด นำเสนอผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง ให้เวลาทำโครงการอย่างต่อเนื่อง การแสดงความคิดและผลงานของตนเองให้คนอื่น ๆ รับทราบและร่วมพิจารณาให้ข้อเสนอแนะนั้น เป็นการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และการยอมรับในความแตกต่างทางความคิด และผลงานปรากฏอยู่ และได้รับการสนับสนุนให้ทำอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นผู้เรียนแต่ละคนก็จะมีโอกาสพัฒนาความสามารถในผลสำเร็จของตนเอง

การเรียนรู้ตามทฤษฎีสร้างสรรค์ด้วยปัญญาเริ่มใช้ในประเทศไทยอย่างจริงจังนั้น เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยมูลนิธิศึกษาพัฒนาได้พัฒนาโครงการนำร่องคือ Lighthouse Project เพื่อแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาที่เป็นทางเลือกใหม่สำหรับพัฒนาคนไทยให้เป็นนักคิด นักสำรวจ ทดลองและใช้เทคโนโลยีเพื่อแสดงความคิดและสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว

การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความคิด คนสามารถเรียนรู้ได้จากการได้ย่นการสัมผัส การอ่าน การใช้เทคโนโลยี การเรียนรู้ของเด็กและผู้ใหญ่จะต่างกัน เด็กจะเรียนรู้ด้วยการเรียนในห้อง การซักถาม ผู้ใหญ่มักเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่มีอยู่ แต่การเรียนรู้จะเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ผู้สอนนำเสนอ โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ผู้สอนจะเป็นผู้ที่สร้างบรรยากาศทางจิตวิทยาที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ ที่จะให้เกิดขึ้นเป็นรูปแบบใดก็ได้ เช่น ความเป็นกันเอง ความเข้มงวดกวดขัน หรือความไม่มีระเบียบวินัย สิ่งเหล่านี้ผู้สอนจะเป็น

ผู้สร้างเงื่อนไข และสถานการณ์เรียนรู้ให้กับผู้เรียน ดังนั้นผู้สอนจะต้องพิจารณาเลือกรูปแบบการ สอน รวมทั้งการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้เรียน

ลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะใช้ประสบการณ์มาผสมผสานในการเรียน ผู้ใหญ่จะคาดหวังในสิ่งที่เรียนที่จะเป็นประโยชน์ในชีวิตและการทำงาน ผู้ใหญ่นำประสบการณ์ที่ สะสมมาแก้ปัญหาและประยุกต์ ผู้ใหญ่จะสามารถอธิบายสิ่งต่างๆได้ต่างกัน

กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ประกอบด้วย ความหมายของพิพิธภัณฑ์ ขั้นตอนการ จัดตั้งหรือสร้างพิพิธภัณฑ์ เนื้อหาการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นระดับชุมชน สื่อที่ใช้ในนิทรรศการ และเส้นทางเข้าชม การเรียนรู้ในนิทรรศการ กิจกรรมบริการการศึกษาในพิพิธภัณฑ์ การ ประชาสัมพันธ์พิพิธภัณฑ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ความหมายของพิพิธภัณฑ์

คำว่า พิพิธภัณฑ์ มีรากศัพท์มาจากคำว่า พิพิธ แปลว่า ต่างๆกัน ผสมกับคำว่า ภัณฑ์ แปลว่า สิ่งของ เมื่อนำมารวมกันมีความหมายว่าสิ่งของต่างๆที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Museum (สมลักษณ์ เจริญพจน์. ๒๕๕๐ : ๕) สายันต์ ไพเราะญจิตรกล่าวว่า พิพิธภัณฑ์ชุมชน หมายถึง แหล่ง หรือสถานที่ที่รวบรวมและจัดแสดงหลักฐานทางโบราณคดี วัตถุ โบราณ สิ่งของเครื่องใช้ วัตถุทางวัฒนธรรม ทั้งความรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่หรือเคยมีอยู่ในชุมชนหรือ ท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งอาจเป็นสถานที่ บ้านเรือน สิ่งก่อสร้างสมัยโบราณที่โดยอายุ รูปแบบทางศิลปะ สถาปัตยกรรมหรือประวัติความเป็นมา เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวของชุมชนนั้นๆที่รวม เรียกว่าโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี หรืออาคารสถานที่ที่ก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อใช้จัดแสดงข้อมูล หลักฐานทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชนอีกด้วย (สายันต์ ไพเราะญจิตร. ๒๕๔๗ : ๑๑๗) ส่วน ศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่าถึงความหมายของพิพิธภัณฑ์ไว้ว่า พิพิธภัณฑ์คือแหล่งเรียนรู้ที่ทำให้คนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ไม่ใช่สถานที่บรรจุความรู้ หรือคลังเก็บ วัตถุอย่างเดียว (ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๕๐ : ๔๗)

โดยสรุป พิพิธภัณฑ์ หมายถึงสถานที่หรือแหล่งเรียนรู้ที่เก็บรวบรวมสิ่งของต่างๆ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้แก่คนทั่วไป ทั้งนี้หน้าที่สำคัญของพิพิธภัณฑ์ คือ การเป็นแหล่ง เพิ่มพูนความรู้ กระตุ้นให้คนแสวงหาความรู้ อยากเรียนรู้ และรู้ว่าจะหาความรู้ได้อย่างไร เสน่ห์ที่ แท้จริงของการชมพิพิธภัณฑ์จึงอยู่ที่การ ได้ความรู้ติดตัวมา เมื่อออกจากพิพิธภัณฑ์ไปแล้ว หากทำถึง

ขั้นได้ปัญญา และแรงบันดาลใจในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องก็ยิ่งนับว่าประสบความสำเร็จ ซึ่งความสำเร็จของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นอยู่กับบทบาทของพิพิธภัณฑ์นั้นๆว่าสามารถสร้าง

๒. ขั้นตอนการจัดตั้งหรือสร้างพิพิธภัณฑ์

วัลภา ขวัญเย็น เพ็ญพรรณ เจริญพร และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ กล่าวว่า การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่เริ่มทำพิพิธภัณฑ์ขึ้นมา เบื้องต้นมีการกำหนดเป้าหมายอย่างคร่าวๆ เช่น เพื่อแสดงถึงเนื้อหาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนชนบท และกำหนดพื้นที่เป้าหมายเป็นหมู่บ้านหรือตำบล หลังจากนั้นตามหลักการกระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์มี ๕ ขั้นตอน คือ การเก็บรวบรวมวัตถุข้อมูล การจัดทำทะเบียนวัตถุ การอนุรักษ์วัตถุ การจัดนิทรรศการ และขั้นตอนสุดท้ายคือการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และให้การศึกษา ส่วนเนื้อหาหัวข้อสำหรับจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นระดับชุมชนระดับหมู่บ้าน ที่ควรนำเสนอแบ่งเป็น ๔ หัวข้อคือ ๑) นำเสนอสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเรื่องราวของภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศที่สัมพันธ์กับคนในท้องถิ่น ๒) ประวัติความเป็นมาของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในปัจจุบันกับบรรพบุรุษในอดีตบรรพบุรุษของชุมชนหรือความสัมพันธ์ของคนปัจจุบันกับชาววัฒนธรรม โบราณวัตถุ โบราณสถาน ๓) การนำเสนอวิถีชีวิตในแง่มุมต่างๆ เช่น การทำมาหากิน ความเชื่อ การศึกษาอบรม และ ๔) หัวข้อสุดท้ายคือการเปลี่ยนแปลง โดยชี้แนะเป็นแนวทางอนาคตของท้องถิ่น ส่วนวัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลง หมายถึงความสัมพันธ์ของคนปัจจุบันที่มีต่อสังคมสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เปลี่ยนไป คนปัจจุบันได้คิดค้นเทคโนโลยีอะไรขึ้นมาหรือมีแบบแผนประเพณีใหม่ๆขึ้นมาบ้าง (วัลภา ขวัญเย็น เพ็ญพรรณ เจริญพร และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. ๒๕๖๕ : ๖๓-๗๑) ส่วนศรีศักร วัลลิโภคม กล่าวถึงขั้นตอนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ๗ ขั้นตอนคือ ๑)การมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเกิดจากความต้องการของชุมชน ๒) ศึกษาวิจัยข้อมูลท้องถิ่น เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน ศาสนาและความเชื่อ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ๓)จัดทำทะเบียน และหมวดหมู่วัตถุ ๔) กำหนดเนื้อหาและการทำงานคำบรรยายเรื่องราว ๕) การคัดเลือกสิ่งของจัดแสดงตามเนื้อหาที่กำหนด ๖) การจัดแสดง ๗) การจัดการ / การดำเนินงาน (ศรีศักร วัลลิโภคม และคณะ. ๒๕๖๕ : ๑๒๔-๑๒๘)

สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม กล่าวถึงขั้นตอนวางแผนงานและจัดทำพิพิธภัณฑ์ ไว้ว่า ๑) กำหนดหัวข้อ ๒) ศึกษาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในการจัดทำ ๓) กำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ ๔) กำหนดกลุ่มเป้าหมาย ๕) จัดหาคณะทำงาน ๖) กำหนดแนวทางในการสื่อสารในนิทรรศการ (Exhibit Voice) ๗) กำหนดเนื้อหาที่ต้องการสื่อสารในนิทรรศการ (Take-home Message) ๘) กำหนดช่วงระยะเวลาในการดำเนินเรื่อง (Exhibit Timeframe) ๙) การศึกษาคำว่าข้อมูลเบื้องต้น ๑๐) เขียนบทนิทรรศการ (Script, Story-line, Walkthrough) ๑๑) การกำหนดแนวความคิดในการออกแบบ ๑๒) การประเมินผลระหว่างการจัดทำ ๑๓) สรุปผลการออกแบบ ๑๔) สรุปแนวทางการดำเนินเรื่อง ๑๕) การติดตั้ง ๑๖) พิธีเปิด ๑๗) การ

บำรุงบำรุงรักษา ๑๘) การประเมินผลภายหลังการจัดทำ ๑๙) การปรับเปลี่ยน (สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๐ : ๖๕-๗๒)

ทม เกตุวงษา ได้ให้แนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ๕ ด้านคือ ด้านการบริหารจัดการ ด้านการจัดการเนื้อหาและวัตถุ ด้านการจัดแสดง และด้านความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์กับผู้ชม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.ด้านการบริหารจัดการ ประกอบด้วย ๖ ประเด็น ดังนี้ ๑.๑ รูปแบบและโครงสร้างการบริหารงานของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ได้แก่ ๑) การจัดรูปแบบการบริหารงานของพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบคณะกรรมการ โดยการระดมความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานของพิพิธภัณฑ์ ๒) การกำหนดเอกลักษณ์หรือจุดเน้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีความโดดเด่นแตกต่างจากพิพิธภัณฑ์อื่น ๓) การกำหนดกลุ่มเป้าหมายผู้ชม ให้ตอบสนองตรงตามความต้องการแต่ละกลุ่ม ๔) การให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่จะมีส่วนร่วมสนับสนุนการดำเนินงาน ๕) การจัดหางบประมาณสนับสนุนการดำเนินงาน จากแหล่งทุนหรือการสร้างรายได้ ๖) การจัดการบุคลากรให้ได้รับความรู้ความเข้าใจ และพัฒนาพิพิธภัณฑ์ให้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด ๗) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ทั้งกับบุคคล องค์กรหรือหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นเวทีสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

๒.ด้านการจัดการข้อมูลและวัตถุ ประกอบด้วย ๕ ประเด็น ๑. การจัดการระบบข้อมูลพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งควรให้ความสำคัญกับการจัดการระบบข้อมูลในประเด็น ต่อไปนี้

๒.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูล ลักษณะที่ปรากฏ (ขนาด รูปร่าง ลวดลาย การชำรุด ลักษณะพิเศษ และลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่ปรากฏ) ประวัติความเป็นมา หรือกระบวนการผลิต การใช้ประโยชน์ แนวคิด คติ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึง คำนาน นิทาน เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องทั้งในขั้นตอนการผลิต การใช้ประโยชน์ และความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ด้านอื่น ๆ ข้อมูลด้านสังคมด้านเศรษฐกิจ (การซื้อขาย แลกเปลี่ยน ทดแทน การจัดสรรผลประโยชน์) ด้านการปกครอง (การแบ่งชนชั้นที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์/เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่เป็นเจ้าของ) บรรทัดฐานทางสังคม ความเชื่อทางศาสนา ระบบครอบครัวเครือญาติ ภาษาและการสื่อสาร เป็นต้น การเก็บข้อมูลโดยให้ความสำคัญกับมิติเวลาการให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม

๒.๒ การจัดทำฐานข้อมูล และระบบสืบค้นข้อมูล เมื่อมีข้อมูลทั้งจากข้อมูลเดิมที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์และข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว การจัดทำฐานข้อมูลและการจัดทำระบบการสืบค้นข้อมูล ก็เป็นความสำคัญประการหนึ่งที่พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นควรดำเนินการเพื่อให้ผู้ชมพิพิธภัณฑ์หรือผู้ที่ความสนใจเฉพาะด้านที่ต้องการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเชิงลึกสามารถเข้าถึงข้อมูลได้โดยสะดวกและรวดเร็ว รวมถึงอาจเป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างรายได้ให้กับพิพิธภัณฑ์ได้ ซึ่งอาจใช้

วิธีการที่หลากหลายในการอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลทั้งระบบที่เป็นเอกสารสิ่งพิมพ์ ระบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และผ่านระบบอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

๓. การจัดระบบคลังพิพิธภัณฑ์ การจัดระบบคลังพิพิธภัณฑ์สำหรับพิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น ดังนี้คือ ๓.๑) การจัดทำคลังพิพิธภัณฑ์ โดยคัดเลือกวัตถุใช้ในการจัดแสดง ส่วนวัตถุที่ไม่ได้จัดแสดงนำมาเก็บรักษาไว้เพื่อให้หมุนเวียนจัดแสดงในโอกาสต่างๆ ๓.๒) การจัดทำทะเบียนวัตถุพิพิธภัณฑ์ ให้มีความรู้ความเข้าใจและสามารถจัดทำทะเบียนวัตถุพิพิธภัณฑ์ได้ การจัดทำคู่มือในการจัดทำทะเบียนวัตถุพิพิธภัณฑ์ให้กับผู้รับผิดชอบดำเนินงานในพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น ๓.๓) การสงวนรักษาวัดวัตถุพิพิธภัณฑ์ เป็นการให้ความรู้ด้านการสงวนรักษาวัดวัตถุพิพิธภัณฑ์แก่บุคลากรให้สามารถดูแลวัตถุรวมทั้งการซ่อมรักษาวัดวัตถุได้ ๓.๔) การถ่ายทอดความรู้ในคลังพิพิธภัณฑ์ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ชมที่สนใจศึกษาเฉพาะด้าน และการใช้พื้นที่พิพิธภัณฑ์ให้เกิดประโยชน์ นอกจากนี้เป็นการ ๓. การพัฒนาเนื้อหาสำหรับจัดแสดง ๔.การเผยแพร่ความรู้โดยใช้รูปแบบที่หลากหลายและครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายอย่างทั่วถึง ๕.ความต่อเนื่องและความเคลื่อนไหวของข้อมูลด้านการจัดแสดง ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นด้านการจัดแสดง ประกอบด้วยประเด็นสำคัญ ๓ ประเด็นที่หนึ่งการจัดแสดงที่เน้นเนื้อหาหรือเรื่องราวเป็นหลัก โดยใช้ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุกับวิถีชีวิตของผู้คนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการจัดแสดง ประเด็นที่สองการจัดแสดงที่เน้นการโต้ตอบระหว่างผู้ชมกับสิ่งแสดง เทคนิคหรือวิธีการในการการจัดแสดงที่เน้นการโต้ตอบระหว่างผู้ชมกับสิ่งแสดงอาจทำได้หลากหลาย เช่น การใช้ตัวบุคคลการผลิตสื่อประเภทต่าง ๆ และการให้ผู้ชมสามารถสัมผัสหรือทดลองวัตถุจัดแสดงบางอย่างเพื่อให้ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง และประเด็นที่สาม การจัดแสดงที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง เกิดจากการจัดนิทรรศการหมุนเวียน การปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนการจัดแสดงทั้งด้านรูปแบบ เนื้อหา และเทคนิคการจัดแสดง ซึ่งจะเป็นปัจจัยดึงดูดความสนใจของผู้ชมที่เคยมาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ให้กลับมาอีกเพื่อเรียนรู้เพิ่มเติม (ทม เกตุวงษา. ๒๕๕๐ : ๑-๒๓)

๓. เนื้อหาการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นระดับชุมชน

งามพิศ สัตย์สงวน ได้เสนอไว้ ๑๐ ประการคือ ๑)ข้อมูลลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม ที่ตั้ง ขนาดชุมชน สถานที่สำคัญ ภูมิประเทศ อากาศ ๒) ข้อมูลเกี่ยวกับประชากร เพศ อายุ การศึกษา สาธารณสุข ศาสนา รายได้ กลุ่มชาติพันธุ์ โครงสร้างอายุ ๓) ข้อมูลเกี่ยวกับผังเครือญาติ ๔) ประวัติความเป็นมาของชุมชน ๕) ปฏิทินประเพณีพิธีกรรมในรอบปีของชุมชน ๖) ข้อมูลกลุ่มต่างๆในชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ ๗) ข้อมูลวัฒนธรรมทางวัตถุและเทคโนโลยี สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เครื่องมือต่างๆ ๘) ประวัติชีวิตวัยต่างๆผู้หญิง คนแก่ เด็ก วัยรุ่น คนหนุ่มสาว วัยกลางคน วัยชรา ๙) ภาษาท้องถิ่นและศิลปะ นิทานตำนาน เพลงเด็ก การละเล่น ๑๐) วัฒนธรรมด้านต่างๆ ด้านครอบครัว เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา นันทนาการ

บุคคลสำคัญ เป็นต้น (งามพิศ สัตย์สงวน. ๒๕๓๕ : ๕๔-๕) นอกจากนี้เนื้อหาจัดทำพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นระดับชุมชนระดับหมู่บ้าน ที่ควรนำเสนอแบ่งเป็น ๔ หัวข้อคือ ๑) นำเสนอสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเรื่องราวของภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศที่สัมพันธ์กับคนในท้องถิ่น ๒) ประวัติความเป็นมาของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในปัจจุบันกับบรรพบุรุษในอดีตบรรพบุรุษของชุมชนหรือความสัมพันธ์ของคนปัจจุบันกับชาววัฒนธรรม โบราณวัตถุ โบราณสถาน ๓) การนำเสนอวิถีชีวิตในแง่มุมต่างๆ เช่น การทำมาหากิน ความเชื่อ การศึกษาอบรม และ ๔) หัวข้อสุดท้ายคือการเปลี่ยนแปลง โดยชี้นำเป็นแนวทางอนาคตของท้องถิ่น (วัลลภา ขวัญเย็น เพ็ญพรรณ เจริญพร และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. ๒๕๕๕ : ๖๓-๗๗) ส่วนพิพิธภัณฑสถานหนองขาว อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ได้นำเสนอเนื้อหาดังนี้คือ ๑) เป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิ ๒) เส้นทางการค้าเส้นทางโบราณ ๓) ภูมิประเทศ ๔) คนหนองขาว ๕) ผู้หญิงหนองขาว ๖) แหล่งศรัทธาความเชื่อ ๗) ภูมิประเทศ วิถีชีวิต ประเพณี ทิศทางความเปลี่ยนแปลง ๘) อดีต ปัจจุบัน อนาคต (Permalink : <http://www.oknation.net/blog/Tip> ๒ ๒๕๕๕ : ๒๕๕๕ ๒๗ ค.ค.)

๔.สื่อที่ใช้ในนิทรรศการและเส้นทางเข้าชม

ส่วนสื่อที่ใช้ในนิทรรศการ (Medlum) คือองค์ประกอบต่างๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการบอกเล่าเนื้อหา เรื่องราว เหตุการณ์เพื่อให้นิทรรศการมีความสมบูรณ์ และมีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ สามารถถ่ายทอดเนื้อหาและใจความสำคัญของเรื่องให้ผู้ชมรับทราบได้ ซึ่งตอบสนองความสนใจของผู้ชมที่แตกต่างกันประกอบด้วย ๑) วัตถุ(Object, Artifact) ๒) คำบรรยาย (Label) ได้แก่ ชื่อนิทรรศการ บทนำของนิทรรศการ คำบรรยายเฉพาะส่วน คำบรรยายเฉพาะจุด การจัดทำป้ายคำบรรยาย ๓) หุ่นจำลอง ๓ มิติ(Three-Dimension Model/Scaled Model) ๔) วัตถุจำลองที่ทำเลียนแบบของจริง(Replica) ๕) หุ่นจำลอง คนหรือสัตว์ขนาดเท่าของจริง(Life-sized Figure) ๖) ไดโอ라마(Diorama) ๗) การสร้างบรรยากาศจำลอง(Settings) ๘) เครื่องเสียงและวีดิทัศน์(Audio-Visual) ๙) คอมพิวเตอร์ (Computer Multimedia) ๑๐) สื่อที่ผู้ชมสามารถมีกิจกรรมร่วมได้(Hand-on / Interpreter) ๑๑) การแสดงและผู้นำชมที่จัดเป็นพิเศษ(Dramatic Performance / Interpreter) ๑๒) สื่อที่กระตุ้นการรับรู้ของประสาทสัมผัสทั้ง ๕ (Multi-sensory System) (สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๐ : ๗๒-๗๖)

ในส่วนเส้นทางเข้าชม นิทรรศการจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์และขั้นตอนในการดำเนินเรื่องของแต่ละนิทรรศการ ซึ่งจะแตกต่างกันออกไป สามารถแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะคือ ๑) เส้นทางเดินแบบทางเดียว (Direct Plan) สามารถสร้างความรู้สึกและอารมณ์ให้ผู้ชมอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดความทรงจำประทับใจ หากเลือกใช้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหาและพื้นที่ ๒) เส้นทางเดินแบบเปิดกว้าง (Open Plan) ผู้ชมสามารถมองเห็นองค์ประกอบของนิทรรศการทั้งหมดในคราวเดียวกันจัดแสดงงานชิ้นหนึ่งห้อง เว้นช่องว่างไว้ในส่วนกลาง ๓) เส้นทางเดินแบบเป็นวงกลม

(Redial Plan) กำหนดเส้นทางเดินเข้าออกเป็นทางเดียวกัน ผู้ชมเดินวนโดยรอบและย้อนกลับมาทางออกซึ่งเป็นจุดเดียวกับทางเข้า ๔) เส้นทางเดินแบบอิสระ (Random Plan) เส้นทางเดินไม่ตายตัวผู้ชมเดินได้อย่างอิสระ โดยการจัดกลุ่มเนื้อหาที่แตกต่างกันลงในพื้นที่แต่ละส่วนของนิทรรศการ โดยแต่ละพื้นที่ที่มีจุดสนใจของคนเฉพาะเรื่อง สามารถค้นหาสำรวจสิ่งที่ตนสนใจ (สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๐ : ๗๘)

๕. การเรียนรู้ในนิทรรศการ

การเรียนรู้ในนิทรรศการเป็นความรู้ซึ่งไม่ใช่จะวัดผลเชิงปริมาณได้ แต่เป็นผลกระทบโดยตรงต่อความทรงจำในแง่ความประทับใจ ส่งผลต่อผู้เข้าชมในอนาคต เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองที่อาจไม่ส่งผลทันทีหลังจากการเข้าชม แต่จะอยู่ในความทรงจำเป็นระยะเวลานาน รอคอยนำออกมาใช้ในภายหลัง ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการกระตุ้นจากสิ่งเร้าภายนอก แต่ละคนจะมีลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับรูปแบบการเรียนรู้และภูมิหลังของแต่ละคน ซึ่งการเรียนรู้ประเภทนี้เป็นการเรียนรู้แบบอิสระ (Free-choices Learning) ผู้ชมเป็นผู้เลือกที่จะเรียนรู้ในสิ่งที่ตนพอใจตามความสนใจของแต่ละคน เป็นการเรียนรู้และการค้นพบด้วยตนเอง โดยไม่มีสภาพแวดล้อมและผู้อื่นเป็นตัวบังคับ แต่เป็นการเรียนรู้ด้วยความสมัครใจของผู้ชม ผู้จัดนิทรรศการเป็นผู้เตรียมสื่อในการเรียนรู้ให้ผู้ชม ซึ่งผู้ชมอาจจะสนใจหรือไม่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เขา “เลือก” ว่าต้องการอะไร

ลักษณะอาคารและพื้นที่ใช้สอยภายในมีผลอย่างมากต่อการเรียนรู้ของผู้เข้าชม ตัวอาคารพิพิธภัณฑ์จึงไม่ควรให้ความรู้สึกของสถานที่ที่เป็นทางการ เหมือนสถานที่ราชการ แต่ควรเป็นสถานที่แห่งการสำรวจและเรียนรู้อย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน ดังที่ อานิด้า โอลด์ (Anita Oids) กล่าวไว้ว่า พิพิธภัณฑ์ควรคำนึงถึงความต้องการเพื่อการเรียนรู้ของผู้ชม ดังนี้ ๑) อิสระในการเดินในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการ เพื่อค้นพบสิ่งที่ตนเองต้องการค้นหา และทราบว่าตัวเองอยู่ในส่วนไหน และจะไปจุดไหนได้อย่างไร ๒) ความรู้สึกสบายใจในสภาพแวดล้อมที่เป็นกันเอง ไม่เป็นทางการจนทำให้ประหม่าและกังวลจนไม่อยากเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ๓) ความรู้สึกมั่นใจในตนเองในสภาพแวดล้อมที่เป็นสิ่งแปลกใหม่ ของพิพิธภัณฑ์ โดยไม่ถูกกดดันโดยสิ่งที่ไม่รู้จักและไม่คุ้นเคยจนเกินกว่าจะปรับตัวรับกับสถานการณ์ได้ ๔) มีความรู้สึกปลอดภัย เป็นตัวของตัวเอง และควบคุมสถานการณ์ได้ (สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๐ : ๗๕)

๖. กิจกรรมบริการการศึกษาในพิพิธภัณฑ์

การบริการการศึกษาในพิพิธภัณฑ์ขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมาย หลักสำคัญคือการให้บริการความรู้ ความเพลิดเพลิน จำแนกได้ดังนี้ ๑) การบรรยายนำชม การบรรยายให้ความรู้ การผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ การผลิตสื่อการเรียนรู้ การจัดทำห้องสมุดในพิพิธภัณฑ์ และการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัคร อย่างไรก็ตามการให้บริการการศึกษา อาจจำแนกกิจกรรมตามลักษณะกลุ่มเป้าหมาย ผู้เข้าชม ผู้ใช้บริการ ดังต่อไปนี้

๖.๑ กิจกรรมสำหรับกลุ่มโรงเรียน เช่น ๑) การนำนักเรียนเข้าชมพิพิธภัณฑ์เพื่อเพิ่มพูนความรู้เพิ่มเติมหรือนอกเหนือจากบทเรียน ๒) การจัดเตรียมบทเรียนหรือใบงานให้นักเรียนทำระหว่างเข้าชม ๓) การใช้พิพิธภัณฑ์เป็นสถานศึกษาค้นคว้า ในสิ่งจัดแสดงและทำรายงาน ๔) การจัดให้ยืมวัตถุจากพิพิธภัณฑ์ ใช้เป็นอุปกรณ์การสอน ๕) การจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ ให้ความรู้แต่ละเรื่อง เช่น เรื่องของศิของเค้นในชุมชน เป็นต้น ๖) การเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ เช่น นักเรียนเข้าชมพิพิธภัณฑ์แล้วเกิดความคิดริเริ่มจัดทำหุ่นตนเองมาเล่าเรื่องการไปเที่ยวชมพิพิธภัณฑ์ให้เพื่อนๆ ฟัง เด็กจะได้ทั้งงานศิลปะ ความรู้การสร้างหุ่น ความรู้วัตถุจัดแสดง ทักษะการบรรยาย การจินตนาการ

๖.๒ กิจกรรมสำหรับประชาชนและนักท่องเที่ยว ได้แก่ ๑) การบรรยายหรือการปาฐกถาทางวิชาการ ๒) รายการนำชมสำหรับประชาชน ๓) การจัดฉายภาพนิ่งประกอบเสียงบรรยาย ๔) การจัดรายการวิทยุ โทรทัศน์ ๕) การจัดรายการทัศนจารี พิพิธภัณฑ์ ๖) การจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ ๗) การจัดกิจกรรมทางด้านศิลปวัฒนธรรม ๘) การจัดอบรมและฝึกทักษะ

โดยสรุป กิจกรรมต่างๆจะทำให้พิพิธภัณฑ์ไม่เงียบเหงา คู่มือชีวิตชีวาซึ่งจะทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ของชีวิตชุมชนอีกด้วย (สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๐ : ๘๘-๘๙)

๗.การประชาสัมพันธ์พิพิธภัณฑ์

การประชาสัมพันธ์พิพิธภัณฑ์ ประกอบด้วย ๑) งานประชาสัมพันธ์ ได้แก่ การวิจัย (Research) การวางแผน (Planning) การสื่อสาร (Communication) การประเมินผล (Evaluation) ๒) สื่อมวลชนช่วยสนับสนุน ๓) รายการของพิพิธภัณฑ์ เช่น รายการวิทยุ โทรทัศน์ บทความในวารสาร ๔) ประชาสัมพันธ์โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น ความสะดวกสบาย อากาศดี ร้านค้าบริการ ๕) การจัดตั้งสมาชิกพิพิธภัณฑ์ ๖) จัดทำฐานข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นลูกค้าพิพิธภัณฑ์ ๖) การส่งข่าวสารสื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ แผ่นปลิว แผ่นพับ หนังสือเผยแพร่แผ่นเล็กๆ เอกสารแนะนำ จดหมายข่าว เอกสารเผยแพร่ หนังสือ หนังสือเล่มเล็ก แผ่นโฆษณา นิคมสาร แผ่นหรือหนังสือคู่มือสำหรับแก่นักข่าว รายงานประจำปี สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ๘) การจัดกิจกรรมพิเศษ ๙) การจัดทำบอร์ดโฆษณา ๑๐) จัดให้มีกรรมการที่ปรึกษา ๑๑) จัดจ้างมืออาชีพ ๑๒) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กร ๑๓) การเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมของท้องถิ่นและชุมชน (สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๐ : ๘๒-๘๖)

การเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์สู่การเรียนรู้การสอนในโรงเรียน เป็นการปลูกฝังเด็กและเยาวชน รู้จักประวัติความเป็นมาของบ้านเกิดของตนเองยิ่งขึ้น เมื่อมีความรู้ความเข้าใจแล้ว เขาจะเกิดความรักและความหวงแหนตามมา และหากจะมีการพัฒนาท้องถิ่นชุมชนย่อมมีความเข้มแข็งและมีแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนกว่าชุมชนที่ไม่รู้จักรากเหง้าของตนเอง และได้กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมภายนอกชุมชนที่จะมาเชื่อมโยงกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นความมุ่งหมายก็เพื่อให้คนนอก ได้

รู้จักและเรียนรู้สังคมและวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นอย่างมีเหตุผลและอย่างถูกต้อง ดังนั้นเนื้อหาที่ได้จากการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงใช้เป็นเนื้อหานำไปให้ความรู้ ความคิดแก่นักท่องเที่ยว (ศรีศักร วัลลิโภคม. ๒๕๕๐ : ๓๔)

ท่งกุลาร่องไว้ในมิติประวัติศาสตร์

ท่งกุลาร่องไว้ในมิติประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายสมัยวัฒนธรรมขอมหรือเขมร สมัยวัฒนธรรมไทยลาว การพัฒนาท่งกุลาร่องให้ พลวัตรและสถานการณ์ท่องเที่ยว โครงการปฏิบัติการวิจัยชุมชน ประวัติธรณีวิทยาสู่ภูมิทัศน์ พัฒนาการตั้งถิ่นฐานในท่งกุลาร่องให้ การพัฒนาท่งกุลาร่องให้ พลวัตรและสถานการณ์ท่องเที่ยวในท่งกุลาร่องให้ โครงการวิจัยปฏิบัติการชุมชนท่งกุลาร่องให้ ดังต่อไปนี้

๒. พัฒนาการตั้งถิ่นฐานในท่งกุลาร่องให้ ท่งกุลาร่องให้เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สมัยวัฒนธรรมขอมและสมัยวัฒนธรรมไทยลาว ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมบนดินแดนแห่งนี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

๒.๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

นักโบราณคดีที่กล่าวว่า การตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณในท่งกุลาร่องให้จะพบกระดูก่อนข้างหนาแน่นบริเวณใกล้ลำน้ำ ที่ราบน้ำท่วมถึง ได้แก่ ลำน้ำมูล ลำน้ำเสียวใหญ่ ลำน้ำเสียน้อย ลำเตา ลำลับพลา ลำพังซุ ห้วยหว้า ห้วยถาก ห้วยถ้ำกวาก ห้วยน้ำเค็ม(สุกัญญา เบาเนติ. ๒๕๔๖ : ๒๑๕) พัฒนาการของชุมชนโบราณจะเริ่มตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย อายุประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ชุมชนโบราณต่างๆมีความเป็นอยู่แบบสังคมเกษตรกรรมระดับหมู่บ้าน(Village Farming Society)มีการปลูกข้าว ทอผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผา เลี้ยงสัตว์ ทำเกลือสินเธาว์ และถลุงโลหะ ยังมีความสัมพันธ์กับประเพณีการฝังศพครั้งที่ ๒(สุกัญญา เบาเนติ. ๒๕๔๖ : ๒๒๐)โดยเฉพาะที่โนนเคือมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาถึงการสร้างศาสนสถานเขมร ส่วนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล คือ บ้านโนนยาง ตำบลนาหนองไผ่ และบ้านชะวีก ตำบลชะวีก อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ พบภาชนะดินเผา เศษถ่าน ลูกปัด เครื่องมือเหล็ก ตะกรันจากการถลุงเหล็กมีอายุราว ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว(กองโบราณคดี. ๒๕๓๑ : ๑๕๑-๑๖๔) ประชากรกลุ่มท่งกุลาร่องให้สร้างเครื่องปั้นดินเผาเนื้อหยาบบแบบหนาในระยะแรกไม่มีลายเขียนสี ต่อมาจึงเขียนสีและชุบน้ำโคลนสีแดง คนที่นี้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีฝังศพครั้งที่ ๒ มีการขุดศพทางเศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนมีการสังสมประชากรสามารถตั้งชุมชน มีหลักฐานความ

เจริญคือ การถลุงเหล็ก การทำเกลือ การปลูกข้าวเป็นอาหารหลักและการขุดถ่านดิน(ธิดา สารธา. ๒๕๔๖ : ๒๔-๒๕)

จากการขุดแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด พบ ประเพณีการฝังศพหลายลักษณะคือ แบบดั้งเดิม (Primary Burial)คือ การฝังศพแบบนอนหงายเหยียดยาว มีการมัดมือศพ อุทิศเครื่องมือเครื่องใช้ให้ศพ มีทิศทางการหันศีรษะไปทางทิศใต้ เมื่อเข้าสู่สมัยก่อนประวัติศาสตร์(Protohistory)พบพิธีกรรมการฝังศพครั้งที่ ๒(Secondary Burial) เป็นการนำศพไปฝังให้เนื้อหนังเน่าเปื่อยย่อยสลาย แล้วนำไปบรรจุในภาชนะดินเผาเพื่อประกอบพิธีกรรมอีกครั้ง ภาชนะดินเผา มีลักษณะเป็นรูปทรงขนาดใหญ่อาววางในแนวนอน ขวักมน ทำหน้าที่เป็นโลงศพ การประกอบพิธีนี้เริ่มมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคแรกๆเรื่อยมาจนถึงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ศตวรรษที่ ๙-๙ พบหลักฐานทั้งการฝังและการเผา ซึ่งเป็นพิธีกรรมปฏิบัติในพุทธศาสนา (สุกัญญา เบาเนติ. ๒๕๔๖ : ๒๒๐-๒๒๙ ; สุกัญญา เบาเนติ. ๒๕๔๖ : ๒๔๕-๒๔๗ ; ปราณี วงษ์เทศ. ๒๕๓๔ : ๕ ; ผาสุก อินทราวุธ. ๒๕๓๕ : ๔๗) การประกอบพิธีกรรมการฝังศพในภาชนะดินเผา นอกจากจะพบในวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้แล้วยังปรากฏในเมืองฟ้าแดดสูงยาง นครจำปาศรี และยังพบในอินเดีย จีน ลาว เวียดนาม ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และแถบตะวันออกไกล เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี เป็นต้น

๒.๒ สมัยวัฒนธรรมขอมหรือเขมร

ขอม ในภาษาลาว หมายถึง เขมร (จิตร ภูมิศักดิ์. ๒๕๔๗ : ๕๑) ทั้งนี้คำว่า ขอม กับ เขมร คงมีความหมายเดียวกันใช้เรียกชาวกำพูชา โดยมีข้อแตกต่างกันเพียงว่า ชาวกำพูชาในประเทศกำพูชาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ลงมา เรียกตนเองว่า เขมร ในขณะที่ชาวไทยในสมัยสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกชาวกำพูชาเหล่านั้นว่า ขอม (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ๒๕๔๒ : ๑๔)

พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ บริเวณลำน้ำเสียวใหญ่ พบแหล่งเกลือโบราณในเขตอำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ในเขตบ่อพันขันและบริเวณทางตอนใต้ริมลำเสียวของเมืองจำปาศัณฑ์ ที่บ้านตาเมรา ปรากฏเนินดินขนาดใหญ่และสูงทับถมกันเนื่องมาจากทำเกลือมาหลายศตวรรษและหลายแห่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเศษเครื่องปั้นดินเผาขอม ด้วยเป็นแหล่งผลิตเกลือขนาดใหญ่ที่สำคัญในระดับภูมิภาค จึงมีการตั้งชุมชนหนาแน่นและมีการติดต่อค้าขายสินค้ากับภายนอกเป็นเหตุให้มีความสัมพันธ์กับแคว้นเจนละและอาณาจักรกำพูชา ส่งผลต่อการสร้างชุมชน บ้านเมืองและศาสนสถานในลัทธิฮินดูของขอมอย่างแพร่หลายในบริเวณนี้ (ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๓๓ : ๕๖) ซึ่งพัฒนาการชุมชนโบราณทุ่งกุลาร้องไห้ จะขึ้นอยู่กับฐานสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ในแหล่งน้ำสำคัญคือ แม่น้ำมูล แม่น้ำชีและแม่น้ำเสียวทรัพยากรคือ แหล่งผลิตข้าวและแหล่งผลิตเกลือ (จารึก วิไลแก้ว. ๒๕๕๐ : ๒๒)

จารึกอักษรโบราณแท่นฐานศิวิลิ่งค์ ที่แหล่งโบราณคดีคอนชุมเงิน ตำบลเค้น
ราษฎร์ กิ่งอำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าดินแดนทุ่งกุลาร้องไห้ เป็น
ส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละหรือขอมโบราณ โดยที่แท่นฐานศิวิลิ่งค์มีศิลปจารึกอักษรปัลลวะภาษา
สันสกฤต สร้างราวศตวรรษที่ ๑๒ มีอายุราว ๑,๐๐๐ ปี และมีข้อความและลักษณะรูปอักษร
เหมือนกับกลุ่มจารึกของพระเจ้าจิตเสน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในสมัยขอมโบราณ ซึ่งเคยขุดพบที่บริเวณ
ปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี โดยเนื้อหาของจารึกกล่าวถึงพระเจ้าจิตเสนว่าเป็นพระราชนัดดา
ของพระเจ้าศรีสวรมณะ เป็นพระเชษฐาของพระเจ้าศรีสุวรรณ และเมื่อขึ้นครองราชย์ได้อภิเษก
เป็นพระเจ้าศรีสุวรรณ ถือว่าเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าว
น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละ (สยามรัฐ. ๒๕๔๙ : ๒๖) ข้อความจารึกโดยสรุปว่าเป็นการ
เทิดพระเกียรติกษัตริย์ที่มีพระนาม “เจ้าชายจิตเสน” แห่งอาณาจักรเจนละ ซึ่งเป็นอาณาจักรโบราณ
เคยรุ่งเรืองมาก่อนอาณาจักรขอมโบราณ โดยเฉพาะบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้เป็นดินแดนที่เป็นเหมือน
เกลียวที่มีขนาดใหญ่โต และเป็นทรัพยากรที่สำคัญ จึงเป็นเหตุจูงใจให้มีการรบพุ่งเพื่อครอบครองเป็น
เจ้าของดินแดนแห่งนี้ไว้ ซึ่งสอดคล้องกับจดหมายเหตุของจีนสมัยราชวงศ์ซุ่ย ที่ระบุว่าปีพุทธศักราช
๑๑๓๒-๑๑๖๑ ในดินแดนแห่งนี้ได้เกิดสงครามแย่งชิงเกลียว เมื่อเจ้าชายจิตเสนได้ครอบครองเกลียวใน
ทุ่งกุลาร้องไห้ จึงใช้ประโยชน์จากเกลียวในการทำมาค้าขายสร้างความเป็นปึกแผ่นให้อาณาจักรเจนละ
(สุวัฒน์ ลิขจร. ๒๕๕๐ : ๒๐)

ในถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หลังจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๕๐)
ทรงเข้ายึดครองเมืองพระนคร และเสด็จขึ้นครองราชย์ ณ เมืองพระนคร ในปี พ.ศ. ๑๕๔๕ แล้วทรง
แผ่ขยายอำนาจอาณาจักรกัมพูชาเข้ามายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง ขณะที่วัฒนธรรมทวารวดี
ได้เริ่มเสื่อมสลายลง พื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดเริ่มปรากฏร่องรอยหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรม
ประติมากรรม เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนาและชีวิตประจำวัน ศิลปะขอมเป็น
จำนวนมาก การแพร่วัฒนธรรมขอมหรือเขมรจากอาณาจักรกัมพูชาเข้าสู่ทุ่งกุลาร้องไห้ ผ่านช่องเขา
ในเทือกเขาพนมดงรักมายังที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลแม่น้ำชีตอนล่าง จากอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เป็น
แนวถนนผ่านทุ่งกุลาร้องไห้มายังภูพระโกนา อำเภอสุวรรณภูมิ และกระจายตามแม่น้ำเสียว ไปทาง
ทิศเหนือจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม (ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๓๓ : ๕๕) ซึ่งพบ
โบราณสถานเขมรหลายแห่ง ได้แก่สระคู ภูกระโดน ภูกาสิงห์ ภูโพนวิจ ภูโพนระฆัง ภูพัฒนา ภูหิน
กอง ภูอุาราม ภูพระโกนา ภูคันทะนาม ภูโพนโคกม้า

ในอดีตชุมชนขอมโบราณบ้านภูกาสิงห์เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมขอมในระดับอนุ
ภูมิภาคในทุ่งกุลาร้องไห้ และเป็นทางผ่านในการสัญจรไปมาระหว่างชุมชนขอมโบราณจากเขต
จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ ที่จะไปเมืองฟ้าแดดสูงยางหรือนครจำปาศรี(สมัย สุทธิธรรม. ๒๕๕๒ :
๓๑๓)โดยภูกาสิงห์สร้างในสมัยศิลปะบาปวน อายุประมาณ ๑,๖๐๐-๑,๖๕๐ ในสมัยพระเจ้าอู่ไทย

ทิศขรมันที่ ๒ เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานของสิวลึงค์ ภูโพนวิงพบประติมากรรมเนื่องในศิลปนครวัด มีอายุราวพุทธศักราช ๑๖๕๐-๑๗๒๔ อยู่ในช่วงสมัยพระเจ้าสุริยขรมันที่ ๒ ที่นิยมในคติไวษณพนิกาย และภูโพนระฆังรูปแบบศิลปปะทายน มีอายุอยู่ราวพุทธศักราช ๑๗๒๔-๑๗๕๐ สร้างในสมัยพระเจ้าขรมันที่ ๓ นอกจากนี้ยังพบ ถนนโบราณชาวบ้านเรียกว่าถนนภูขาดและหนองหินตั้ง มีลักษณะเป็นฝายน้ำล้นตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำเสียวใหญ่ทิศเหนือหมู่บ้าน อีกทั้งถนนโบราณและสระแกอยู่ทิศใต้หมู่บ้าน(สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ๒๕๔๒ : ๗๘-๘๑ ; อัมภา แสงงาม. ๒๕๔๘ : ๓๐)

หลังจากสมัยพระเจ้าขรมันที่ ๓ แล้วอาณาจักรกัมพูชาก็เสื่อมลงจนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๒๐ กองทัพไทยจากพระนครศรีอยุธยาได้เข้าโจมตีเมืองพระนครหลวงทำให้เขมรต้องอพยพราชธานีไปที่เมืองสรันธอร์ กรุงพนมเปญ เมืองละแวก และกลับมามีที่ตั้งที่กรุงพนมเปญ

๒.๓ สมัยวัฒนธรรมไทยลาว

เมื่อวัฒนธรรมขอมเสื่อมไปคงปล่อยทิ้งให้โบราณสถานขอมรกร้างว่างเปล่า และศิลปหักพังไปตามกาลเวลาและไร้คนสืบทอด ปีพุทธศักราช ๒๒๕๖ เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เจ้ามหาชีวิตแห่งนครจำปาศักดิ์ ได้มีพระราชโองการให้เจ้าแก้วมงคล นำกำลังไพร่พลประมาณ ๓,๐๐๐ คน เข้ามาตั้งรักษาการอยู่บ้านท่ง(อำเภอสุวรรณภูมิ) ในเวลาต่อมาได้ขอขึ้นกับราชสำนักสยาม และได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นเมืองสุวรรณภูมิ จึงเรียกว่า “ศรีภูมิ” สืบมา (นิวัฒน์ พ. ศรีวรรณ. ๒๕๑๒ : ๘๑-๘๒ ; ประพัฒน์ ตรีณรงค์. ๒๕๐๒ : ๕๓๐-๕๓๑ ; เดิม วิชาคพจนกิจ. ๒๕๓๐ : ๕๓) ส่วนลูกหลานเมืองสุวรรณภูมิได้ไปตั้งเมืองต่างๆ เช่น เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม เมืองพยัคฆภูมิพิสัย เมืองเกษตรวิสัย (สิทธิพร ณ นครพนม. ๒๕๔๖ : ๓-๕) ดำรงประเพณีวัฒนธรรมไทยลาวอย่างมั่นคงสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ประชากรที่อาศัยอยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้มีทั้ง ลาว เขมร ส่วย เขอ ไทยเบ็งและจีน กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวอาศัยอยู่เขต อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย กลุ่มเขมรอาศัยหนาแน่นบริเวณลุ่มน้ำล้นปลา กับลุ่มน้ำมูลในท้องที่อำเภอท่าตูม ชุมพลบุรี บางหมู่บ้านในอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเกษตรวิสัย และอำเภอโพนทราย กลุ่มส่วยอาศัยอยู่ในเขตอำเภอรามิไสล ค้อวัง บางหมู่บ้านในเขตอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย อำเภอโพนทราย โดยกลุ่มไทยลาวมีจำนวนมากที่สุด ร้อยละ ๘๐ รองลงไปเป็นกลุ่มเขมร ร้อยละ ๑๒.๕ และกลุ่มกวย ร้อยละ ๗.๕ ตามลำดับ (สะอาค ขันอาษา. ๒๕๓๑ : ๓๓)

๓. การพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้

ประชากรที่อาศัยอยู่ทุ่งกุลาร้องไห้ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปัญหาที่พบคือดินเป็นทรายขาดอินทรีย์วัตถุ ดินเค็ม ขาดแคลนน้ำในดินฤดูเพาะปลูก และน้ำท่วมในปลายฤดูเพาะปลูก ส่งผลโดยตรงต่อผลิตผลทางการเกษตร ทำให้ความเป็นอยู่และรายได้ของเกษตรกรอยู่ในเกณฑ์ต่ำ เมื่อปี ๒,๕๒๐-๒,๕๒๑ มีรายได้เฉลี่ยต่อคนประมาณ ๑,๑๐๐ บาทต่อปี เมื่อเทียบกับรายได้เฉลี่ยต่อ

คนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปีเดียวกัน ๓,๔๕๕ บาทต่อปี ด้วยเหตุนี้รัฐจึงมีนโยบายที่จะพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ปีพุทธศักราช ๒๕๑๔ โดยกรมพัฒนาที่ดิน สำรวจที่ดินและวางแผนการใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนา หลังจากนั้นคณะรัฐมนตรีมีมติรับหลักการสร้างศูนย์พัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ อนุมัติให้แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อจัดที่ดินให้เกษตรกรเข้าทำกินและปรับปรุง หรือกระจายสิทธิในการถือครองเพื่อป้องกันอุทกภัยตอนปลายฤดูฝน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้เกษตรกรมีรายได้และมีความเป็นอยู่ดีขึ้น (วิรุฬห์ พันแสน. ๒๕๔๕ : ๑-๑๐) หลังจากนั้นกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำแผนพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำ ถนน อาชีพ และการใช้ที่ดิน วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๒ คณะรัฐมนตรีรับหลักการแผนแม่บทโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ปี ๒๕๒๔ โครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ได้ดำเนินการพัฒนาอย่างจริงจัง ดำเนินการเป็น ๓ ระยะ คือ ระยะที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๕ (๖ ปี) เป้าหมายคือเร่งรัดพัฒนาปฏิรูปที่ดิน ป้องกันความเสียหายจากภัยธรรมชาติ พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน แหล่งน้ำ และปูพื้นฐานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เช่น การปรับปรุงที่นา การประมง การจัดหาอาชีพเสริม และการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนา ระยะที่ ๒ ปี พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ (๕ ปี) เป้าหมายเร่งรัดผลิตต่อพื้นที่ตามแผนระยะที่ ๑ เสริมคุณภาพชีวิตทุกด้าน จัดให้องค์กรในระดับตำบลมีส่วนร่วม ตัดสินในก่อสร้างระบบชลประทาน ระยะที่ ๓ เริ่มจากปี ๒๕๓๕ เป็นต้นมา เป้าหมายพัฒนาพื้นที่นาให้ได้ผลผลิตให้มีประสิทธิภาพอย่างต่อเนื่องจากระยะที่ ๑-๒ (อภิศักดิ์ โสมอินทร์. ๒๕๓๗ : ๔๕)

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ รัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ มีนโยบายที่จะพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ให้เป็นฐานเศรษฐกิจใหม่ของภาคอีสานตอนล่าง ทั้งในด้านการเพิ่มผลผลิต และการใช้เทคโนโลยีในการเพาะปลูก(อภิศักดิ์ โสมอินทร์. ๒๕๔๐ : ๕๗) ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้าไปสนับสนุนส่งเสริมทางเลือกด้านเกษตรในทุ่งกุลาร้องไห้ตั้งแต่ปี ๒๕๒๔ ส่งผลให้เกิดกลุ่มองค์กรชาวบ้าน ได้เรียนรู้การบริหารจัดการ การสร้างความเข้มแข็งด้วยตนเอง และได้ตั้งสมประสงค์ทำให้เกิดการเรียนรู้การบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม โปร่งใส ตรวจสอบได้ทุกขั้นตอน โครงการมีความยั่งยืนด้วยเงินทุนหมุนเวียน (อารีรัตน์ กิตติศิริ. ๒๕๔๗ : ๗-๖๘) ในที่สุดทุ่งกุลาร้องไห้ก็กลายเป็นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิใหญ่ที่สุดของโลก ช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น เกษตรกรสามารถทำนาปีหรือนาปรังได้ การขุดคลองระบายน้ำกลายเป็นเส้นทางเศรษฐกิจที่ล้าเลียงพืชผลสู่ตลาดการค้า (ไทยโพสต์. ๒๕๔๕ : ๒๒)

๔. พลั้วครและสถานการณ์ท่องเที่ยวในทุ่งกุลาร้องไห้ จากการศึกษาพลั้วครและปัจจัย และสถานการณ์การท่องเที่ยวในทุ่งกุลาร้องไห้ ทำให้ทราบองค์ความรู้ (วิรุฬห์ พันแสน. ๒๕๔๕ : ๑-๑๑) ดังนี้

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ ประเทศไทยต้องเผชิญปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ วุฒิสภาเห็นว่าหากมีการศึกษาปัญหาการพัฒนาพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อย่างจริงจังจะเป็นระบบจะสามารถช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชาติได้ จึงมีมติตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว

คณะกรรมการวิสามัญได้ศึกษาและจำแนกพื้นที่ดินทุ่งกุลาร้องไห้ออกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม ซึ่งอาชีพที่ชาวทุ่งกุลาร้องไห้คือ การทำนาข้าวหอมมะลิ การเลี้ยงปศุสัตว์และการทำไร่นาสวนผสม ส่วนที่ดินไม่เหมาะสมแก่การทำเกษตรเป็นพื้นที่แปลงใหญ่มีขนาดระหว่าง ๕๐,๐๐๐-๒๐๐,๐๐๐ ไร่ ซึ่งรัฐควรกันไว้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทำโครงการลงทุนขนาดใหญ่เพื่อการท่องเที่ยวหรือสวนสนุกหรือเป็นสนามบินนานาชาติเพื่อเป็นประตูอินโดจีน โครงการนี้จะทำให้ภาครัฐและเอกชนทั้งในและต่างประเทศอัดฉีดเงินเข้ามาสร้างงานขึ้นในชนบทแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ในทุ่งกุลาร้องไห้ที่ตกค้างมานานให้ฟื้นตัว การศึกษาในครั้งนั้นพบว่า พื้นที่น่าจะเข้าไปได้ในการพัฒนาที่ไม่ใช่ทำการเกษตรมี ๒ กลุ่มคือ พื้นที่ในตำบลเมืองเตา และตำบลหนองบัวแก้ว อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม และพื้นที่ในตำบลทุ่งทอง และตำบลคงครั่งใหญ่ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด พื้นประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ ไร่ พื้นที่อีกแปลงที่มีศักยภาพเพียงพอที่จะนำมาใช้เพื่อการส่งเสริมและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว คือที่ดอนบริเวณพื้นที่บ้านป่าฝ้าย บ้านตลาดม่วง บ้านไทรทอง บ้านคอกกรั่นอก บ้านโพนข่อย ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย เนื้อที่ประมาณ ๑๕,๐๐๐ ไร่

๕. โครงการปฏิบัติการวิจัยปฏิบัติการชุมชน

พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นพื้นที่ปฏิบัติการ โดยนักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น (สกว.ภาค) จังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

๕.๑ โครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ทุ่งกุลาร้องไห้ พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่ทำวิจัยส่วนมากเป็นพื้นที่ที่นักวิจัยท้องถิ่นจัดทำโครงการโครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ได้รับงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น สำนักงานภาค จังหวัดเชียงใหม่ เป็นโครงการที่เน้นการปฏิบัติการและสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชน โดยเลือกหมู่บ้านเป้าหมายเป็นชุมชนโบราณในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ จำนวน ๕ หมู่บ้านคือ ๑)โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาประยุกต์พิธีกรรมความเชื่อจากแหล่งโบราณสถาน ในการฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชนเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๒)โครงการศึกษาดำเนินเจ้าพ่อศรีนครเตา และพลังความเชื่อที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนหัวเมืองเตาอย่างยั่งยืน ๓) โครงการผลกระทบการแต่งงานภายในชุมชน ต่อความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจท้องถิ่น กรณี บ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๔)โครงการการหลอมรวมวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์กรณีศึกษาชุมชนไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพล จังหวัดสุรินทร์ ๕)โครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขัน

ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด (ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น node ทุ่งกุลาร้องไห้. ๒๕๕๔. ๑-๔)

๕.๒ โครงการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นโครงการสืบเนื่องจากโครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ของศูนย์ประสานงานทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งทำให้แต่ละชุมชนได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ตนเอง เกิดความตระหนักในภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดพลังภายในจากชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมอย่างยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อค้นหากระบวนการ วิธีการสร้างพหุวัฒนธรรมท้องถิ่นจากความหลากหลายของชุมชน เพื่อการเรียนรู้และเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ และเพื่อขยายผลกระทบวิธีการเรียนรู้การสร้างพหุวัฒนธรรมที่นำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น จากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอง โดยมีพื้นที่ศึกษาหมู่บ้านเป้าหมายหลักคือ ๑) บ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ขยายสู่บ้านโพนเงิน ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๒) บ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ขยายสู่วัดกู่พระโกนา ชุมชนบ้านหนองหัว ตำบลสระภู อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ๓) ชุมชนบ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ขยายสู่บ้านคาแฉกร ตำบลป่าขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ๔) บ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ขยายสู่บ้านพรมเทพ ตำบลพรมเทพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ๕) บ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ขยายสู่บ้านเมืองเสือ ตำบลเมืองเสือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. ๒๕๕๓ : ๔)โครงการดังกล่าว เป็นการจัดการความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อสร้างสำนึกร่วมเป็นพลังนำไปสู่การพัฒนาชุมชน เชื่อว่าเป็นการวางรากฐานสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนในโอกาสต่อไป

ปัจจุบันทุ่งกุลาร้องไห้ได้รับการพัฒนาจากส่วนราชการ และหน่วยงานต่าง ๆ บางแห่งก็ทำการเกษตรกรรม จนกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสานหรือบางแห่งก็ใช้ เป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ซึ่งนับแต่จะมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นเรื่อย

สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

\

สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ประกอบด้วย ภูมิศาสตร์ธรณีวิทยา กลุ่มชาติพันธุ์ ในทุ่งกุลาร้องไห้ โครงสร้างทางสังคม คติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม อาชีพและรายได้ ดังนี้

๑.ภูมิศาสตร์ธรณีวิทยา

ทุ่งกุลาร้องไห้ เริ่มปรากฏมาตั้งแต่ราว ๑๓๕ ล้านปีมาแล้ว เกิดยุคน้ำแข็งและแผ่นดินไหว มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยน้ำ

ทะเลใต้ทะเลลึกเข้ามาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในส่วนของแอ่งโคราชเริ่มจมลง ต่อมา ราว ๖๘-๗๐ ล้านปีมาแล้ว เปลือกโลกหมุนตัวประกอบกับแรงบีบอัดตัวภายในโลกทำให้เปลือกโลกโค้งตัว(Fold) เป็นเทือกเขาภูพานแบ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกเป็น ๒ ส่วนคือ แอ่งโคราช(Korat basin)และแอ่งสกลนคร(Skolnakhon Basin)ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแอ่งโคราชอาจเป็นแอ่งน้ำจืดขนาดใหญ่ เห็นได้จากหลักฐานการทับถมของซากดึกดำบรรพ์ คือ ซากหอย ชาวบ้านเรียกว่า “จีนก” มีกระจายทั่วไป ในพื้นที่อำเภอสุวรรณภูมิและอำเภอเกษตรวิสัย บริเวณที่พบซากหอยโบราณนี้ ชาวบ้านเรียกว่า โพนจีนก ซากหอยหรือฟอสซิลนี้จัดอยู่ในประเภทซากแร่แปรก(Mineralization)เกิดจากสารละลายแทรกเข้าไปตกตะกอนอยู่ตามรูพรุนของซากมีอายุประมาณ ๒ ล้านปีตรงกับยุค Quaternary (รัตนา รุจิรุกล .ม.ป.ป. : ๔๗-๖๗ ; สุจิตต์ วงษ์เทศ. ๒๕๔๖ : ๓๑๐-๓๑๘)

สภาพภูมิประเทศทุ่งกุลาร้องไห้เป็นแบบ Broad Depression คือ รอบชายทุ่งจะเป็นที่สูงและค่อยๆลาดลงมาจดพื้นที่ตอนล่าง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ยกเว้นทางด้านทิศเหนือในเขตอำเภอเกษตรวิสัยและอำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด มีลักษณะค่อนข้างเรียบถึงลูกคลื่นลอนลาด จุดสูงสุดมีระดับความสูงประมาณ ๑๔๔ เมตร และระดับต่ำสุดจะอยู่ที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ประมาณ ๑๒๒ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ภูมิประเทศมี ๒ กลุ่ม คือ พื้นที่เนินเป็นลูกคลื่นลอนลาดซึ่งจะปรากฏอยู่บริเวณขอบๆของพื้นที่ และพื้นที่ราบซึ่งปรากฏบริเวณตอนกลางอันเกิดจากการกระทำของทางน้ำ (รุ่งเรือง เลิศศิริกุล. ๒๕๔๖ : ๓-๘) ภูมิอากาศโดยทั่วไปเป็นแบบสวันนาฝนตกชุกช่วงเดือนพฤษภาคมถึงตุลาคมถึง ส่วนเดือนธันวาคมและเดือนมกราคมจะแล้ง จนกระทั่งเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายนความชื้นในดินหมดไปทำให้อากาศร้อนมาก

๒. กลุ่มชาติพันธุ์ในทุ่งกุลาร้องไห้

ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีการถลุงเหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้อย่างกว้างขวางเกือบทั่วไปหมด แหล่งเหล็กและเกลืออยู่มากที่สุดคือรอบๆ ทุ่งกุลาร้องไห้ (ในเขตอีสานใต้) จึงมีผู้คนจากที่อื่นเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานถาวรเพื่อถลุงเหล็ก และต้มเกลือ เป็นเหตุให้ประชากรหนาแน่นกว่าเดิม ในจำนวนนี้มีพวกพุกตะกูภาษาลาว-ไทย จำนวนหนึ่งเคลื่อนย้ายจากทางทิศตะวันออกบริเวณตอนใต้ของจีน เช่น มณฑลกว๋างสี กวางตุ้ง (สุจิตต์ วงษ์เทศ. ๒๕๔๗ : ๔๖-๔๗) ปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์ในทุ่งกุลาร้องไห้ ได้แก่ ลาว เขมร กูย(ฮ่วย) และ เขอ กระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำทั้ง ๕ สาย แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าแยกกันอยู่อย่างเด็ดขาดชัดเจน กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีการผสมกลมกลืนพึ่งพาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในทุ่งกุลาร้องไห้ร่วมกัน

๒.๑ ลาวเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองกลุ่มใหญ่ เคลื่อนย้ายมาจากทางตอนเหนือและตอนใต้ของประเทศลาวปัจจุบัน ทั้งนี้ ภาษาลาวอีสาน กลุ่มลาวตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบลุ่มน้อย/ลุ่มน้ำน้อยใหญ่และลุ่มน้ำเตา

๒.๒ เขมร กลุ่มเขมรกระจายตัวอยู่ที่ราบลุ่มลพบุรี เป็นคนที่อยู่ในจังหวัดร้อยเอ็ด แต่มีบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายเขมร มีภาษาพูดที่จัดเป็นภาษาเขมรถิ่นไทยหรือเขมรสูง (ขแมร์เลอ) กลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขมรอาศัยอยู่หนาแน่นในอำเภอ สุวรรณภูมิ บ้านสาหร่าย บ้านดาหยวก เป็นต้น และเกษตรวิสัย บ้านน้ำอ้อม บ้านโพนเงิน บ้านโพนแท่น

๒.๓ ส่วยหรือกูย กลุ่มกูยอยู่ที่ราบลุ่มน้ำมูลเป็นคนที่มิเชื้อสายเป็นชาวส่วยหรือกูย อยู่บริเวณอำเภอสุวรรณภูมิและอำเภอโพนทราย ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ(หรือส่วย ภาษาพูด จัดอยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมร(หรือขแมร์) ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบางส่วนของอำเภอรามิไศล

๒.๔ เขอ กลุ่มเขออยู่ที่ราบลุ่มน้ำมูล มีเพียงภาษาพูด ซึ่งมีคำศัพท์ส่วนใหญ่คล้ายกับภาษากวยแต่มีสำเนียงที่แตกต่างและเพี้ยนไปจากภาษากวยตามสภาพแวดล้อม นักภาษาศาสตร์ให้ความเห็นว่าภาษาเขอคือภาษากวยที่มีความใกล้ชิดกับภาษาลาว ภาษาในตระกูลมอญ-เขมร โดยพบว่ามีการพูดภาษาดังกล่าวนี้นั้นในบางพื้นที่ของอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

นอกจากนี้ยังกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในทุ่งกุลาร้องไห้ที่นักวิชาการไม่ค่อยกล่าวถึง อาจเนื่องจากมีจำนวนน้อย แต่กลุ่มเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสังคมวัฒนธรรมในทุ่งกุลาร้องไห้ ได้แก่

๒.๕ ไทยเบิ้ง เป็นกลุ่มไทยโคราชที่อพยพเข้าไปอยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ งานหัตถกรรมที่สำคัญคือ การตีหม้อเป็นอาชีพสำคัญ มีภูมิสำเนาอยู่ที่บ้านจานทุ่ง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

๒.๖ จีน คนจีนเป็นกลุ่มที่มีอาชีพค้าขาย ในท้องดินทุ่งกุลาร้องไห้ นิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ในตัวเมืองสำคัญๆ ของทุ่งกุลาร้องไห้ ได้แก่ เมืองเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอชุมพลบุรี อำเภอรามิไศล เป็นต้น

๒.๗ กุลาวงกุลาเป็นพ่อค้าหาบเร่ (Iterant Peddlers) รองจากชาวจีนชาวกุลได้เร่ขายสินค้าเช่น ข้าว (คาบปลายกุล) เครื่องเงิน เครื่องเงิน ขันทองเหลือง เข็มหมาก ผ้าแพร สีย้อมผ้า และหม้อ เร่ร่อนไปตามหมู่บ้าน และเนื่องจากการเดินทางในสมัยก่อนมีผู้ร้ายชุกชุม จึงมักไปกันเป็นกลุ่มๆ ๑๐-๒๐ คน นำสินค้าเดินทางเร่ขายจากเมืองนั้นไปเมืองนี้ รอนแรมไปตามหมู่บ้าน ค่ำไหนนอนนั่น ส่วนมากจะอาศัยนอนตามศาลาวัดเมื่อสินค้าที่นำมาขายหมดก็จะขึ้นไปซื้อสินค้าลงมาขายใหม่แต่จะไปโดยไม่ให้เสียเที่ยวเพราะเขาจะซื้อสินค้าจากภาคอีสานขึ้นไปขายด้วยเมื่อขายหมดก็จะซื้อสินค้าจากเหนือลงมาขายอีกกลับไปแต่ละครั้งก็ชวนญาติพี่น้องพวกพ้องที่สนิทสนมนำสินค้าตามมาค้าขาย

๓. โครงสร้างทางสังคม

ความสัมพันธ์กันของคนในชุมชน เริ่มจากการอยู่รวมกันเป็นคุ้มบ้าน หลายๆ คุ้ม รวมกันเป็นหมู่บ้าน ซึ่งในแต่ละคุ้มบ้านหรือหมู่บ้านมีความเกี่ยวข้องดูแลงานกันและทำให้เกิดเป็นโครงสร้างเครือญาติกันในระบบของชุมชน เช่น สกุลศรีเที๋ย ที่บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด มีสายเครือญาติในรุ่นลูกของพ่อพระจันทร์ แต่งงานเกี่ยวข้องกับสกุลอื่นๆ ทำให้มี

ความเป็นญาติพี่น้องกัน เกี่ยวเนื่องกันไป เช่น สีหาวงษ์ สังกะสิงห์ เหมือโท กลบรัตน์ ใจสาหัส รวม ๕ สกุล (วาโย ตึกประโคน. ๒๕๕๒ : ๕๕) ดังนี้

พ่อพระจันทร์ ศรีเที่ยง แต่งงานกับ แม่สีดา ศรีเที่ยง บุตรคนที่ 1. พ่อสี แต่งงานกับ แม่ลิ ศรีเที่ยง บุตรคนที่ 2. แม่บุญมี แต่งงานกับ พ่อพิลา สีหาวงษ์ บุตรคนที่ 3. แม่น้อย แต่งงานกับ พ่อทอง สังกะสิงห์ บุตรคนที่ 4. พ่อทอง ศรีเที่ยง แต่งงานกับ แม่สีดา เหมือโท บุตรคนที่ ๕. พ่อบิน ศรีเที่ยง แต่งงานกับ แม่จันทร์ กลบรัตน์ บุตรคนที่ ๖. แม่ฮ่วน ศรีเที่ยง แต่งงานกับ พ่อปึกสา ใจสาหัส บุตรคนที่ ๗. แม่ตุ้ ศรีเที่ยง แต่งงานกับ พ่อชาติ กลบรัตน์

ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นระบบเครือญาติ จะเห็นได้จากเมื่อแต่งงานก็จะมีการมีการขยาคอครัวออกไป และมีลูกมีหลานเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ลูกหลานเหล่านั้นจึงมีปู่ย่าตายาย ที่เป็นเชื้อสายเดียวกัน จนปัจจุบันได้ขยาย คอครัวออกไปเป็นคุ้ม ซึ่งแต่ละคุ้มจะมีความสัมพันธ์โยงใยเป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมู่บ้าน และจะมีการเคารพนับถือญาติผู้ใหญ่ส่วน ลักษณะคอครัวมีทั้งเป็นคอครัวเดี่ยว และคอครัวขยาย ส่วนความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านเป็นความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนมนุษย์ ชาวบ้านมีความสนิทสนมกัน มีการเคารพนับถือผู้สูงอายุในหมู่บ้าน

๔. คติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม

ชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้ ที่ตั้งรวมกันเป็นหมู่บ้าน ชาวบ้านจะร่วมมือกันสร้างวัดขึ้น เพื่อเป็นศูนย์รวมการทำบุญของชาวบ้าน หมู่บ้านจะมีความมั่นคงก็ต้องมีวัดเป็นสถาบันทางศาสนา ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ แต่ก็มี การนับถือผีหรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติด้วยเช่นเดียวกัน โดยในหมู่บ้านจะมีทั้งวัดและคฤหาสน์นับถือผี เช่น คอนปู่ตา ในทุก ๆ ๕ ไร่ ผู้เฒ่าผู้แก่จะนำอาหารไปถวายพระที่วัด และเมื่อถึงเทศกาลสำคัญทางศาสนาก็จะมีกิจกรรมทางศาสนาที่วัดซึ่งเป็นกิจกรรมที่เชื่อมความสัมพันธ์ ความสามัคคีของชาวบ้านเข้าด้วยกัน

ชุมชนประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นชุมชนหลักในทุ่งกุลาร้องไห้ ได้แก่ ชุมชนบ้านเมืองบัว ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ชุมชนบ่อพันขัน ชุมชนบ้านเมืองเตา และชุมชนบ้านไพรขลา ชุมชนรอบข้างหรือชุมชนขยาย ได้แก่ บ้านโพเงิน บ้านจานทุ่ง บ้านหนองกก หนองขาว และชุมชนจำปาขัน ต่างมีความเชื่อในการนับถือผี เช่น ผีเรือน ผีนา ผีตาแฮก ผีปู่ตา ผีป่า ฯลฯ ทุกหมู่บ้านจะมีการเลี้ยงปู่ตา ในวันพุธแรกของเดือน ๖ ของทุกๆ ปี ชาวบ้านทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะพากันไปเลี้ยงปู่ตา ในช่วงเช้า เพื่อเสี่ยงทายเรื่องของฟ้าฝน และขอพรจากปู่ตาให้คุ้มครองคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้ยังมีพิธีแฮกนา เลี้ยงผีตาแฮก ก่อนลงมือทำนา เมื่อเสร็จสิ้นการทำนาก็จะทำพิธีปลงพาวหวาน หรือ เรียกว่า ขึ้นปลง ลงเลี้ยง ในด้านคติความเชื่อชาวบ้านสืบทอดสั่งสมมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เช่น มีการหาฤกษ์ยาม หาวันที่เป็นสิริมงคล การสู่ขวัญข้าว และทำพิธีกรรมต่างๆ ในแต่ละชุมชนจะนับถือผี ดังนี้

๔.๑ ชุมชนบ้านเมืองบัว เป็นบ้านเก่าแก่มากตั้งแต่สมัยพุทธกาล มีการนับถือผีปู่ตา หรือผีภูมิจานเป็นจำนวนมากคือ บ้านเมืองบัวหมู่ 1 ศาลเจ้าปู่แก้วมังกร (ปู่ฤาษี) กลุ่มบ้านส้มโง่หมู่ ที่ 2 ศาลเจ้าปู่แสนคือแสนคำ กลุ่มทุ่งหมูที่ 5 เจ้าปู่ศรีสงคราม ญาพ่อขุนช้าง กลุ่มสีกหมู่ 6 มีมหาดเล็ก ผู้หนึ่งคือเจ้าหงษ์แดง ของเจ้าขุนเมือง กลุ่มหนองอ้อหมู่ 10 เจ้าปู่มุจลินทร์ เจ้าพ่อเมืองเกรียม มีศาล อยู่ที่ทุ่ง ส่วนปรากฏทุ่งเป็นที่สถิตของเจ้าปู่ฤาษี กลุ่มหนองสาหมูที่ 11 ศาลเจ้าปู่อุปฮาดแสนเมือง คอน เจ้าปู่อยู่เทศบาลตำบลเมืองบัวคือศาลเจ้าปู่เจ้าขุนเมือง (อำคา แสงงาม. ๒๕๕๔- ๕๖)

๔.๒ ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ นับถือปู่ตา ชาวบ้านเรียกชื่อท่านว่า พ่อใหญ่ป๋องคำสิงห์ และนับถือเจ้าพ่อเสื่อหาญ อยู่ที่สระแก้ว เมื่อชาวบ้านมีเรื่องเคืองครั่นใจ เช่น สิ่งของหาย หรืออยาก ได้ยศตำแหน่งหรือสอบแข่งขันก็จะไปบนให้ท่านช่วยเหลือ และเชื่อเจ้าพ่อศรีนครเดาอยู่ในทุ่งกุลา คอยปกป้องรักษาให้ลูกหลานมีความปลอดภัย (วาโย ดิกประโคน. ๒๕๕๒ : ๔๗-๔๘)

๔.๓ ชุมชนบ่อพันขัน แต่ละหมู่บ้านนอกจากจะนับถือปู่ตา แล้วยังนับถือเจ้าพ่อปู่ ผ่าน หรือเจ้าพ่อบ่อพันขัน ในวันพุธแรกของเดือน ๖ โดยชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเทพศักดิ์สิทธิ์ มีหน้าที่ ดูแลอาณาบริเวณบ่อพันขัน ความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ที่มีต่อปู่ผ่านทำให้เกิดประเพณีเลี้ยงบ่อ ซึ่งเป็น ประเพณีของคนทีประกอบอาชีพคัมเกลือ (อัมพร สมอาษา. ๒๕๕๒ : ๔๐-๔๓)

๔.๔ ชุมชนบ้านเมืองเดา ชาวบ้านเมืองเดา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัด มหาสารคาม นอกจากจะนับถือปู่ตาแล้ว ยังนับถือเจ้าพ่อศรีนครเดาอย่างแน่นแฟ้น โดยเชื่อว่าเป็น บรรพบุรุษของชาวบ้าน และมีประเพณีการเลี้ยงเลี้ยงในเดือน ๓ คอบบุญแทนคุณเจ้าพ่อที่ปกป้อง รักษาดูแลชาวบ้านนอกจากเครื่องเช่นต่างๆ แล้ว ขาดไม่ได้คือกระดาษป้า พิธีเลี้ยงศาลเจ้าพ่อศรีนคร เดาเดือน ๖ ในวันพุธแรกของเดือน ขาดไม่ได้คือเต่า ประเพณีฉลองศาลเจ้าพ่อศรีนครเดา จัดขึ้นใน เดือน ๔ ซึ่งแสดงให้เห็นคติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง (บุญทัน กมล. ๒๕๕๒ : ๕๘-๑๐๖)

๔.๕ ชุมชนบ้านไพรขลา ผีเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ที่ชาวบ้านยึดถือเป็นที่ยึดทาง ใจ ยึดเหนี่ยวให้สังคมอยู่ร่วมกันสงบสุขสืบมา และเชื่อว่าเป็นผู้นำพาสร้างบ้านแปงเมืองคือ อุปฮาด แสนคำเจ้าพ่อท่าไทร ญาพ่อปู่ และญาพ่อศรีนครเดา (เจ้าพ่อศรีนครเดา) และในการเลี้ยงญาปู่ (ปู่ ตา) ในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ เช่นด้วยไข่ และเลี้ยงในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ เช่นด้วยไก่ และจะ เลี้ยงหลักบ้านในเดือน ๖ (สมบัติ สวามีชัย. ๒๕๕๑ : ๑๔-๓๗) เพื่อเสี่ยงทายฝนให้ตกตามฤดู

๔.๖ ชุมชนจำปาขัน ชุมชนจำปาขันมีความเชื่อเรื่องปู่ตา เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ประดิษฐานอยู่ในธาตุพันขัน และเชื่อว่าเป็นเมือง มีแม่น้ำหม่อม ซึ่งเป็นแม่น้ำของเจ้าหญิงอินทราซึ่ง คนทั่วไปเชื่อว่ามีชีวิตศักดิ์สิทธิ์ และนิยมไปขอพรและบนไว้เสมอ (อัมพร สมอาษา. ๒๕๕๒ : ๔๐-๔๓)

๔.๗ ชุมชนบ้านจานทุ่ง มีคติในการนับถือผีได้แก่ผีปู่ตา ที่ชาวบ้านร่วมกันประกอบพิธีกรรมเลี้ยงในวันพุธแรกของเดือน ๖ เหมือนกับชาวบ้านในอีสานทั่วไป และผีอีกคนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวบ้านคือ เจ้าพ่อท่าช้าง ซึ่งเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้าน มีศาลตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำเสียวน้อย เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมไปบน และเลี้ยง (ประจวบ บุญมี และคณะ.

๒๕๕๓ : ๒๘-๒๙)

๔.๘ ชุมชนบ้านโพนเงิน ชาวบ้านโพนเงินมีคติความเชื่อต่อปู่ตา และมีการจัดเลี้ยงในวันพุธแรกของเดือน ๖ เหมือนกับหมู่บ้านอื่นๆ ทั่วไป ซึ่งถือเป็นงานใหญ่ประจำปีของหมู่บ้าน นอกจากนี้ ยังมีการจัดเลี้ยงบวงสรวงเจ้าพ่อศรีคอนเตา (เจ้าพ่อศรีนครเตา) ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้าน โดยสร้างเป็นอนุสาวรีย์ขนาดใหญ่กว่าคนจริง ไว้ในสถานที่เดียวกับปู่ตา เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของชาวบ้าน (อำคา แสงงามและคณะ. ๒๕๕๓ : ๒๘-๒๙)

๔.๙ ชุมชนบ้านหนองกก-หนองขาว นอกจากจะเชื่อในเรื่องผีปู่ตาโดยมีการเลี้ยงในเดือนหก ในวันพุธแรกของเดือนแล้ว ยังเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเล่าเต่าศรีคอนเตา (เจ้าพ่อศรีนครเตา) ซึ่งสร้างอนุสาวรีย์ไว้ที่โนนตามา ห่างจากหมู่บ้านประมาณ ๔ กิโลเมตร และหมู่บ้านต่างๆ ก็ร่วมกันจัดงานประเพณีเลี้ยงบวงสรวงเล่าเต่า ในวันเพ็ญเดือน ๕ เป็นประจำทุกปี ถือเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง (เสถียร ตั้งขารี และคณะ. ๒๕๕๓ : ๒๘-๒๙)

อย่างไรก็ตาม แม้พระศรีนครเตาจะล่วงลับไปนานแล้ว แต่ความเป็นผู้นำท้องถิ่นยังคงปรากฏอยู่ในรูปแบบความเชื่อและสร้างสัญลักษณ์แทนความนับถือในความศักดิ์สิทธิ์ โดยสร้างเป็นศาลเจ้าพ่อศรีนครเตา หรือสร้างอนุสาวรีย์ไว้ประจำชุมชนขนาดใหญ่หลายแห่งในท้องถิ่นทุ่งกุลารั้วเพื่อยึดถือเป็นที่พึ่งทางใจในการดำเนินชีวิต ได้แก่

๑. บ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ๒. บ้านเมืองเสือ ตำบลเมืองเสือ อำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ๓. บ้านหนองบัวเจ้าป่า อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ๔. บ้านไผขลา ตำบลไผขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ๕. บ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๖. บ้านโพนเงิน ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๗. บ้านหนองตาบ่า อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม และ ๘. อยู่ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งของ อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

๕. ประเพณีวัฒนธรรม

ชุมชนในท้องถิ่นทุ่งกุลารั้วให้ ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ ลาว เขมร ส่วย เยอ ไทยเบ็ง ต่างยึดถือประเพณีตามฮีต ๑๒ ซึ่งมีพุทธศาสนา และการนับถือผีเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และมีการทำบุญตามคติทางศาสนา และอุทิศส่วนกุศลแก่ผี ดังนี้

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม เดือนยี่ บุญคูณลาน เดือนสาม บุญข้าวจี เดือนสี่ บุญพระเวส เทศน์มหาชาติ เดือน ๕ บุญสงกรานต์ เดือน ๖ บุญบังไฟ เดือน ๗ บุญข้าชะ เดือน ๘ บุญเข้าพรรษา

เดือน ๙ บุญข้าวประดับดิน เดือน ๑๐ บุญข้าวสาก เดือน ๑๑ บุญออกพรรษา เดือน ๑๒ (วาโย ตีฆะ ประโคน. ๒๕๕๒ : ๕๕)

นอกจากนี้แต่ละชุมชนจะมีประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น ชุมชนบ้านเมืองบัวจะมีประเพณีแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทาน ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีบุญหอยดอกไหม ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ มีประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตรที่สระแก บ้านเมืองเดา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม มีประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีฉลองศาลเจ้าพ่อศรีนครเตา ประเพณีบุญข้าวสาก ชุมชนบ่อพันขัน มีประเพณีแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทาน ประเพณีเลี้ยงบวงสรวงปู่ผ่าน ชุมชนจำปาขัน จัดงานประเพณีสงกรานต์พันขัน ชุมชนไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี มีประเพณีแห่นาคด้วยช้าง ประเพณีสงกรานต์ ชุมชนบ้านโพนเงินมีประเพณี เลี้ยงปู่ตาและเจ้าพ่อศรีนครเตา ชุมชนบ้านจานทุ่ง จัดทำบุญข้าวสากเดือน ๑๐ เป็นต้น ซึ่งประเพณีเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านในทุ่งกุลามีความสัมพันธ์อันดี มีความสามัคคีและเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน

กฎหมาย แผนและนโยบายเกี่ยวกับพิธีกรรม

การศึกษากฎหมาย แผนและนโยบายเกี่ยวกับพิธีกรรมพบว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๔ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๕๔ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ นโยบายรัฐบาล น.ส.ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ดังต่อไปนี้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ส่วนที่ ๑๒ สิทธิชุมชน มาตรา ๖๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น ส่วนที่ ๔ แผนนโยบายด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม (๖) ส่งเสริมและสนับสนุนความรู้รักสามัคคีและการเรียนรู้ปลูกจิตสำนึก และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ตลอดจนค่านิยมอันดีงามและภูมิปัญญาท้องถิ่น (มีชัย ฤชุพันธุ์. ๒๕๕๐ : ๑๖-๒๑)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๕๔ มาตรา ๒๕ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การศึกษาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ มาตรา ๒๘ ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความ

เข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชน ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ มุ่งเตรียมคนให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีภูมิคุ้มกันเพื่อเข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ให้ประชาชนและชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ทั่วไป กล่าวถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาคณะผู้สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน โดยการสนับสนุนการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ และปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต คือ

๑) พัฒนาและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ทั่วไป อาทิ สถานศึกษา ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ โดยกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ให้เข้าถึงอย่างสะดวกและใช้บริการให้เต็มศักยภาพ มีการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่ สามารถนำไปใช้ประโยชน์เชิงพานิชได้ (หน้า ๔๕)

ส่วนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งและสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชน มีดังนี้คือ

๑) สนับสนุนการค้นหาอัตลักษณ์อันโดดเด่นของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ และปลูกฝังความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน โดยอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความมั่นคงทางวัฒนธรรมและดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชน

๒) สนับสนุนให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิดและกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น บนหลักการพึ่งพาตนเองที่คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิตวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญกับการจัดการการเรียนรู้ในชุมชน การถอดองค์ความรู้ การจัดการตนเองได้ตามบริบทของพื้นที่และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ช่วยพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพ (สำนักงานกฤษฎามนตรี. ๒๕๕๔ : ๕๐)

นโยบายรัฐบาล น.ส.ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม แถลงต่อรัฐสภา เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ ดังนี้

ข้อ ๔.๑ อนุรักษ์ ทำนุบำรุงและบูรณปฏิสังขรณ์แหล่งศาสนา ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่เป็นเอกลักษณ์และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์รวมถึงอนุรักษ์และส่งเสริม ศิลปะการแสดง ทั้งที่เป็นมรดกของชาติและการแสดงพื้นบ้านให้เป็นมรดกไทยมรดกโลกของคนรุ่นต่อไป

ข้อ ๔.๒ นำทุนทางวัฒนธรรมของประเทศมาสร้างคุณค่าทางสังคมและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยนำวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างผลิตภัณฑ์

และบริการด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นวัฒนธรรมสร้างสรรค์ ก่อให้เกิดคุณค่าทางสังคม และนำมาซึ่งรายได้สู่ชุมชน ตลอดจนให้สามารถต่อยอดไปสู่อุตสาหกรรมวัฒนธรรมสร้างสรรค์อย่างครบวงจรที่สร้างรายได้เข้าประเทศ

ข้อ ๔.๓ พัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและการนันทนาการเพื่อส่งเสริมให้วัยรุ่นไทยเกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้อง ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีคุณธรรม เอื้ออาทรต่อผู้อื่น และเกิดการเรียนรู้ศิลปะอย่างสร้างสรรค์ เข้าใจถึงคุณค่า ช่างซึ่งในความสุนทรีย์ของศิลปะ(องค์รักษ์ ชินวัตร. ๒๕๕๔ : ๓๑-๓๒)

จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๔ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๕๔ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ และนโยบายของรัฐบาล โดยสรุปว่ารัฐส่งเสริมสนับสนุน การเรียนรู้ ปฏิบัติงานสำคัญ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดตั้ง สร้าง พัฒนาแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ รวมทั้ง พิพิธภัณฑ์ อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ ใช้ประโยชน์เชิงพานิชได้ กำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองได้ค้นหาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ และปลูกฝังความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน อนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างงาน สร้างอาชีพ สร้างผลิตภัณฑ์และบริการด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นวัฒนธรรมสร้างสรรค์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ งานวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ จำนวน ๕ เรื่อง และงานวิจัยเกี่ยวกับการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จำนวน ๒ เรื่อง รวม ๗ เรื่อง ดังนี้

- ๑.งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

วาโย ดิถีประโคนและคณะ(๒๕๕๐ : ๑๒๕-๑๓๔) ได้จัดทำโครงการวิจัย เรื่องการดำเนินงานภายในชุมชนและการปรับตัวเพื่อความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจท้องถิ่นกรณีศึกษา บ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า การดำเนินงานก่อน ๒๕๐๐ มีความเชื่อและเงื่อนไขสังคมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องสายหนึ่งสายเนนยัคคีตคลองดีือการแต่งงานเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นเครือญาติและตระกูล ยุคที่ ๒ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๐-๒๕๒๕ ชุมชนเริ่มเปิดตัวสู่สังคมนอก และมีการแต่งงานกับคนนอกชุมชนมากขึ้น การเลือกคู่ครองนิยมจริยธรรมการครองเรือน การทำมาหากิน ห้วนอนปลายดิน(ชาติตระกูล) การเล่นสาวจีบสาวอยู่บนวิถีการทำมาหากินและผู้ใหญ่หาให้ พิธีกรรมมีทั้งสู่ขอ ส่งเข้าหอ การสู่ขวัญ แต่มีพัฒนาการการพิมพ์การ์ดเชิญแขก การฆ่าวัว หมู การเลี้ยงแขก การแต่งงานยุค ปี ๒๕๒๕ถึงปัจจุบัน เป็นยุคสังคมเปิดที่คนในชุมชน(เก่าแก่รื้อไถ) ไปรับจ้างไถนาต่างถิ่น เป็นสังคมเปิด สังคมบริโภค โอกาสแต่งงานกับคนต่างถิ่นจึงมี

มากขึ้น คนหนุ่มสาวคุยกันทางโทรศัพท์ กลไกการควบคุมทางสังคมที่ควบคุมทางครอบครัวลดน้อยลง พิธีกรรมใหม่ๆ เข้ามาเช่น การจัดเลี้ยงอาหารโต๊ะจีน การบันทึกภาพคู่บ่าวสาวที่สตูดิโอ การรณรงค์ การทำของที่ระลึก

ไพจิตร วสันตะเสนานนท์ (๒๕๕๔ : ๔) ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนเมืองบัวเกยเป็นชุมชนที่รุ่งเรืองในอดีตหลายพันปี มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ กระจายกันในชุมชน ชาวบ้านมีเชื้อสายมาจากลาวเวียงจันทน์ มีวัฒนธรรมประเพณีตามแบบไทยอีสาน ประเพณีบางอย่างได้สูญหายไปและบางประเพณีถูกกระแสความเจริญทางด้านวัตถุบดบังและครอบงำจนหาเค้าโครงเดิมไม่เห็น ประเพณีสรงกู่ เอื้อต่อการฟื้นฟู อนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุด จึงยกระดับขึ้นเป็นประเพณีท้องถิ่น ประเพณีทั้งสิบสองเดือนได้แฝงปรัชญา ปรีชา คติธรรม และภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิต เป็นมรดกการทำกรรแบบผี พราหมณ์ พุทธ หลอมรวมให้คนชุมชนเกิดความสามัคคีนำไปสู่การพัฒนาทรัพยากรสัตว์ทุ่ง ป่าไม้ และน้ำ โดยสถานศึกษา องค์กรทางศาสนาในชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัฒนธรรมตำบล ผู้นำชุมชน ประชาชน กำหนดเป็นนโยบายและแผนพัฒนาระดับ ผลการพัฒนาแนวทางการฟื้นฟู อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีและทรัพยากรธรรมชาติ สัตว์ ป่า น้ำ ทำให้ชุมชน มีจิตสำนึกเห็นความสำคัญของต้นไม้และป่า เมื่อจัดงานประเพณีต่าง ๆ จึงนำต้นไม้ไปปลูกในที่สาธารณะ เมื่อบนกับผีเจ้าพ่อเจ้าปู่ ก็จะแก้บนด้วยปลูกต้นไม้และปล่อยสัตว์

บุญทัน กมลและคณะ ได้ศึกษาดำเนินเจ้าพ่อศรีนครเตาและพลังความเชื่อที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนหัวเมืองเตาที่ยั่งยืน บ้านเมืองเตา อำเภอยักษ์กณภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม พบว่าเจ้าพ่อศรีนครเตาเป็นบุคคลที่มีชีวิตจริงในปลายกรุงศรีอยุธยา ภายหลังได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองรัตนบุรี และมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้ โดยชาวบ้านเมืองเตาบันทึกในฐานะเป็นบรรพบุรุษเรียกว่าพ่อใหญ่ และใช้คำแทนคำว่าลูกหลาน มีพิธีกรรมเลี้ยงในวันพุธข้างขึ้นเดือน ๓ ฉลองศาลในเดือน ๕ และเลี้ยงปีในวันพุธข้างขึ้นเดือน ๖ ชุมชนที่เกี่ยวข้องคือไพรขลา เมืองเสือ หนองบัวเจ้าป่า และอำเภอรตนบุรี การนำพลังความศรัทธาในการพัฒนา โดยการให้คุณค่าต่อชุมชนในระบบความศรัทธาควบคู่กับการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม การใช้ความศรัทธาสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ในระดับทุ่งกุลาร้องไห้ใช้ดำเนินการสร้างความสัมพันธ์กัน ในด้านการพัฒนา ควรปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าพ่อ สร้างการเรียนรู้อัตลักษณ์ชุมชน สร้างแหล่งเรียนรู้ สร้างและขยายเครือข่าย บุญทัน กมลและคณะ (๒๕๕๘ : ๑๑๗-๑๒๑)

สมบัติ สวามีชัยและคณะ ศึกษาหลอมรวมวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษา : ชุมชนไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ เพื่อทำความเข้าใจว่าชุมชนไพรขลามีการหลอมรวมทางด้านวัฒนธรรมท่ามกลางความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งเขมร ลาว และส่วยอย่างไรจึงสามารถอยู่ร่วมกันได้ ผลการศึกษาพบว่า

ปัจจัยหนุนคือระบบความศักดิ์สิทธิ์ปู่ตา และความศรัทธาที่มีต่อสิมมาน้อยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เมื่อชาวบ้านไปค้าขายจะไปบนบอกกกล่าวอุปฮาดแสนคำ ซาเมือย (เจ้าพ่อศรีนครเตา) เมื่อสำเร็จจะนำสิ่งของไปเซ่นและมีพิธีกรรมแสดงความเคารพร่วมกัน การแต่งงานระหว่างชาติพันธุ์ทำให้เกิดการหลอมรวมวัฒนธรรมกัน ประเพณีพิธีกรรมแซนโคนตาของเขมร เป็นพิธีกรรมที่ส่วยและลาวในฐานะเขมรหรือสะไก้ของชาวไทยเขมรต้องกระทำด้วยจนกลายเป็นวัฒนธรรมเดียวกัน ผลการพัฒนาทัศนียภาพปู่ตา หนองซ้าง สิมมาน้อย ได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้น ชุดความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (สมบัติ สวามีชัย, ๒๕๕๑ : บทคัดย่อ)

อัมพร สมอาษา และคณะ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขัน มุ่งศึกษาพัฒนาการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับบ่อพันขัน โดยใช้กระบวนการวิธีชีวิตของผู้คนดื่มเกลือเป็นแกนกลางในการศึกษา เน้นการมีส่วนร่วมระดมความคิดเห็นคนในเป็นสำคัญ พบว่าประวัติศาสตร์บ่อพันขันแบ่งเป็น ๔ ยุคคือ ยุคโบราณประมาณ ๒๕๐๐ ปี จากหลักฐานทราบว่าวิถีชีวิตคนจะดื่มเกลือมีความเชื่อมโยงสู่เมืองต่างๆ รวมทั้งอาณาจักรขอมด้วย เมื่อวัฒนธรรมขอมเสื่อม ยุคไทยลาว ปี ๒๕๔๖ เจ้าแก้วมงคลนำคน ๓,๐๐๐ เข้ามาตั้งบ้านเมืองทุ่งแล้วกระจายไปอยู่ที่ต่างๆ เช่น บ้านหนองกุง บ้านลำโพง บ้านห้างหว้า เป็นยุคที่ผลิตเกลือรุ่งเรืองมากมีคนดื่มเกลือประมาณ ๓๐๐ ครอบครัวมีคนไปมาค้าขายมาก ยุคพัฒนาโดยรัฐสร้างอ่างเก็บน้ำทำให้น้ำท่วมแหล่งดื่มเกลือของชาวบ้าน เป็นเหตุให้การดื่มเกลือลดบทบาทลงไปทำนา แม้จะปล่อยปลาเลี้ยงปลา ปลุกพืชก็ไม่ได้ผลจึงมีการอพยพแรงงาน และยุคฟื้นฟูบ่อพันขันพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งส่งผลต่อชาวบ้านน้อยมากเนื่องจากในอดีตบ่อพันขันเป็นแหล่งดื่มเกลือทำมาหากินของชาวบ้าน ชาวบ้านจัดการในวิถีวัฒนธรรมชุมชน เมื่อรัฐเข้าไปสร้างอ่างเก็บน้ำอำนาจและการใช้ประโยชน์อยู่ที่ภาครัฐ เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวคนในชุมชนกลายเป็นผู้ร่วมพัฒนา ฉะนั้นการพัฒนาบ่อพันขันในอนาคตจึงมุ่งไปสู่การมีส่วนร่วมและมุ่งไปสู่ประโยชน์ของคนในชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ (อัมพร สมอาษา และคณะ, ๒๕๕๒ : ๘๕-๘๖)

เสถียร ตั้งขารีและคณะ ได้ศึกษากระบวนการใช้พลังความเชื่อความศรัทธาเกลือเผ่าเต้า ชุมชนบ้านหนองกก-หนองขาว เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม ตำบลเมืองเสือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม พบว่าเกลือเผ่าเต้าคือคันดินโบราณทอดยาวจากอำเภอกุเมือง สู่อำเภอยุทธาสอง จังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านตำบลเมืองบัว อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ผ่านท่ม่งปะหลานอำเภอพยัคฆภูมิพิสัยจังหวัดมหาสารคาม บริเวณบ้านหนองกกหนองขาว เข้าสู่ทุ่งกุลาร้องไห้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นภูตดอนของเผ่าเต้าศรีคอนเต้าซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น และประกอบพิธีกรรมเลี้ยงในวันเพ็ญเดือน ๕ ทุกปี มีหมู่บ้านต่างๆ เข้าร่วมพิธีกรรม ๑๘ หมู่บ้าน ปี ๒๕๒๕ จักประเพณีให้ยิ่งใหญ่โดยการจัดแข่งขันชกมวย หลังจากนั้นเริ่มมีการเล่นการพนันไฮโล ไพ่ โก่ชน เข้าไปเล่น บั้งไฟที่เคยจุดบูชาเริ่มมีการจุดแข่งขันและเกิดการพนัน ทำให้ความหมายพิธีกรรมผิดเพี้ยนไป และแยกสถานที่

จัดงานไปจัดที่ตำบลปะหลานอีกแห่ง ข้อค้นพบคือสังคมบ้านหนองกก-หนองยาวเป็นสังคมเครือญาติมีตระกูลสามาสะโก โยธาจันทร์ วงมณีและเสนาราช ทรัพยากรใช้ร่วมกันคือคูเฒ่าและเป็นที่ขุดเหนียวร่วมกัน ๒๑ ชุมชน (เสถียร ตั้งขารีและคณะ. ๒๕๕๔ : บทคัดย่อ)

๒.งานวิจัยเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ภควัฒร์ สัตตะรุจาวงษ์ (๒๕๕๔ : ๑๑๑-๑๑๘) ได้ออกแบบรายละเอียดโครงการพิพิธภัณฑ์ทุ่งกุลาร้องไห้ โดยวิเคราะห์สถานที่ตั้งที่บ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ด้านการใช้สอยและพื้นที่ใช้สอยแบ่งออกเป็น ๘ กลุ่ม ประกอบด้วย ส่วนพื้นที่สาธารณะ ส่วนนิทรรศการ ส่วนบริการการศึกษา ส่วนเทคนิคงานโบราณคดี ส่วนบริหาร ส่วนบ้านพักข้าราชการส่วนบริการอาคารและงานระบบ และส่วนพื้นที่กิจกรรมปฏิสัมพันธ์กับชุมชน โดยเฉพาะในส่วนนิทรรศการได้ออกแบบเป็นส่วนนำเสนอประวัติศาสตร์ เนื้อหาทางสังคม วัฒนธรรมและธรรมชาติของพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ผ่านนิทรรศการประเภทต่างๆ คือ ๑).ส่วนนิทรรศการกึ่งถาวร ประกอบด้วยห้องที่ ๑ ทุ่งกุลาลือขบฟ้าจคคิน ห้องที่ ๒ เปิดตำนาน ห้องที่ ๓ คนทุ่งโบราณ ห้องที่ ๔ เริ่มเป็นประวัติศาสตร์ ห้องที่ ๕ ลาวอีสานและชาติพันธุ์ ห้องที่ ๖ ข้าศึกกลาพ่อค้าแร่ ห้องที่ ๗ อยู่กับทุ่ง ห้องที่ ๘ ทุ่งกุลานานาศิลป์ ห้องที่ ๙ ทุ่งกุลาลือและการพัฒนา ห้องที่ ๑๐ ท้องถิ่นเมืองบัว ๒).ส่วนนิทรรศการชั่วคราว สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมตามประเด็นปฏิทินการจัดแสดง งานเทศกาล เป็นต้น

กาญจนา อินทรสุณานนท์ (๒๕๓๓ : ๒๘๐-๒๘๑) ได้ศึกษารูปแบบการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโป ภาคตะวันตกของประเทศไทย พบว่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งนำมาสู่รูปแบบการสร้างพิพิธภัณฑ์ ให้เป็นบ้านเรือนของชาวกะเหรี่ยงแบบต่างๆ เป็นกลุ่มบ้านที่เป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง จัดบริเวณให้เข้ากับธรรมชาติและความเป็นจริง ต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดเก็บวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ได้แก่ ปังจ๊ับ ๔ ศิลปหัตถกรรม วิถีชีวิต สภาพแวดล้อม รวมทั้งดนตรีและการแสดงของชาวกะเหรี่ยงโป นำมาจัดวางแสดงโดยคำนึงถึงบรรยากาศและภูมิทัศน์ รวมทั้งการจัดกิจกรรมเสริมในพิพิธภัณฑ์ ที่มีการเคลื่อนไหวและในการจัดการ จัดเก็บและประชาสัมพันธ์ให้สังคมทราบ สำหรับด้านอัตลักษณ์ของชาวกะเหรี่ยงโป ซึ่งมีลักษณะเดียวกันทั้งภาคตะวันตกของประเทศไทย สามารถสร้างเครือข่ายในเครือชาติพันธุ์และเครือญาติ นำมาจัดการศึกษาวิจัยในเชิงลึกและส่งผลให้พิพิธภัณฑ์มีคุณค่า ความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์และการเพิ่มมูลค่า คุณค่าทางการศึกษาท้องถิ่น และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

จากงานวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ดังกล่าว เป็นชุดองค์ความรู้ที่ทำให้คนในท้องถิ่นได้ทราบภูมิหลังหรือรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ของตนเองอยู่อาศัยในบริบททุ่งกุลาร้องไห้ ชีวคติความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ทั้งหมดนี้จึงน่าจะเป็นข้อมูล

พื้นฐานนำไปสร้างพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สร้างสำนึกร่วมของคนรุ่นหลัง ท่ามกลางสังคมเปลี่ยนแปลงสลับไป ส่วนการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พบว่าแนวการจัดเนื้อหานำเสนอจัดเป็นนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์ที่น่าสนใจกับบริบทของชุมชนท้องถิ่น และรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ที่เน้นลักษณะบ้านเรือนที่เป็นธรรมชาติเป็นจริง เป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ซึ่งจะได้ใช้เป็นแนวทางการออกแบบพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ให้มีความเหมาะสมกับบริบทอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นต่อไป

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่องการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นการวิจัยเชิงพัฒนา (Research and Development) มีกระบวนการวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑. ผู้ดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน
๒. ขอบเขตการวิจัย
๓. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
๔. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
๕. กระบวนการกิจกรรมดำเนินการวิจัย
๖. การจัดกระทำและวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน

การสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่มีฐานความรู้และบทเรียนประสบการณ์ร่วมกันของผู้นำชุมชน ตั้งแต่เริ่มต้นก่อเกิดงานวิจัยท้องถิ่น หลายๆ โครงการ ซึ่งอุดมไปด้วยองค์ความรู้ท้องถิ่นที่อยู่ในบริบทของแต่ละชุมชน และในที่สุดก็นำองค์ความรู้และสำนึกร่วมของคนในชุมชน มาร่วมกันสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นให้เป็นรูปธรรม

๑. วาทกรรมเรียกนำย่อยสู่การวิจัยท้องถิ่น

ในเวทีประชุมผู้นำชาวบ้าน โดยศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่พูดกัน คือทุ่งกุลาร้องไห้เดิมเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ชาวบ้านอยู่ด้วยกันอย่างพึ่งพาเป็นปรกตินุสข ภายหลังภาครัฐได้ตัดแบ่งเขตพื้นที่การปกครองเป็นจังหวัด อำเภอดำบลเป็นส่วนๆ คล้ายกับตัดแบ่งขนมเค้กออกเป็นส่วนๆ และตัดขาดออกจากกัน ประกอบกับปัจจุบันมีงบพัฒนาตามกระแสหลักได้นำงบประมาณพัฒนาลงในเขตพื้นที่ของแต่ละตำบล ทำให้ขาดจิตสำนึกร่วมของคนในพื้นที่ท้องถิ่นเดียวกัน ข้าราชการแบ่งเขตพื้นที่ทางการศึกษา แม้จะส่งเสริมให้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น แต่โรงเรียนก็ดำเนินการเรียนประวัติศาสตร์เฉพาะในเขตหมู่บ้าน ตำบลและอำเภอ ซึ่งไม่มีเนื้อหาหลักสูตรที่

เรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เข้าใจและมีสำนึกร่วมของความเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ มองอีกมุมหนึ่งคล้ายๆ กับเป็นการไปลดทอนพลังภายในของชุมชนท้องถิ่นให้สลายไป

วาทกรรมด้านการพัฒนา จะเห็นว่าการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ที่ผ่านมา เป็นความคิดของคนข้างนอก และเป็นการนำเข้ามาจากข้างนอก เช่น ข้าวหอมมะลิ ต้นยูคาลิปตัส ซึ่งกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้คนในท้องถิ่นอยู่ดีมีสุข ล้วนแล้วแต่นำมาจากที่อื่น รวมทั้งความคิดของคนข้างนอกพื้นที่เป็นข่าวกันทางสื่อสารมวลชนจะใช้พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นที่ทิ้งขยะ บ้างก็ว่าจัดสร้างคัสติแลนด์ โดยไม่ศึกษาผลกระทบและถามคนในพื้นที่

มุมมองทางงานวิชาการ พบว่าที่ผ่านมาแม้แต่นักวิชาการจากข้างนอกเข้าไปศึกษา และองค์ความรู้เหล่านั้นไม่ได้ย้อนกลับไปพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างที่ควร คนในท้องถิ่นอยากรู้ว่าทุ่งกุลาร้องไห้เป็นอย่างไรต้องไปศึกษาผลงานการเขียนของนักวิชาการ ส่วนกระบวนการทำงานวิจัยขับเคลื่อนกระบวนการทางสังคม เพื่อเรียนรู้ร่วมกันและสร้างพลังสำนึกร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่นยังไม่มี

มุมมองของนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ในทุ่งกุลาร้องไห้ มา ๓๓ ปี กล่าวว่าคือทุ่งกุลาร้องไห้มีอะไรดีดีมากมาย มีแหล่งถลุงเหล็ก แหล่งต้มเกลือ โบราณสถานที่ได้รับอิทธิพลจากเขมร 窟窿โบราณ คติความเชื่อประเพณีพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้ถูกกลบเกลื่อน ไม่ได้นำมาพัฒนาให้เกิดผลดีทางสังคมวัฒนธรรม ท้องถิ่น ทั้งนี้การพัฒนาที่ผ่านมาภายใต้ทุนนิยมทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม เด็กเยาวชนไม่รู้จักรากเหง้าตนเอง สังคมเสื่อม คนมีหนี้สิน ชุมชนพึ่งพาภายนอกมากขึ้นไม่มีความเข้มแข็ง วัฒนธรรมคดียิงของชุมชนหลายอย่างอ่อนแอและเสื่อมหายไป

๒. ก่อเกิดการวิจัยท้องถิ่นสู่การสร้างพิพิธภัณฑ

เริ่มจากปีพุทธศักราช ๒๕๔๑ ได้ก่อเกิดโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบและการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับศักยภาพชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นโครงการที่ทำให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเองได้ยั่งยืนมาถึงปัจจุบัน และเมื่อปี ๒๕๔๘ พวกเราก็มองไปที่ชุมชนบ้านเมืองบัว เนื่องจากเห็นครูไพจิตร วสันตเสนานนท์ เป็นครูนักพัฒนาอยู่ในชุมชน ในที่สุดชุมชนเมืองบัวได้จัดทำโครงการ การจัดการขยะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับรางวัลโครงการวิจัยดีเด่นของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

๓. ขบวนการรื้อฟื้นและทวงมรดกสู่ชุมชนประวัติศาสตร์

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ พวกเราได้โจทย์ใหม่คืองานวิจัยการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เติบโตมาโดยศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น Node ทุ่งกุลาร้องไห้ ที่มีคุณบุญเสริม เสียงสนั่นเป็นหัวหน้า ร่วมกับ สกว.สำนักงานภาค (เชียงใหม่) และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม มีศาสตราจารย์พิเศษ ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม นักวิชาการอิสระและนักคิดแนว

วัฒนธรรมชุมชน นำร่องนำขบวนพาพวกเราซึ่งรถเป็นขบวนยาวเหยียดลุยลงพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนประวัติศาสตร์ในทุ่งกุลาร้องไห้

เป้าหมายแรก อยู่ที่วัดคู่พระโกนา อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เจ้าหน้าที่ทางแผนที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อาจารย์ศรีศักดิ์ บรรยายบริบทพื้นที่และชุมชนประวัติศาสตร์ในทุ่งกุลาร้องไห้

เป้าหมายที่ ๒ มุ่งไปที่สระสี่เหลี่ยม ซึ่งมีคำปริศนาจากคนโบราณกล่าวไว้ว่า “เมืองสี่แฉง อีแอ้งสี่ตัว ผู้หญิงเอาหัว ผู้ชายออกลูก” คำว่า “เมืองสี่แฉง” ก็คือเมืองที่มีสระสี่แฉง (มุม) ซึ่งก็คือสระสี่เหลี่ยม เป็นสระน้ำสมัยวัฒนธรรมเขมรขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งอาจารย์ศรีศักดิ์ บอกว่านี่คือแท่งคัมภีร์ ที่กักเก็บน้ำ มีเสียงบอกว่าน้ำที่สระสี่เหลี่ยมแม่น้ำแฉงไม่เคยเหือดแห้ง เป้าหมายที่ ๓ ขบวนรถพวกเรามุ่งไปชุมชนไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ที่เป็นชุมชนที่กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ลาว ส่วย อยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข และซึ่งเป็นสถานที่หลบภัยของพระศรีนครเดา ท่านอุปสมบทและมรณภาพ เป้าหมายที่ ๔ รถพวกเรามุ่งไปทางทิศตะวันตกเป้าหมายอยู่ที่บ้านเมืองเดา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ทุกคนสักการะศาลเจ้าพ่อศรีนครเดา ซึ่งเป็นสถานที่เจ้าพ่อศรีนครเดาทำวธอ สร้างบ้านแปลงเมือง จนได้รับขนานนามว่า “มหานุรุษแห่งทุ่งกุลาร้องไห้” เยี่ยมชมหนองเดาเหล็ก แหล่งถลุงเหล็กที่มีชื่อเสียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป้าหมายที่ ๕ ออกเดินทางไปตามถนนสายพยัคฆภูมิพิสัย-เกษตรวิสัย เลี้ยวขวาเข้าไปเมืองประจักษ์ศิลปาคมทางทิศใต้ของเมืองสาเกตุนคร คือชุมชนบ้านเมืองบัว มีคูคลองรอบเมืองโบราณ ร่องรอยหลักฐานการจัดการน้ำของคนโบราณ เยี่ยมชมสุสานโบราณ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แล้วไปสักการะกู่เมืองบัว เป้าหมายที่ ๖ เดินทางไปกลุ่มโบราณสถานที่ได้รับอิทธิพลจากเขมรที่บ้านกู่กาสิงห์ ได้แก่ กู่กาสิงห์ กู่โพนวิง และกู่โพนระฆัง ตั้งอยู่ในชุมชนห่างกันไม่เกิน ๕๐๐ เมตร ตลอดระยะทางของงานนี้พวกเราคืบคลานทำทนายเพราะไม่เคยเห็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ มาก่อน หลายคนไม่รู้จักกันมาก่อน แต่ก็เริ่มจุดเริ่มต้นที่ดี เพราะเป็นวันเริ่มมิตรภาพของคนในท้องถิ่นที่มีเป้าหมายพอๆ เดียวกันคือการทำงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเดิมพัน

พวกเราพากันพักแรมที่กู่กาสิงห์ และร่วมเสวนาหาข้อสรุปถึงความเป็นไปได้ของโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ที่ผู้นำแต่ละชุมชนจะดำเนินงานเป็นเครือข่ายร่วมกัน ตอนเช้าอาจารย์ศรีศักดิ์ วดีโกดม ที่ปรึกษาโครงการและคณะที่ร่วมเดินทางได้สรุปและเปิดประเด็นการศึกษาวิจัยให้ผู้เข้าร่วมเดินทางนำไปเป็นแนวคิดในการศึกษาต่อไป

๔. บทสรุปพื้นที่และค้นหาแกนนำชุมชนร่วมงาน

หลังจากนั้นศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น Node ทุ่งกุลาร้องไห้ ได้เชิญแกนนำจากชุมชนต่างๆ มาพูดคุยกันถึงแนวทางที่ร่วมกันทำงานต่อไป และได้ตกลงกันกำหนดพื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนทางประวัติศาสตร์พื้นที่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่เป้าหมายหลัก ๖ ชุมชนคือทางทิศตะวันตกคือชุมชนบ้านเมืองเดา ทิศตะวันออกคือชุมชนบ่อพันขัน ทิศตะวันออกเฉียงใต้คือ

ชุมชนในเขตคงภูดิน (ภูคงใหญ่) ทิศใต้คือชุมชนไพรขลา ทิศเหนือคือชุมชนเมืองบัว และมีชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ตั้งอยู่ศูนย์กลาง

ที่ประชุมร่วมกันพิจารณาคัดเลือกแกนนำชุมชนที่จะเป็นหัวหน้าโครงการวิจัย บ้านเมืองเตามีนายบุญทัน กมล เป็นหัวหน้าโครงการ ชุมชนบ่อพันขัน มีพระมหาอัมพร สมอาษา ผู้เปิดประเด็นพัฒนาบ่อพันขัน เป็นหัวหน้าโครงการ ชุมชนในเขตคงภูดิน (ภูคงใหญ่) มีนายไพจิตร ศิลารักษ์ เป็นหัวหน้าโครงการ ชุมชนไพรขลา นายบุญเสริฐ เสียงสนั่น โดยเชิญนายฉันทวัฒน์ เคนโยธา นักพัฒนา อยู่ที่อำเภออมลาลาย คนบ้านไพรขลา มาประสานกับชุมชน ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นอาจารย์ สมบัติ สวามิชัย เป็นหัวหน้าโครงการ ชุมชนเมืองบัว มีอาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ รองผู้อำนวยการโรงเรียนเมืองบัววิทยาคม เป็นหัวหน้าโครงการ ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ มีอาจารย์อำคา แสงงาม ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านกู่กาสิงห์เป็นหัวหน้าโครงการ ภายหลังเปลี่ยนเป็นนางวาโยศิกประโคน พัฒนการอำเภอเกษตรวิสัย ซึ่งเป็นคนในพื้นที่เป็นหัวหน้าโครงการ

๕. ค้นหาวิถีชีวิตศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

ที่ประชุมยังได้ร่วมกันสนทนาดังวิถีชีวิตในการศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ว่าควรจะมีกระบวนการอย่างไร เพราะภาพที่เห็นเหมือนกันคือเป็นชุมชนประวัติศาสตร์ ในความเป็นประวัติศาสตร์ของแต่ละชุมชนก็มีความแปลกแยกแตกต่างกันออก ในที่สุดก็ได้ข้อสรุปว่า ให้แต่ละชุมชนไปศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนตนเอง (วิจัย) แล้วจึงไปนำเสนอในเวทีวิชาการ หลังจากนั้นอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม และคณะก็ได้ชี้ประเด็นการวิจัยให้แต่ละชุมชนควรมีประเด็นใดที่น่าสนใจที่นำไปสู่การกำหนดประเด็นการทำวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยชุมชนบ้านเมืองบัว ได้ประเด็นการนำความเชื่อความศรัทธาสู่การจัดการทรัพยากรชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ มีความเด่นในเรื่องการแต่งงานในชุมชน ชุมชนบ่อพันขันได้ประเด็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขัน ชุมชนเมืองเตาได้ประเด็นตำนานและค้นหาพลังความเชื่อสู่แนวทางการพัฒนา ชุมชนไพรขลาประเด็นการหลอมรวมวัฒนธรรมเขมร ลาว ล่วย

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ดังกล่าว เป็นกระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนตนเอง ค้นหารากเหง้าตนเอง เพื่อนำไปสู่การเข้าใจตนเอง รู้จักตัวตนที่แท้จริงของตนเอง เป็นการสร้างสำนึกรักบ้านเกิด ใช้เป็นแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม สอดคล้องกับความเป็นชุมชนของตนเอง ไม่ไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ อันเป็นแนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนในอนาคต

๖. ที่มาอันก่อให้เกิดการวิจัยสร้างพิพธิภักษ์ชุมชน

เมื่องานวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เสร็จสิ้นตามโครงการ ที่ประชุมผู้นำชุมชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ได้ประชุมและในเวทีที่ประชุมมีการตั้งคำถามว่า พวกเราจะนำเอา

ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ตามประเด็นการวิจัยของแต่ละชุมชนไป พัฒนาสังคมชุมชนให้เป็นรูปธรรมได้อย่างไร ซึ่งคำตอบก็คือต้องจัดทำงานวิจัยพัฒนาชุมชนต่อยอด ๒ โครงการ

๑.โครงการ สร้างหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ โดยมี อาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ รองผู้อำนวยการ โรงเรียน เมืองบัววิทยาคม เป็นหัวหน้าโครงการเนื่องจากเป็นผู้บริหารจะสามารถประสานกับเขตพื้นที่การศึกษา ได้ดี

๒.โครงการ การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นโครงการที่สร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกร่วมในการสร้างพิพิธภัณฑสถานที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนมีนายอำเภอ แสงงาม เป็นหัวหน้าโครงการ เนื่องจากมีประสบการณ์นำผู้นำชุมชนสร้างพิพิธภัณฑสถานมาแล้ว มีประสบการณ์งานพัฒนากับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

๑. ค้นหาพื้นที่และแกนนำร่วมกระบวนการงานวิจัย

ในการค้นหานักวิจัย ส่วนมากจะเป็นหน้าที่ของศูนย์ประสานงานการวิจัย เพื่อพัฒนาท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เนื่องจากรู้จักคนในท้องถิ่นดี เบื้องต้นได้แบ่งปันมาจากนักวิจัยจากชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ส่วนที่เป็นครูจะให้เข้าไปทำงานวิจัยการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ขณะที่ชาวบ้านหรือภูมิปัญญาหรือผู้นำชุมชนจะช่วยกันทำงานขับเคลื่อนการสร้างพิพิธภัณฑสถาน มีหลักการเลือกคนเข้ามาทำงานวิจัย โดย ๑) เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชน ๒) เป็นผู้นำชุมชน ๓) เป็นคนที่สนใจเข้าร่วมกระบวนการวิจัย ๔) เป็นคนเสียสละเพื่อการพัฒนาสังคม และ ๕) เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการเขียน พิมพ์ หรือการจัดการเรื่องอาหาร การเตรียมสถานที่ประชุม หรือสามารถประสานงานได้ดี เป็นต้น

๑.๑ การกำหนดชุมชนพื้นที่เป้าหมายหลัก

ได้กำหนดเอาชุมชนหลักที่เคยทำงานวิจัยชุมชนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ คือ ชุมชนบ้านเมืองบัว ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ชุมชนบ้านเมืองเตา ชุมชนบ้านไพรขลา ชุมชนบ่อพันขัน (รวมชุมชนจำปาขันด้วย)รวม ๕ ชุมชน

ส่วนแกนนำชุมชนเครือข่ายชุมชนหลักที่เข้าร่วมเป็นคณะนักวิจัย ได้แก่ ๑.นาย เชิดพงษ์ ทับแก้ว กำนันตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดบุรีรัมย์ ๒.ดร.ชาว สมอาษา พระภิกษุนักพัฒนา ผู้เปิดประเด็นการพัฒนาบ่อพันขัน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ๓. นาย ประสิทธิ์ จำปาทิพย์ ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๔) นายอำเภอ แสงงาม ครู โรงเรียนบ้านกู่กาสิงห์และเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๕) นายจิรายุทธ แสงมณี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเมืองเตา ทั้งหมดจะเป็นผู้ประสานงานในชุมชนให้คนเข้าร่วมสนับสนุนงานการสร้างพิพิธภัณฑสถาน

๗.๒ กำหนดพื้นที่ขยายผล (ชุมชนรอบข้าง) การสร้างพิพิธภัณฑ

พื้นที่ขยายผลที่ประชุมได้มองไปที่ชุมชนใกล้เคียงกับชุมชนหลักที่มีประวัติศาสตร์น่าสนใจ ได้แก่ ๑.จากชุมชนบ้านเมืองบัวขยายผลไปชุมชนบ้านโพนเงิน ตำบลเมืองบัว เนื่องจากมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยกับบ้านเมืองบัว ๒.จากชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ขยายผลไปชุมชนกู่พระโกนา ตำบลสระคู อำเภอสุวรรณภูมิ ภายหลังเปลี่ยนเป็นชุมชนบ้านจานทุ่ง ตำบลสิงห์โคก อำเภอเกษตรวิสัย เนื่องจากชุมชนบ้านกู่พระโกนากำลังเตรียมชุมชนเข้าประกวด หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงระดับจังหวัด จึงไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรม ๓.จากชุมชนบ้านเมืองเตา ขยายผลไปชุมชนบ้านหนองกกหนองยาว อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ๔.ขยายผลจากชุมชนบ่อพันขัน อำเภอหนองฮีไปชุมชนจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นพื้นที่วัฒนธรรมเดียวกัน และได้ร่วมงานวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้มาด้วยกัน ๕.ขยายผลจากชุมชนไพรขลาไปชุมชนบ้านพรหมเทพ อำเภอสตึก ภายหลังไม่สามารถติดต่อประสานงานกันได้เนื่องจากอยู่ไกล

ส่วนการกำหนดผู้ประสานงานโครงการในชุมชนขยาย บ้านโพนเงิน ได้อาศัยความสัมพันธ์นายปรีชา อินติ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านเมืองบัว ที่เป็นเพื่อนกับ นายอุทัย ไชยพิมพ์า ผู้ใหญ่บ้านบ้านโพนเงิน ได้ชักชวนเข้าร่วมงานและได้รับความร่วมมือด้วยดี ๑.ชุมชนบ้านจานทุ่งคือนายประจวบบุญมี ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านจานทุ่งโนนสังข์ ผู้มีจิตมุ่งมั่นฟื้นฟูภูมิปัญญาดีหม้อชุมชนบ้านจานทุ่ง และกำลังทำงานวิจัยท้องถิ่น ๑.ชุมชนบ้านหนองกก-หนองยาว ได้แก่ นายเสถียร ตั้งชาติ ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองกก เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่กำลังเคลื่อนงานวิจัยท้องถิ่นเกี่ยวกับการฟื้นฟูจิตวิญญาณเชื่อประเพณีฉลองฤดูเฒ่าเต่าศรีคอนเตาอยู่ตำบลเมืองเสือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ผู้ประสานงานชุมชนจำปาขัน คือนางสำลี มณีจันทร์ ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนเมืองจำปาขัน เป็นผู้ได้รับความเชื่อถือจากชุมชน ซึ่งชุมชนจำปาขันได้ร่วมงานวิจัยท้องถิ่นชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขันมาก่อนแล้ว จึงทำให้การเคลื่อนงานการสร้างพิพิธภัณฑ์ได้ดี แนวทางการดำเนินงานร่วมกันคือ ผู้นำชุมชนหลักแต่ละแห่งจะเป็นคณะกรรมการโครงการวิจัย และผู้นำในชุมชนต้องไปสร้างเครือข่ายร่วมงานในระดับชุมชนไว้ ชุมชนละ ๑๐ คน เพื่อช่วยกันขับเคลื่อนกระบวนการทำงานร่วมกัน

๘.การพัฒนาโครงการวิจัย

คณะนักวิจัยท้องถิ่นโดยทั่วไปต่างเคยเข้าไปเที่ยวชมพิพิธภัณฑ์ ในระดับจังหวัดหรือที่อื่นๆ อยู่บ้างแล้ว แต่ไม่มีประสบการณ์ในการดำเนินงานสร้างพิพิธภัณฑ์ว่าควรทำอย่างไร แต่นับว่าโชคดียิ่งที่มีพิพิธภัณฑ์มรดกภูมิปัญญาที่สร้างโดยชาวบ้านกู่กาสิงห์ ถือเป็นต้นแบบแนวทางการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน ในส่วนกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ของแต่ละชุมชนจะเป็นอย่างไร หรือคณะนักวิจัยท้องถิ่นจะลงไปช่วยสร้างได้อย่างไร ยังไม่ปรากฏชัดเจน สิ่งที่เห็นพร้อมกันคือคณะทำงานได้แนวคิดของในการสร้างพิพิธภัณฑ์แล้ว แต่การสร้างพิพิธภัณฑ์ของแต่ละชุมชน เป็นการขับเคลื่อน

ภายในชุมชนที่คณะนักวิจัยไม่ค่อยได้เข้าไปสนับสนุนอย่างเท่าที่ควร เนื่องจากลักษณะบริบทของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะระบบสังคมของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง สิ่งที่เกิดขึ้นได้ชัดคือนักวิจัยท้องถิ่นมีความสนใจในโครงการอย่างชัดเจน เพราะเป็นโอกาสอันดีจะได้สร้างพหุภรณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

การพัฒนาโครงการดังกล่าวค่อนข้างจะสะดวก เนื่องจากเป็นโครงการวิจัยที่พัฒนาต่อยอดจากงานวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งมีข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่ผ่านการวิจัยไว้อย่างเป็นระบบ ขณะเดียวกันบุคลากรหรือนักวิจัยต่างผ่านกระบวนการวิจัยและมีจิตสำนึกที่จะสร้างงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ให้เป็นรูปธรรมต่อชุมชน

เมื่อที่ประชุมเครือข่ายนักวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ และผู้แทนศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ทุ่งกุลาร้องไห้ ได้มีข้อตกลงร่วมกันที่จะนำความรู้ทางประวัติศาสตร์มาพัฒนาให้เป็นรูปธรรม โดยสร้างพหุภรณ์ชุมชนท้องถิ่นขึ้น หลังจากนั้นนายบุญเสริม เสียงสนั่น (หัวหน้าหมอน) และคุณวิเชียร สอนจันทร์ ได้เชิญตัวแทนชุมชนเข้าไปประชุมเพื่อร่างกิจกรรมโครงการ เตรียมโครงการเสนอต่อคณะกรรมการพิจารณา ใช้เวลาประมาณ ๑ วัน ก็ได้หลักการ กิจกรรมดำเนินงานออกมาเป็นรูปธรรม และมอบหมายให้เจ้าหน้าที่จัดพิมพ์และตรวจทานให้มีความเรียบร้อยและสมบูรณ์

หลังจากนั้นคณะเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ได้นำโครงการวิจัย เสนอต่อคณะกรรมการกลั่นกรองที่มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งได้รับคำชี้แนะให้ปรับในด้านชื่อโครงการ หลักการและเหตุผล และวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยข้อเสนอแนะมุ่งเน้นให้เป็นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เป็นสำคัญ และเป็นการสร้างพหุภรณ์ที่มีชีวิต ซึ่งในหลักการเสนอว่าไม่จำเป็นต้องจัดแสดงวัตถุสิ่งของ แต่ให้ปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูพหุภรณ์ที่มีชีวิตให้เป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสได้ ให้เป็นวิถีชีวิตของผู้คนที่เชื่อมโยงในทุกมิติทั้งด้านสังคมวัฒนธรรม จิตวิญญาณของคนในชุมชน ตามแนวทางดังกล่าวอาจจัดกิจกรรมการเรียนรู้งานประเพณีวัฒนธรรมให้คนในท้องถิ่นได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ในส่วนนี้จึงเป็นโจทย์สำคัญของนักวิจัยท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ว่า จะทำได้ตามข้อเสนอของคณะกรรมการกลั่นกรองโครงการวิจัย ซึ่งเป็นคนนอกได้หรือไม่ เพราะในบริบทพื้นที่มีข้อจำกัดหลายประการ

แม้ชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้จะเป็นคนมีน้ำใจ ไปมาหาสู่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการพึ่งพาอาศัยกัน แต่สังคมชุมชนแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกันทั้งโครงสร้างอำนาจพื้นฐานและบริบทสังคมในชุมชน ในส่วนคณะนักวิจัยประกอบด้วยพระภิกษุ ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาเทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลต่างมีภาระงานในหน้าที่ ดังนั้นจึงกำหนดนัดหมายทำงานในวันหยุดราชการ อีกทั้งข้อจำกัดคือในช่วงเทศกาลงานประเพณีท้องถิ่น ช่วงก่อนเข้าหรือออกพรรษา ช่วงเวลาการทำนา นักวิจัยแต่ละคนต้องรับผิดชอบงานชุมชนตนเอง จึงไม่สามารถขับเคลื่อนงานตาม

กระบวนการวิจัยได้ ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่าข้อจำกัดชุมชนมีอิทธิพลต่อการทำงานวิจัย

ทั้งนี้บทสรุปคณะกรรมการกลั่นกรองงานวิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะและวัตถุประสงค์การวิจัย คือชื่อโครงการคือโครงการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ข้อคือ ๑) เพื่อค้นหากระบวนการวิธีการสร้างพหิรภณท์ท้องถิ่นจากหลากหลายของชุมชน เพื่อการเรียนรู้ร่วมและเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชาวทุ่งกุลาร้องไห้(๒) เพื่อขยายผลกระบวนการวิธีการเรียนรู้การสร้างพหิรภณท์ชุมชนนำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นจากชุมชนหลักสู่ชุมชนรอบข้าง หลังจากปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการกลั่นกรองโครงการ และได้รับการอนุมัติโครงการจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค คณะนักวิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม ให้น้ำหนักการดำเนินงานพัฒนาอยู่ที่ชุมชนเป็นหลัก มีแนวทางการดำเนินงานวิจัยดังต่อไปนี้

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยและคณะได้กำหนดขอบเขต ด้านเนื้อหา พื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย ระยะเวลาและกิจกรรม ไว้ดังต่อไปนี้

๑. ขอบเขตเนื้อหาได้แก่

- ๑.๑ กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพหิรภณท์ท้องถิ่น
- ๑.๒ อัตลักษณ์ชุมชนและอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้
- ๑.๓ การขยายผลกระบวนการวิธีการเรียนรู้การสร้างพหิรภณท์
- ๑.๔ การอนุรักษ์ฟื้นฟูการจัดการทรัพยากรสู่การพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น

๒. ขอบเขตพื้นที่

ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัย แบ่งออกเป็น ๓ พื้นที่ ได้แก่ หมู่บ้านเป้าหมายหลัก พื้นที่ขยายผล และพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วมดังนี้

๒.๑ หมู่บ้านเป้าหมายหลักได้แก่

- ๒.๑.๑ ชุมชนบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอกะหรังวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๒.๑.๒ ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอกะหรังวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๒.๑.๓ ชุมชนบ่อพันขัน ตำบลเค่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๒.๑.๔ ชุมชนบ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์
- ๒.๑.๕ ชุมชนบ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัด

มหาสารคาม

๒.๒. พื้นที่ขยายผล ได้แก่

๒.๒.๑ ชุมชนบ้านโพเงิน ตำบลเมืองบัว อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต (ขยายผลจาก ชุมชนบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว)

๒.๒.๒ ชุมชนบ้านจันทน์ ตำบลสิงห์โคก อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต (ขยายผลจาก ชุมชนบ้านทุ่งกาสิงห์ ตำบลทุ่งกาสิงห์)

๒.๒.๓ ชุมชนบ้านตาเคอ ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ขยายผลจากชุมชนบ่อพันขัน ตำบลเคอราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด)

๒.๒.๔ ชุมชนบ้านพรหมเทพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ (ขยายผลจาก ชุมชนบ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์)

๒.๒.๕ ชุมชนบ้านหนองกก-หนองขาว ตำบลเมืองเสือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม (ขยายผลจากชุมชนบ้านเมืองเคอ ตำบลเมืองเคอ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม)

๒.๓ พื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วม ได้แก่

๒.๓.๑ บ้านใหญ่ ตำบลเมืองคง อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ

๒.๓.๒ ชุมชนเกี่ยวข้องกับคงภูคิน ได้แก่ บ้านผึ้ง บ้านเพี้ยมาต บ้านเหล่าโค่น ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ

๓. ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย บุคคล ส่วนราชการสถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ บุคคล เป็นบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่

๓.๑.๑ คณะทำงานระดับชุมชนฯ ละ ๕ คน รวม ๒๕ คน

๓.๑.๒ ผู้อาวุโสในแต่ละชุมชนฯ ละ ๕ คน รวม ๒๕ คน

๓.๑.๓ ประชาชนท้องถิ่นที่ถูกร้องให้ จำนวน ๑ คน

๓.๑.๔ เด็กเยาวชน จำนวน ๕ คน

๓.๒ ส่วนราชการ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล หรือเทศบาลตำบลในพื้นที่วิจัยสำนักงานโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่วิจัย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่วิจัย

๓.๓ สถาบันการศึกษา ได้แก่ โรงเรียนในพื้นที่วิจัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

๓.๔ องค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ สภาวัฒนธรรมตำบลในพื้นที่วิจัย มูลนิธิเล็ก-ประไพวิริยะพันธ์ มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้

๔. ขอบเขตกิจกรรม ได้แก่

- ๔.๑ การจัดเวทีประชุมชี้แจงโครงการระดับเครือข่ายและระดับชุมชน
- ๔.๒ การทัศนศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรชุมชน
- ๔.๓ การจัดอบรมจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ สถานที่แหล่งเรียนรู้
- ๔.๔ การจัดการรวนเรียนรู้กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้
- ๔.๕ การวางแผนและลงมือปฏิบัติการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน
- ๔.๖ การประชุมสรุปกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน
- ๔.๗ การสังเคราะห์ข้อมูลกระบวนการสร้างและการเรียนรู้พิพิธภัณฑ์
- ๔.๘ การนำเสนอผลการสร้างพิพิธภัณฑ์

๕. ขอบเขตระยะเวลา

เริ่มดำเนินการตั้งแต่ วันที่ ๒๓ เดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๕๕๓ ถึงวันที่ ๒๓ เดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๕๔ รวมระยะเวลา ๑ ปี กับอีก ๕ เดือน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และการสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือวิจัย มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้คือ

๑. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

- ๑.๑การจัดทำแผนปฏิบัติงาน
- ๑.๒ แบบสำรวจแหล่งเรียนรู้ในชุมชน
- ๑.๓ แบบสังเกต
- ๑.๔ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง
- ๑.๕การประชุมกลุ่มย่อย

๒.การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือวิจัย

ในการสร้าง แผนปฏิบัติงาน แบบสำรวจแหล่งเรียนรู้ในชุมชน แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง และการประชุมกลุ่มย่อย มีขั้นตอนวิธีการสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือวิจัย ดังต่อไปนี้

๒.๑การจัดทำแผนปฏิบัติงาน แผนการปฏิบัติกิจกรรมในการสร้างการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ สร้างและพัฒนาขึ้นจากการที่หัวหน้าโครงการวิจัย และศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น node ทุ่งกุลาร้องไห้ ได้ร่วมกันวิเคราะห์และพัฒนาโครงการและกิจกรรมกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ แล้วจัดทำเป็นโครงการเสนอ

ต่อคณะกรรมการระดับภาค หลังจากได้รับการพิจารณาโครงการและได้รับคำชี้แนะจึงปรับปรุงโครงการ/ กิจกรรมให้มีความสมบูรณ์ เพื่อใช้เป็นแนวทางการจัดกิจกรรมตามโครงการ

๒.๒ แบบสำรวจแหล่งเรียนรู้ในชุมชน แบบสำรวจแหล่งเรียนรู้ชุมชน ได้จากประสบการณ์ผู้วิจัย ที่ทำงานวิจัยและการสำรวจข้อมูลในชุมชนท้องถิ่นโดยกำหนดศคมภ์ที่สำคัญ เช่น ลำดับที่ รายการแหล่งเรียนรู้ ที่ตั้ง ประเภท ความสำคัญต่อสังคม การใช้ประโยชน์ และหมายเหตุ หลังจากนั้นนำเสนอและปรึกษากับศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น node ทุกกลาร้องให้ เพื่อขอคำชี้แนะเพื่อปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ เพื่อใช้เป็นแบบสำรวจ

๒.๓ แบบสังเกต แบบสังเกตเก็บข้อมูลกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น ได้จากประสบการณ์ผู้วิจัย ที่ทำงานวิจัยและการสังเกตเก็บข้อมูลในชุมชนท้องถิ่นทุกกลาร้องให้ โดยกำหนดหัวข้อในการสังเกตที่สำคัญเช่น อาคาร ที่ตั้ง เครือข่ายความร่วมมือ กระบวนการสร้าง สิ่งที่แสดงถึงสำนึกร่วมของชุมชน หลังจากนั้นนำเสนอและปรึกษากับศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น node ทุกกลาร้องให้ เพื่อขอคำชี้แนะเพื่อปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ เพื่อใช้เป็นแบบบันทึกการสังเกต

๒.๔ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง สังเกต แบบสังเกตเก็บข้อมูลกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น ได้จากประสบการณ์ผู้วิจัย ที่ทำงานวิจัยและการสังเกตเก็บข้อมูลในชุมชนท้องถิ่นทุกกลาร้องให้ โดยกำหนดหัวข้อในการสังเกตที่สำคัญเช่น อาคาร ที่ตั้ง เครือข่ายความร่วมมือ กระบวนการสร้าง สิ่งที่แสดงถึงสำนึกร่วมของชุมชน หลังจากนั้นนำเสนอและปรึกษากับศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น node ทุกกลาร้องให้ เพื่อขอคำชี้แนะเพื่อปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ เพื่อใช้เป็นแบบบันทึกการสังเกตต่อไป

๒.๕ การประชุมกลุ่มย่อย สังเกต แบบสังเกตเก็บข้อมูลกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น ได้จากประสบการณ์ผู้วิจัย ที่ทำงานวิจัยและการสังเกตเก็บข้อมูลในชุมชนท้องถิ่นทุกกลาร้องให้ โดยกำหนดหัวข้อในการสังเกตที่สำคัญเช่น อาคาร ที่ตั้ง เครือข่ายความร่วมมือ กระบวนการสร้าง สิ่งที่แสดงถึงสำนึกร่วมของชุมชน หลังจากนั้นนำเสนอและปรึกษากับศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น node ทุกกลาร้องให้ เพื่อขอคำชี้แนะเพื่อปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ เพื่อใช้เป็นแบบบันทึกการสังเกตต่อไป

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้ดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

๑.การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร

๑.๑ ผู้วิจัย ได้แบ่งหมวดหมู่เอกสาร เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานการวิจัยและนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย โดยแบ่งเอกสารออกเป็น ๖ กลุ่มดังนี้

๑.๑.๑ พิพิธภัณฑวัตถุชีววัฒนธรรม

๑.๑.๒ กฎหมาย แผนและนโยบายเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ

๑.๑.๓ บริบทชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

๑.๑.๔ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๑.๑.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๒ สถานที่เก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

๑.๒.๑ สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

๑.๒.๒ เอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตที่มีในชุมชน

๒.การเก็บข้อมูลภาคสนาม

ผู้วิจัยและคณะได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๒.๑ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ กล้องถ่ายภาพ สมุดปากกา ดินสอ สำหรับบันทึกข้อมูลและเขียนแผนที่ชุมชน รวมทั้งเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๒.๒ พาหนะในการเดินทางเข้าร่วมกิจกรรมตามโครงการ โดยทั่วไปใช้รถปิคอัพ ๔ ล้อ หรือรถมอเตอร์ไซด์ แล้วแต่ความเหมาะสม แต่ในกรณีการไปทัศนศึกษาต่างจังหวัดจะใช้รถทัวร์ปรับอากาศ เป็นต้น

๒.๓ การตั้งบุคคลในชุมชนไว้ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานในพื้นที่ เพื่อเตรียมคณะบุคคลให้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ และมอบหมายให้เลขานุการโครงการ สืบหาหมายเลขโทรศัพท์และบันทึกไว้เพื่อความสะดวกในการประสานงาน ดังนี้

๒.๓.๑ นายปรีชา ยินดี ตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๔๗๘๕๗๐๐๖

๒.๓.๒ นางวาโย ศักดิ์ประโคน นักพัฒนาชุมชน ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเกษตรวิสัย หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๗๒๓๗๕๗๑๓

๒.๓.๓ นายสมนึก วันจันทร์ ตำแหน่งประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเด่นราษฎร์ ชุมชนบ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๗๒๓๒๘๖๓๓

๒.๓.๔ นายเชิดพงษ์ ทับแก้ว กำนันตำบลไพรขลา ชุมชนบ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๕๓๕๕๒๓๕๐

๒.๓.๕ นายทองพูน อามาตย์เสนา ตำแหน่ง สมาชิกสภาองค์การบริหาร ส่วนตำบลเมืองเตา ชุมชนบ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๘๐๑๒๕๕๘๖

๒.๓.๖ นายอุทัย แสนชนิดี ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนบ้านโพนเงิน ตำบล เมืองบัว อำเภอกะหรังวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๔๗๘๕๗๐๐๖

๒.๓.๗ นางสำลี มณีจันทร์ ครูชำนาญการพิเศษโรงเรียนจำปาขันวิทยา ชุมชนจำปาขัน อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๔๗๘๕๗๑๒๐

๒.๓.๘ ได้แก่ นายประจวบ บุญมี ครูชำนาญการพิเศษโรงเรียนบ้านจานทุ่ง โนนสังข์ ชุมชนบ้านจานทุ่ง อำเภอกะหรังวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๑๕๗๕๕๗๓๐

๒.๓.๙ นายปรีชา อินดี ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนบ้านหนองกก -บ้าน หนองขาว อำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๔๗๘๕๗๐๐๖

๒.๓ วิธีการประสานงานของโครงการ ในกรณีชุมชนจะมอบหมายให้ผู้ ประสานงานใช้วิธีการบอกกล่าวขอความร่วมมือให้กลุ่มเป้าหมายให้เข้าร่วมกิจกรรม แต่ถ้าเป็นส่วน ราชการ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลหรือเทศบาลตำบล อาจใช้หนังสือประสานงาน ออกโดยศูนย์ ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น Node ทุ่งกุลาร้องไห้หรือหัวหน้าโครงการวิจัย แล้วแต่กรณี เป็นต้น

๓. วิธีการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล การสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์ การสอบถาม การสนทนา อย่างไม่เป็นทางการ การประชุมกลุ่มย่อย การประชุมเครือข่ายสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน การทัศนศึกษา ฐาน การประชุมเสนอผล ได้ดำเนินการตามลำดับต่อไปนี้

๓.๑ แบบสำรวจแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ในการไปประชุมในพื้นที่ชุมชนหลัก หรือชุมชนเป้าหมาย คณะผู้วิจัยและผู้นำชุมชนได้เดินทางเข้าไปสำรวจ แหล่งเรียนรู้เครือข่าย พิพิธภัณฑ์ชุมชน เพื่อศึกษาสภาพทั่วไป การใช้ประโยชน์และความเป็นไปได้ของการสร้าง พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น

๓.๒ การสอบถาม โดยการใช้แบบสอบถามความพึงพอใจในการสร้างพิพิธภัณฑ์ ชุมชนจากเด็กเยาวชน ครู ผู้นำชุมชน เพื่อนำไปเป็นข้อสรุปผลการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น

๓.๓ การสัมภาษณ์ โดยใช้แบบสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้นำชุมชนหรือนักวิจัยในแต่ละท้องถิ่น เกี่ยวกับประวัติชุมชน ประวัติทรัพยากร คุณค่าความหมายและความสำคัญ การจัดการอนุรักษ์ทรัพยากร การฟื้นฟูทรัพยากร ปัญหาอุปสรรคและการสร้างเครือข่ายสร้าง พิพิธภัณฑ์ชุมชน แล้วนำมาสังเคราะห์ข้อมูล

๓.๔ การประชุมกลุ่มย่อย โดยหัวหน้าคณะนักวิจัยและคณะได้เดินทางเข้าไปประชุม เพื่อสร้างความเข้าใจในโครงการกับผู้นำชุมชน ที่ชุมชนจำปาขัน บ้านโพนเงิน บ้านเมืองบัว บ้านกู่กาสิงห์ บ้านกู่พระโกนา เป็นต้น

๓.๕ การประชุมเครือข่ายสร้างพิพิธภัณฑสถานชุมชน คณะผู้วิจัยและศูนย์ประสานงาน การวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น จัดประชุมนักวิจัยในเครือข่ายและผู้นำชุมชน ที่มูลนิธิประสานงานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานโดยสรุปผลการดำเนินงาน สรุปบทเรียน และวางแผนการปฏิบัติงานร่วมกัน

๓.๖ การประชุมชาวบ้าน โดยหัวหน้าคณะนักวิจัยและคณะ เลขานุการเดินทางไปในพื้นที่ชุมชนหลักและชุมชนขยาย เพื่อชี้แจงการดำเนินงานตามโครงการกับผู้นำชุมชน เด็กเยาวชน และขอความร่วมมือช่วยขับเคลื่อนงานตามกิจกรรมของโครงการให้สำเร็จตามเป้าหมาย

๓.๗ การทัศนศึกษาดูงาน โดยคณะนักวิจัยและผู้นำชุมชนได้จัดไปทัศนศึกษาดูงาน การจัดการทรัพยากรพิพิธภัณฑสถานชุมชน ที่ชุมชนบ้านหนองบัว ชุมชนบ้านคอนมูล อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ซึ่งได้รับการต้อนรับกับผู้นำชุมชนในการเรียนรู้สถาปัตยกรรมท้องถิ่น ประเพณีพิธีกรรม การอนุรักษ์ป่าชุมชน การทอผ้าและการแปรรูป การสานขันโตก อาหารพื้นบ้าน การอนุรักษ์วังปลา การบ้านชาวไทยลื้อ อนุสาวรีย์ เป็นต้น

๓.๘ การจัดการความรู้การเรียนรู้ โดยนำเด็กเยาวชน นักวิจัยและผู้นำชุมชนไปเรียนรู้กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑสถานชุมชนท้องถิ่น เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การสร้างพิพิธภัณฑสถาน รวมทั้งเป็นการให้ขวัญกำลังใจกับชุมชนท้องถิ่น

๓.๙ การจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการศึกษาคู่ชุมชน พร้อมกับร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาในลักษณะเป็นเครือข่าย เพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานในวิถีชุมชนสืบไป

กิจกรรมดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยมีกระบวนการและกิจกรรมการวิจัย๓ ขั้นตอนคือ ขั้นเตรียมการขั้นการ รวบรวมและศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง และขั้นการปฏิบัติการ รวม๑๖ กิจกรรม ดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๑.ขั้นเตรียมการ

กิจกรรมที่ ๑จัดประชุมทบทวนบริบท อัตลักษณ์ชุมชนพื้นที่เป้าหมายหลัก

วัตถุประสงค์ เพื่อทบทวนผลการศึกษาคู่ชุมชนที่มาถึงบริบทและอัตลักษณ์ชุมชนให้มี

ความเข้าใจร่วมกัน กลุ่มเป้าหมาย ๑๗ คน ได้แก่ คณะนักวิจัย จำนวน ๑๕ คน ศูนย์ประสานงานการวิจัยท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ จำนวน ๒ คน เมื่อวันที่ ๑๕ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐ น - ๑๖.๐๐ น ณ อาคารประชุมมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ประสานงานกับคณะนักวิจัย ชุมชนบ้านเมืองบัว บ้านกู่กาสิงห์ ชุมชนบ่อพันขัน ชุมชนบ้านไพรขลา ชุมชนบ้านเมืองเตา เตรียมประเด็นเนื้อหา การดำเนินการประชุมทบทวนอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนกำหนดแผนปฏิบัติงานและผู้รับผิดชอบวางแผนการ ปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินกิจกรรม นักวิจัยท้องถิ่นแต่ละชุมชนทบทวนและเรียนรู้และเข้าใจ อัตลักษณ์ชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้เข้าใจ ขั้นตอนและปัญหาการดำเนินงาน โครงการ ได้แนวทางการดำเนินงาน โครงการ โดยมอบหมายงานวันเวลาในการลงพื้นที่เพื่อสร้างความเข้าใจกับพื้นที่เป้าหมาย และมีผู้รับผิดชอบชัดเจน

บทเรียนการทำงาน ยังไม่เกิดแนวทางการประสานงานความร่วมมือระหว่าง โครงการหลักสูตรท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานการวิจัยไม่ได้เข้าร่วมประชุมด้วย เพราะติดประชุมที่แม่ฮ่องสอน

กิจกรรมที่ ๒ เตรียมการกับพื้นที่ขยายผลและพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วม (ครั้งที่ ๑)

ครั้งที่ ๑ ขยายผลและพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วม บ้านคาแฉกร

วัตถุประสงค์ ทำความเข้าใจกระบวนการดำเนินงาน โครงการกับพื้นที่ขยายผล บ้านคาแฉกรตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด กลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน ได้แก่ คณะนักวิจัย จำนวน ๔ คน คณะทำงานระดับชุมชน ๕ พื้นที่ๆ ละ ๕ คน จำนวน ๑๗ คน เมื่อวันที่ ๒๕ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐ น - ๑๒.๐๐ น ณ ศาลาการเปรียญ วัดธาตุคาแฉกร

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน คุณครูสำลี มณีจันทร์ เป็นผู้ประสานงานกับผู้นำชุมชนเพื่อเข้าประชุม เตรียมวัสดุอุปกรณ์ เอกสาร จัดสถานที่ดำเนินการการจัดประชุมเพื่อชี้แจงโครงการให้ผู้นำชุมชนเข้าใจแนวทางการดำเนินงานตามกิจกรรมโครงการและขอการสนับสนุนโครงการจากชุมชน

ผลการดำเนินกิจกรรม ชาวบ้านได้เข้าใจว่าจะมีโครงการพัฒนาขึ้นในชุมชน และได้ทราบว่าจะมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง ผู้นำชุมชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นต่อโครงการของชุมชน

บทเรียนการทำงาน การประชุมครั้งนี้เป็นการประชุมร่วมระหว่าง โครงการหลักสูตรท้องถิ่นและโครงการการสร้างแหล่งเรียนรู้ ซึ่งเกิดการช่วยเหลือสนับสนุนการทำงานต่อกัน ด้วยดี และการใช้ภาษา การใช้คำว่า “อัตลักษณ์” ซึ่งเป็นคำวิชาการเกินที่ชาวบ้านจะเข้าใจ

ครั้งที่ ๒ ขยายผลและพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วม บ้านโพเงินอำเภอเกษตรวิสัย

วัตถุประสงค์ เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการดำเนินงาน โครงการกับพื้นที่ขยายผลบ้านโพเงิน ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดและใช้พื้นที่ขยายผลร่วมเพื่อจัดกระบวนการสร้างความเข้าใจโครงการกลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน ได้แก่ คณะนักวิจัย จำนวน ๔ คน คณะทำงานระดับชุมชน ๕ พื้นที่ๆ ละ ๕ คน จำนวน ๒๐ คนวันที่ ๒๖ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ ตั้งแต่เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๒.๐๐ น ณ ศาลาการเปรียญ วัดธาตุตาเมร

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน นายปรีชา ยินดี นักวิจัยท้องถิ่นบ้านเมืองบัว ใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวประสานงานกับผู้นำชุมชนบ้านโพเงินให้เตรียมบุคลากรในท้องถิ่นเพื่อเข้าร่วมประชุมตามกำหนดเวลานัดหมาย นักวิจัยท้องถิ่นเข้าไปพื้นที่บ้านโพเงินชี้แจงโครงการกระบวนการทำงานต่อผู้นำชุมชนพร้อมขอความร่วมมือดำเนินการตามโครงการ

ผลการดำเนินงาน ผู้นำชุมชนทราบแนวทางการทำงานโครงการ เกิดการเรียนรู้ทรัพยากรชุมชน และได้เสนอชื่อบุคคลเข้าร่วมเป็นคณะทำงานร่วมกันจำนวน ๑๐ คน เพื่อประสานงานร่วมกันในโอกาสต่อไป

บทเรียนการทำงาน ชาวบ้านโพเงินเป็นหมู่บ้านที่ยังไม่ผ่านกระบวนการงานวิจัยหรือไม่มีนักวิจัยท้องถิ่น ยังไม่เข้าใจกระบวนการทำงาน ผู้เข้าร่วมประชุมส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส จึงทำให้นักวิจัยต้องปรับตัวในการนำเสนอ โดยได้เปลี่ยนวิธีการ โดยใช้การพูดคุยซักถามเช่น พูดถึง ประวัติหมู่บ้านของศิในชุมชน คณะนักวิจัยได้ไปสำรวจพื้นที่ชุมชนเช่นศาลเจ้าพ่อศรีนครเตา และแหล่งโบราณคดีในชุมชน เป็นบันทึกภาพ

ครั้งที่ ๓ ขยายผลและพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วม บ้านเมืองเสือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย

วัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการดำเนินงาน โครงการกับพื้นที่ขยายผลบ้านหนองกกตำบลเมืองเสือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม และเพื่อใช้พื้นที่ขยายผลร่วมเพื่อจัดกระบวนการสร้างความเข้าใจโครงการกลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน ได้แก่ นักวิจัย จำนวน ๔ คน คณะทำงานระดับชุมชน ๕ พื้นที่ๆ ละ ๕ คน จำนวน ๑๖ คนเมื่อวันที่ ๒๗ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ ตั้งแต่เวลา ๐๙.๐๐-๑๒.๐๐ น ณ ศาลากลางบ้าน บ้านหนองกกอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงานนายทองพูน อำมาตย์เสนา นักวิจัยท้องถิ่นบ้านเมืองเตา ทำหน้าที่ประสานงานกับผู้นำชุมชนบ้านหนองกก-หนองขาวให้เตรียมบุคลากรในท้องถิ่นเพื่อเข้าร่วมประชุมตามกำหนดเวลานัดหมาย คณะนักวิจัยเตรียมวัสดุอุปกรณ์ เอกสารสถานดำเนินการร่วมกันการจัดประชุมเพื่อชี้แจงโครงการให้ผู้นำชุมชนเข้าใจ การขอความสนับสนุนโครงการจากชุมชนกำหนดแนวทางการดำเนินการการสำรวจทรัพยากร จัดทำทะเบียนวัตถุที่พบมีในเขตตำบลเมืองเสือและ

จากนั้นจะนำชุดความรู้ไปจัดการเรียนรู้แก่นักเรียนในโรงเรียนบ้านหนองกก-หนองยาวร่วมกับคณะกรรมการในโรงเรียนเพื่อให้ลูกหลานได้รู้จักอัตลักษณ์ของตนเองและสืบทอดวัฒนธรรมชุมชน

บทเรียนการทำงานชุมชนบ้านหนองกก-หนองยาวเป็นพื้นที่ขยายผลจากชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้การดำเนินงานต้องมีพี่เลี้ยงเข้าไปช่วยจัดกระบวนการอย่างต่อเนื่อง งานจึงจะเดินหน้าต่อไปได้ ทั้งนี้ทีมผู้นำชุมชน ๓ หมู่บ้านมีความพร้อมและร่วมมือดำเนินการเป็นอย่างดี

ครั้งที่ ๔ ขยายผลและพื้นที่สร้างการเรียนรู้ร่วม บ้านคูพระโกนา อำเภอสวรรณภูมิ วัตถุประสงค์ เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการดำเนินงาน โครงการกับพื้นที่ขยายผลชุมชนวัดคูพระโกนา ตำบลสระคู อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และเพื่อเชิญชวนเข้าร่วมกิจกรรมในโครงการโดยใช้พื้นที่ขยายผลร่วมเพื่อจัดกระบวนการสร้างความเข้าใจโครงการ กลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน ได้แก่ คณะนักวิจัย ผู้นำ เมื่อวันที่ ๒๗ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ ตั้งแต่ เวลา ๐๘.๐๐ น - ๑๒.๐๐ น ณ ศาลากลางบ้าน บ้านหนองหว้า ตำบลสระคู อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน หัวหน้านักวิจัยได้ประสานกับนายประสาร ปราสาร ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองหว้า(บ้านคูพระโกนา)ตำบลสระคู เพื่อประสานกับผู้นำชุมชนให้เข้าร่วมรับฟังการชี้แจงโครงการนัดหมายเข้าร่วมประชุม กำหนดแนวทางการดำเนินการ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ เอกสาร จัดสถานที่ดำเนินการ จัดประชุมชี้แจงโครงการกระบวนการทำงานต่อผู้นำชุมชน พร้อมขอความร่วมมือดำเนินการตามโครงการ

ผลการดำเนินงานผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้เข้าใจว่าจะมีโครงการพัฒนาขึ้นในชุมชน และได้ทราบว่าจะมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง ผู้นำชุมชนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการ

บทเรียนการทำงาน ชุมชนวัดคูพระโกนาเป็นชุมชนที่ปฏิเสธอำนาจรัฐในการชุดแต่งบรูณะคูพระโกนาคนในชุมชนมีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการชุดบรูณะโบราณสถานในการพูดจาจึงควรเป็นไปอย่างระมัดระวังเพราะเสี่ยงต่อการขัดแย้ง

กิจกรรมที่ ๓ จัดประชุมร่วมกับคณะนักวิจัย ผู้นำชุมชนและสร้างชุมชนขยายผลสร้างการเรียนรู้ร่วมและกำหนดแนวทางการดำเนินงาน

วัตถุประสงค์ เพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินการร่วมระหว่างพื้นที่หลักและพื้นที่ขยายผล กลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน คณะนักวิจัย ๑๔ คน ที่ปรึกษา ๒ คน คณะทำงานชุมชน ๒๐ คน โหนด ๓ คน ชุมชนสร้างการเรียนรู้ร่วม ๕ คน รวม ๖๔ คน เมื่อวันที่ ๑๑ เดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๕๕๓ ตั้งแต่ เวลา ๐๘.๐๐-๑๒.๐๐ น ณ มูลนิธิประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลเกษตร อำเภอกเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ประสานงานกลุ่มเป้าหมาย คณะนักวิจัย กำหนดเตรียมเนื้อหาประเด็นบทบาทหน้าที่และอุปกรณ์จัดประชุมกลุ่มเป้าหมายนำเสนอรูปแบบการดำเนินงานและความร่วมมือร่วมกันจากนั้นกำหนดแผนการดำเนินงานร่วมกันสรุปผลวางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินงานชุมชนพื้นที่หลักและพื้นที่ขยายผลมีการกำหนดรูปแบบแนวทางการดำเนินการและมีแผนการดำเนินงานร่วมกัน เพื่อขยายผลการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้

๒.ขั้นการรวบรวมศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

กิจกรรมที่ ๔ การรวบรวมศึกษาเอกสารและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการนำไปศึกษากับทีม กลุ่มเป้าหมาย ๑๖ คน คณะนักวิจัย จำนวน ๑๔ คน ที่ปรึกษาจำนวน ๒ คน วันเวลา สถานที่ วันที่ ๒๓ เดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงานทีมวิจัยเดินทางไปสำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคามสืบค้นคัดสำเนาและนำกลับไปเรียนรู้กับทีมดำเนินอ่านศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและการถ่ายทอดเอกสารเพื่อนำมาศึกษา วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินกิจกรรม ได้เอกสารแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการนำไปศึกษากับทีม ได้แก่ ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

บทเรียนการทำงาน สมาชิกคณะนักวิจัยท้องถิ่น ยังไม่มีประสบการณ์เข้าศึกษาค้นคว้าเอกสารในห้องสมุดขนาดใหญ่ แต่ปรับตัวและสามารถช่วยเพื่อนๆ ค้นหาเอกสารได้ดี

กิจกรรมที่ ๕ จัดประชุมคณะนักวิจัยศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีกำหนดความสำคัญ และการนำไปใช้

วัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับโครงการนำไปปรับใช้กับการดำเนินการอย่างเป็นวิชาการและเหมาะสมกับท้องถิ่นเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน คณะนักวิจัยจำนวน ๑๔ คน ที่ปรึกษา จำนวน ๒ คน เจ้าหน้าที่ จำนวน ๒ คน วันที่ ๒๕ เดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓ ณ ศูนย์ฝึกอบรมมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน หัวหน้าโครงการประสานงานกลุ่มเป้าหมายและนัดหมายทีมวิจัยแต่ละคน ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับอัตลักษณ์ แนวคิดพิพิธภัณฑสถาน ทบทวนกลุ่มแนวคิดทฤษฎีที่จะนำไปใช้ในโครงการและสรุปผลร่วมกันวางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินกิจกรรม ได้แนวคิดพิพิธภัณฑสถาน แนวคิดอัตลักษณ์ ที่เป็นแนวทางการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้

บทเรียนการทำงาน การนำใช้แนวคิดทฤษฎีในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเรื่องใหม่สำหรับนักวิจัยท้องถิ่นแม้ส่วนหนึ่งจะเป็นนักวิชาการท้องถิ่น ได้แก่ ครู เจ้าหน้าที่ node ซึ่งมีพื้นฐานมาบ้างแล้วจะนำทางได้แต่ยังต้องทำความเข้าใจอีกมากกับทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านถึงประโยชน์ของการนำใช้แนวคิดทฤษฎีเหล่านั้นเพราะส่วนใหญ่ยังไม่เห็นว่าจะนำใช้ทฤษฎีอะไรและอย่างไร

๓. ขั้นตอนการปฏิบัติการ

กิจกรรมที่ ๖ จัดประชุมสรุป บทเรียนการสร้างและการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของพื้นที่เป้าหมายหลัก

วัตถุประสงค์ เพื่อสรุปบทเรียนการดำเนินการที่ผ่านมา และกำหนดการปฏิบัติการต่อเนื่องในพื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน คณะนักวิจัย คณะทำงานระดับชุมชนพื้นที่ วันที่ ๑๓ , ๑๖ , ๑๗, ๑๘ เดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ประสานงานพื้นที่เป้าหมายให้เข้าร่วมประชุม ดำเนินการศึกษาริบทบทวน กำหนดการเรียนรู้โดยมีทีมวิจัยในพื้นที่ ทีมวิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่เป้าหมายหลักให้เป็นพี่เลี้ยงแก่ชุมชนขยายผลของตน ศึกษาทั้ง ๕ พื้นที่ นำเสนอสรุปบทเรียนเรียนรู้ร่วมกันและกำหนดแผนการดำเนินการต่อเนื่องสรุปผลการประชุม วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินงาน ชุมชนพื้นที่หลักที่มีการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แล้วได้สรุปบทเรียนจากการดำเนินการของตนเอง ได้ทบทวนปัญหาอุปสรรค ทบทวนแนวทางที่เหมาะสมกับพื้นที่ตนเองชุมชนพื้นที่ขยายผลได้นำเสนอบริบทชุมชนชน ด้านวัฒนธรรมว่ามีความเป็นมาและความหมายต่อชุมชนรวมไปถึงทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่จะสามารถนำไปใช้จัดกระบวนการเรียนรู้อัตลักษณ์ชุมชนได้อย่างไรบ้างอีกทั้งได้เรียนรู้บทเรียนการทำงานจากพื้นที่เป้าหมายหลักเป็นแนวทางการดำเนินการในพื้นที่ของตนเอง พื้นที่เป้าหมายและพื้นที่ขยายผลมีแผนการดำเนินการต่อเนื่องร่วมกัน

บทเรียนการทำงานของพื้นที่หลัก ทั้งในแง่ข้อจำกัด สักยภาพ และกระบวนการทำงาน เป็นประโยชน์สำหรับพื้นที่ขยายผลที่ยังไม่มีประสบการณ์ ซึ่งจะต้องได้ดำเนินการต่อเนื่องในพื้นที่ของตนเอง ช่วยทำให้พื้นที่ขยายผลมีความตื่นตัวในการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชนตนเอง และต้องการเข้าร่วมกระบวนการดำเนินโครงการเป็นเครือข่ายระหว่างกัน

กิจกรรมที่ ๗ สร้างกระบวนการขยายผล โดยศึกษาริบทบทวน ฐานทรัพยากรในพื้นที่ขยายผลเป้าหมายหลัก

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาริบทบทวนและสำรวจฐานทรัพยากรในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนพื้นที่ขยายผล จัดทำทะเบียนวัตถุและฐานข้อมูล กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัย

๑๒๔ คน ที่ปรึกษา ๒ คน ผู้นำในพื้นที่ ๕ พื้นที่ๆ ละ ๕ คน รวม ๒๕ คน โหนด ๒ คน รวมทั้งสิ้น ๔๑ คน วันที่ ๒๕ เดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓ ณ ศูนย์ฝึกอบรมมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลเกษตร อำเภอกเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ประสานงานพื้นที่เป้าหมาย ดำเนินการศึกษาริบทชุมชน จัดทำทะเบียนโดยคณะนักวิจัยเป็นที่เล็งคณะนักวิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่เป้าหมายหลักให้เป็นพี่เลี้ยงแก่ชุมชนขยายผลของนักศึกษาในวันเดียวกันทั้ง ๕ พื้นที่ สรุปผลการดำเนินการในแต่ละพื้นที่เรียบเรียงเป็นฐานข้อมูล วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินงานกิจกรรม ได้แก่ ชุมชนจำปาขัน บ้านโพนเงิน บ้านหนองกก-หนองยาว ชุมชนวัดคูพระ โกนา ทำให้ทราบทรัพยากรจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน

บทเรียนการทำงาน การทำงานเกี่ยวกับชุมชนชนในปัจจุบัน ประสบปัญหาหลายประการ เช่น คณะนักวิจัยและผู้นำชุมชน มีภารกิจงานราชการและการกิจในครอบครัว จึงไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้

กิจกรรมที่ ๘ จัดประชุมร่วมพื้นที่หลัก พื้นที่ขยายผลนำเสนอผลการศึกษา ริบทชุมชนและทรัพยากรในพื้นที่ขยายผล พร้อมทั้งกำหนดแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วม

วัตถุประสงค์ เพื่อนำเสนอข้อมูลการศึกษาชุมชนขยายผลพร้อมทั้งกำหนดแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ๒ กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ๑๕ คน คณะนักวิจัย ที่ปรึกษา ผู้นำในพื้นที่ วันที่ ๒๑ เดือนกันยายน พุทธศักราช ๒๕๕๓

กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัย ๑๕ คน คณะทำงานระดับชุมชน พื้นที่ละ ๕ คน รวม ๒๕ คน ผู้นำพื้นที่ขยายผล พื้นที่ละ ๕ คน รวม ๒๕ คน ผู้นำพื้นที่เรียนรู้ร่วม ๕ คน ที่ปรึกษา ๒ คน โหนด ๒ คน รวมทั้งสิ้น ๗๒ คน ประชุมเมื่อวันที่ ๓ เดือนกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓ ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐ น ที่มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน การประสานงานกลุ่มเป้าหมาย โดยการบอกกล่าวทางโทรศัพท์ให้หัวหน้าของคณะนักวิจัยในแต่ละชุมชนร่วมกันกำหนดวันและประสานให้นำสมาชิกเข้าไปประชุมตามกำหนดเวลานัดหมายจัดประชุมเสนอผลการศึกษาชุมชนขยายผลพร้อมการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมีกระบวนการการเสนอผลการศึกษาริบทชุมชนและทรัพยากรในพื้นที่ขยายผล การกำหนดแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สรุปผลและวางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินงาน บ้านดาแะบ้านโพนเงินบ้านคูพระ โกนาและบ้านหนองกก-หนองยาวมีชุดข้อมูลทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ร่วมกันรวบรวมและสามารถนำมาเสนอเพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินการต่อเนื่องได้ ส่วนบ้านพรหมเทพยังไม่มีฐานข้อมูลทรัพยากรชุมชน เนื่องจากเพิ่งเริ่มเข้าร่วมโครงการ แต่มีผู้นำที่เข้าร่วมการประชุมในครั้งนี้เพื่อศึกษาแนวทางทำงาน

บทเรียนการทำงาน การดำเนินการกับพื้นที่ขยายผลต้องกระทำอย่างเข้มข้น (โดยเฉพาะกรณีบ้านพรหมเทพ) เพื่อสร้างการเรียนรู้กับชุมชน ทิววิชัยและโหนดอาจต้องลงพื้นที่เพื่อสร้างสัมพันธ์ให้มากขึ้นและสร้างความมั่นใจแก่ผู้นำในชุมชนจึงจะทำให้งานบรรลุเป้าหมายได้

กิจกรรมที่ ๘ ศึกษาฐานการจัดตั้งและการดำเนินการพิพิธภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบทชุมชนและสำรวจฐานทรัพยากรในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน พื้นที่ขยายจัดทำทะเบียนวัดและฐานข้อมูล วัดอุประสงค์ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้การดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น กับพื้นที่ที่มีประสบการณ์ กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัยท้องถิ่นชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เจ้าหน้าที่โหนดและผู้นำชุมชน จำนวน ๕๐ คน วันที่ ๑๕-๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๓ ณ พิพิธภัณฑ์ไทลื้อ บ้านคอนมูล ตำบลศรีภูมิ และบ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน จัดทำโครงการศึกษาฐานการจัดตั้งและการดำเนินการพิพิธภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ จังหวัดน่าน ประสานชุมชนเป้าหมายหลักเพื่อเข้าร่วมศึกษาฐาน โดยให้แต่ละกลุ่มส่งบุคคลร่วมศึกษาฐานชุมชนละ ๕ คนพร้อมเตรียมหมายเลขบัตรประชาชนให้พร้อมเดินทางไปทัศนศึกษาเรียนรู้บริบทชุมชนและการจัดการทรัพยากรพิพิธภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ วัด อุโบสถ โสมสเคย์ ป่าชุมชน หัตถกรรมทอผ้า เครื่องจักสาน ประเพณี พิธีกรรม อาหารพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ การอนุรักษ์ปลา สถาปัตยกรรมชนเผ่า อนุสาวรีย์ ภาษาและวรรณกรรม คนตรีพื้นบ้าน จิตกรรม การแต่งกายและพิธีเลี้ยงผีเจ้าประจำหมู่บ้าน เป็นต้น

ผลการดำเนินกิจกรรม กลุ่มเป้าหมายได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์งานจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน ศูนย์เรียนรู้ชุมชน เข้าใจแนวคิดและกระบวนการดำเนินงานจัดตั้งกระบวนการเรียนรู้และเข้าใจคุณค่าของการเรียนรู้ท้องถิ่นผ่านพิพิธภัณฑ์ชุมชน รวมถึงเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินการตลอดจนวิธีการการแก้ไขปัญหาต่างๆเหล่านั้นคณะศึกษาดูงานได้แนวทางร่วมการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ระดับท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้สำหรับการดำเนินการหลังจากนี้

บทเรียนการทำงาน จากการไปศึกษาฐานของกลุ่มเป้าหมายหลักที่มีภูมิสำเนาถิ่นอยู่คนละแห่งทำให้คณะที่ทำงานวิจัยมีความสนิทสนมเป็นกันเองมากยิ่งขึ้น การเดินทางไปในท้องถิ่นที่ห่างไกล ขาดประสบการณ์ จำเป็นต้องตรวจสอบเส้นทางและระยะเวลาการเดินทางให้ชัดเจนมากกว่านี้

กิจกรรมที่ ๑๐ จัดประชุมสรุปผลการศึกษาฐานและกำหนดรูปแบบการสร้างการเรียนรู้อัตลักษณ์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

ประชุมครั้งที่ ๑ พื้นที่บ่อพันขัน เขตตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด

ร้อยเอ็ด

วัตถุประสงค์ เพื่อสรุปผลการศึกษาดูงาน ทบทวนการดำเนินการและกำหนดแผนการดำเนินการต่อเนื่องในระดับพื้นที่ ร่วมกับชุมชนและผู้นำในพื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ทีมวิจัย จำนวน ๖ คน ปลัดเทศบาล ผู้อำนวยการโรงเรียนเมืองจำปาขัน ผู้นำชุมชน รวม ๒๐ คน วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๔ เวลา ๐๘.๐๐-๑๓.๐๐ น. ณ พิพิธภัณฑ์เมืองจำปาขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน หัวหน้าโครงการออกหนังสือเชิญกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมประชุม กำหนดวันเวลา สถานที่และแสดงวาระการประชุม จัดประชุมกลุ่มเป้าหมาย โดยปลัดเทศบาลตำบลจำปาขัน เป็นประธาน กล่าวเปิดการประชุม จากนั้น ดร.อาภา แสงงาม หัวหน้าโครงการทบทวนแนวคิดที่มาของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น ต่อเนื่องด้วยการทำงานร่วมกันของเครือข่ายการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ในการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แต่ละพื้นที่เครือข่าย ความคืบหน้าการดำเนินการ ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินการ

ผลการดำเนินกิจกรรม พิพิธภัณฑ์เมืองจำปาขันตั้งขึ้นก่อนหน้าการศึกษา ดูงานโดยเทศบาลตำบลจำปาขัน แต่ยังไม่แล้วเสร็จ และยังไม่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ชัดเจน ปลัดเทศบาลให้การยืนยันจะสนับสนุนการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เมืองจำปาขันจนสำเร็จ

บทเรียนการทำงาน การดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์โดยภาครัฐ เกิดขึ้นได้และมีรูปธรรมชัดเจน ทั้งนี้มีจุดอ่อนที่ไม่ได้สร้างให้ชุมชนมีส่วนร่วมและเกิดพลังสำนึกร่วมของคนในชุมชน ยังต้องมีการวางแผนการการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างยั่งยืนควบคู่กันไปด้วย

ประชุมครั้งที่ ๒ พื้นที่ตำบลเค่นราษฎร อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

วัตถุประสงค์ประชุมสรุปผลการศึกษาดูงานและสรุปผลการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนบ่อพันขันต่อชุมชนเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ทีมวิจัยพื้นที่/หัวหน้าโครงการ จำนวน ๕ คน เจ้าหน้าที่เทศบาล ตำบลเค่นราษฎร/ผู้นำชุมชน จำนวน ๘ คน รวม ๑๔ คน วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ เวลา ๑๐.๐๐-๑๒.๐๐ น. ณ ศาลาวัดบ่อพันขัน ตำบลเค่นราษฎร อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน หัวหน้าโครงการออกหนังสือเชิญกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมประชุม กำหนดวันเวลาสถานที่และแสดงวาระการประชุม จัดประชุมกลุ่มเป้าหมาย โดยประธานสภาเทศบาลตำบลเค่นราษฎรกล่าวเปิดการประชุม หัวหน้าโครงการทบทวนแนวคิด ที่มาของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น การดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แต่ละพื้นที่เครือข่าย ความคืบหน้าการดำเนินการ ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินการ สรุปบทเรียนการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์บ่อพันขัน และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแหล่งเรียนรู้บ่อพันขันที่ปัจจุบันมีอาคารจัดแสดงถาวรแต่ยังไม่มีความพร้อมในการจัดแสดงและรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ที่ชัดเจน แล้ว

กำหนดแนวทางการดำเนินการหลังจากนี้ร่วมกันระหว่างเทศบาล ชุมชน วัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณ และการสนับสนุนของโหนด

ผลการดำเนินกิจกรรม ได้ข้อสรุปผลการดำเนินงานสร้างพิพิธภัณฑ์เกลือ บ่อพันขัน ซึ่งสร้างโดยองค์การบริหารส่วนตำบลเค่นราษฎร์

บทเรียนการ พิพิธภัณฑ์บ่อพันขันมีเพียงอาคารจัดแสดง ยังขาดเนื้อหาการ นำเสนอและแผนการจัดการเรียนรู้และความร่วมมือที่ชัดเจน การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวบ่อพันขันของจังหวัดร้อยเอ็ดอาจเป็นเรื่องระดับนโยบายมากเกินไป ซึ่งอันที่จริงระดับปฏิบัติการมีความละเอียดอ่อนค่อนข้างสูง ดังนั้นแผนพัฒนาจะต้องร่วมกันกำหนดกับพื้นที่ที่เกี่ยวข้ององค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกส่วนร่วมกันก่อนดำเนินการจะทำให้ทุกฝ่ายมีแนวทาง มีแผนรูปธรรมร่วมกัน สามารถผลักดันให้นโยบายเป็นรูปธรรมและยั่งยืนมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ได้

ประชุมครั้งที่ ๓ พื้นที่ภูากาสิงห์ ตำบลภูากาสิงห์ อำเภอกะเทยวิทย จังหวัดร้อยเอ็ด
วัตถุประสงค์ จัดประชุมชี้แจงการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ต่อชุมชนเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ทีมวิจัย/หัวหน้าโครงการ จำนวน ๔ คน ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน จำนวน ๒๒ คน รวม ๒๖ คน วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ เวลา ๐๘.๐๐-๑๒.๐๐ น สถานที่ ณ วัดบูรพาภูากาสิงห์ น้อย ตำบลภูากาสิงห์ อำเภอกะเทยวิทย จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน หัวหน้าโครงการประสานงานกลุ่มเป้าหมายโดยการ บอกต่อ(เนื่องจากเป็นชุมชนเดียวกันกับหัวหน้าโครงการ)เข้าร่วมประชุม กำหนดวัน เวลา สถานที่ คร.อาคา แสงงาม หัวหน้าโครงการทบทวนแนวคิดที่มาของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนและท้องถิ่นต่อเนื่องด้วยการทำงานร่วมกันของเครือข่ายการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ท่องดูร่องไห้ ในการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แต่ละพื้นที่เครือข่าย ความคืบหน้าการดำเนินการ ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินการที่ประชุมสรุปบทเรียนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์/ศูนย์เรียนรู้/แหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนภูากาสิงห์จุดเด่นจุดด้อยปัญหาอุปสรรคและแนวทางในการขับเคลื่อนงาน โดยชุมชนเป็นหลัก สรุปผลการประชุม วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินกิจกรรม ชุมชนภูากาสิงห์มีชุดบทเรียนการดำเนินการกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่เกิดขึ้นจากนโยบายเกิดขึ้นจากชุมชนร่วมกันดำเนินการและที่เกิดขึ้นจากกระบวนการงานวิจัยที่ผ่านมา เป็นบทเรียนที่จะนำไปใช้ในการดำเนินการต่อไปในอนาคต

บทเรียนการทำงาน ภูากาสิงห์เป็นชุมชนขนาดใหญ่ และมีหลากหลายองค์กรอยู่ภายใน การจัดประชุมเพื่อขับเคลื่อนงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหากจะมุ่งหวังประสิทธิภาพอย่างเต็มที่อาจต้องเชิญองค์กรต่างๆได้แก่ กลุ่มกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน สภาวัฒนธรรมตำบล เทศบาลตำบล โรงเรียน พระสงฆ์ เข้าร่วมกันออกแบบและวางแผนดำเนินการ

ประชุมครั้งที่ ๔ พื้นที่เมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอกะเทยวิทย จังหวัดร้อยเอ็ด

วัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ทีมวิจัย/หัวหน้าโครงการ จำนวน ๕ คน ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน จำนวน ๑๔ คน พระสงฆ์ ๑ รูป รวม ๒๐ คน ดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานชุมชนเป้าหมายดำเนินการวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ เวลา ๐๘.๐๐-๑๒.๐๐ น สถานที่ ณ ศาลาวัดศรีอริยวงษ์ ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน หัวหน้าโครงการโทรศัพท์ประสานงานกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมประชุม กำหนดวันเวลาสถานที่และแสดงวาระการประชุม จัดประชุมกลุ่มเป้าหมายพระครูสุธรรมวงศ์ เจ้าอาวาสวัดศรีอริยวงษ์ให้โอวาทและเปิดการประชุมจากนั้น ดร.อำคา แสงงาม หัวหน้าโครงการทบทวนแนวคิดที่มาของการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนและท้องถิ่น ต่อเนื่องด้วยการทำงานร่วมกันของเครือข่ายการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ในการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแต่ละพื้นที่ที่เครือข่ายความคืบหน้าการดำเนินการปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินการ ที่ประชุมสรุปบทเรียนการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานวิถีชีวิตคนเมืองบัว

ผลการดำเนินกิจกรรม พิพิธภัณฑสถานวิถีชีวิตชุมชนเมืองบัว ถูกสรุปบทเรียนโดยผู้จัดตั้ง คือพระศรีอริยวงษ์และชาวบ้านเมืองบัวมีแนวทางในการขับเคลื่อนร่วมกันและมีผลการดำเนินการพัฒนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทุ่งเมืองบัวที่กำลังดำเนินการอยู่

บทเรียนการทำงาน ชุมชนเมืองบัวเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมร่วมกันสูงมาก และโดยเฉพาะจากการนำของพระศรีอริยวงษ์ มีการดำเนินการทางวัฒนธรรมจนเกิดรูปธรรมงานพัฒนาทั้งพิพิธภัณฑสถานวิถีชีวิตชุมชนเมืองบัว ธนาคารขยะ และการพัฒนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์รวมจิตใจผู้คนที่ ๘ หมู่บ้าน รูปแบบการพัฒนานี้จะถูกเผยแพร่และขยายผลออกไปยังเครือข่ายวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ จะทำให้งานที่ทำมีพลังมากยิ่งขึ้นได้

กิจกรรมที่ ๑๑ ปฏิบัติการสร้างพิพิธภัณฑสถานในพื้นที่เป้าหมายหลัก พื้นที่ขยายผล
โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง : จัดประชุมขึ้นองการดำเนินการต่อชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนก่อนการปฏิบัติการตั้งพิพิธภัณฑสถานกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัย ๑๔ คน ชุมชนเป้าหมายหลัก ๕ พื้นที่ๆ ละ ๑๐ คน จำนวน ๕๐ คน ชุมชนขยายผล ๕ พื้นที่ๆ ละ ๑๐ คน จำนวน ๕๐ คน คณะทำงาน ๕ พื้นที่ๆ ละ ๕ คน จำนวน ๒๕ คน ที่ปรึกษา ๒ คน โหนด ๓ คน รวม ๑๔๑ คน

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน คณะนักวิจัยท้องถิ่นประสานผู้นำชุมชนพื้นที่ขยายผลเพื่อเตรียมการจัดประชุม จัดประชุมชี้แจงผู้นำชุมชน ๑๐ พื้นที่ ในวันเดียวกัน และคณะนักวิจัยแบ่งหน้าที่ลงพื้นที่จัดประชุมในพื้นที่ขยายผล โดยจัด ๕ พื้นที่ ในวันเดียวกันร่วมกัน สรุปผลการดำเนินงานในแต่ละเวที วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินกิจกรรม ผู้นำชุมชนและชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุมได้ทราบ ความสำคัญ

ของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้จำนวน๑๐แห่งที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมแก่ชุมชนท้องถิ่นและสาธารณะทราบความคืบหน้าในการดำเนินงานสร้างพิพิธภัณฑ์ในแต่ละพื้นที่และทราบแนวทางการดำเนินงานการสร้างพิพิธภัณฑ์

กิจกรรมที่ ๑๒ ดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ เพื่อจัดอบรมการจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุให้กับเด็กเยาวชนให้สามารถจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของตนเอง และเผยแพร่หรือนำไปช่วยเหลือชุมชนอื่นได้ กลุ่มเป้าหมายนักวิจัยท้องถิ่นจากบ้านเมืองบัว บ้านกู่กาสิงห์ บ้านเมืองบัว บ้านเมืองเตา บ้านไพรขลา บ้านตาเฒ่า และชุมชนบ่อพันขัน จำนวน ๑๐ คนชาวชนจากบ้านบ้านกู่กาสิงห์ บ้านเมืองบัว บ้านเมืองเตา บ้านไพรขลา บ้านตาเฒ่า และชุมชนบ่อพันขัน จำนวน ๑๐ คน จัดอบรมเมื่อวันที่ ๑๕ เดือนพฤศจิกายนพุทธศักราช ๒๕๕๓ ณ ศาลาการเปรียญ วัดศรีอริยวงส์ บ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีดำเนินการกิจกรรม ประสานงานกับผู้นำชุมชน เรื่องวัน เวลา สถานที่ กิจกรรมที่จะดำเนินการจัดอบรมและจัดเตรียมเยาวชนเข้าร่วมโครงการชุมชนละ ๕ คน จัดเตรียมสถานที่ อาหารไว้รับประทาน เครื่องดื่มอาหารว่าง เอกสารประกอบการอบรมให้มีความพร้อม และประสานวิทยากร

ผลการดำเนินกิจกรรม ผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้ความเข้าใจการจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ เข้าใจการจัดทำพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตมากขึ้นเด็กเยาวชนสามารถจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุสามารถร่างภาพ วัดขนาดและสัดส่วนวัตถุได้ การบันทึกลงทะเบียนวัตถุได้

บทเรียนจากการทำงาน การจัดอบรมในครั้งนี้ในช่วงเช้าบ้านกำลังมือเก็บเกี่ยวผลผลิตเกี่ยวข้าวในนาส่วนครูก็กำลังฝึกซ้อมนักเรียนเข้าแข่งขันทักษะทางวิชาการ จึงทำให้หัวหน้านักวิจัยและคณะเช่น ชุมชนบ้านตาเฒ่า อำเภอสุวรรณภูมิ และบ้านไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี ไม่สามารถเข้าร่วมการอบรมได้ การจัดอบรมครั้งนี้เป็นการปรับแผนการปฏิบัติการสร้างพิพิธภัณฑ์ออกมาต่างหาก ซึ่งไม่ได้ตั้งงบประมาณจัดอบรมไว้

กิจกรรมที่ ๑๓ จัดคาราวานการเรียนรู้อัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

วัตถุประสงค์เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้อัตลักษณ์ร่วมจากชุมชนที่หลากหลายในทุ่งกุลาร้องไห้ กลุ่มเป้าหมาย นักวิจัยท้องถิ่นจากบ้านเมืองบัว บ้านกู่กาสิงห์ บ้านเมืองบัว บ้านเมืองเตา บ้านไพรขลา บ้านตาเฒ่า และชุมชนบ่อพันขัน จำนวน ๒๕ คน ศูนย์ประสานงานการวิจัย ทุ่งกุลาร้องไห้ จำนวน ๓ คน ระหว่างวันที่ ๒๕-๓๐ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

ขั้นตอนวิธีดำเนินการกิจกรรม ประชุมวางแผนการดำเนินงานจัดกระบวนการเรียนรู้ อัตลักษณ์ร่วมของผู้นำชุมชนและนักวิจัยท้องถิ่นโดยกำหนดวัน เวลา เส้นทางการเดินทาง กิจกรรม

ท้องเที่ยว อาหาร พาหนะ และงบประมาณสนับสนุน และกำหนดเด็กเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรม และนัดหมายฝ่ายเลขานุการประสานงาน สถานที่ที่จะไปเรียนรู้ มีหนังสือเชิญไปถึงส่วนราชการ เช่น เทศบาลตำบลจำปาสัน องค์การบริหารส่วนตำบลเด่นราษฎร์ เป็นต้น

ทุกชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม ตามกำหนดเวลา วันที่ ๒๕ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ ไปพร้อมกันที่บ้านเมืองเตาและเข้าชมสักการบูชาเจ้าพ่อศรีนครเตา และเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตบ้านเมืองเตา เดินทางบ้านไพรขลา ฟังการบรรยายและรับประทานอาหารเที่ยว และเข้าเยี่ยมชมสิมโบราณ และสวนไม้ประดับ เดินทางไปที่บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์วัดศรีอริยวงค์ บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย ฟังการบรรยายจากอาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ และพระครูศรีอริยวงค์ เข้าเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ และเยี่ยมชมสิมโบราณ สุสานโบราณ เดินทางไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ และรับประทานอาหารเย็นที่บ้านภูกาสิงห์

กิจกรรมในวันที่ ๓๐ เดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ คณะนักวิจัย ผู้นำชุมชน และเยาวชน เข้าศึกษาดูงานการสร้างพิพิธภัณฑ์จำปาสัน ตำบลจำปาสัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งสร้างด้วยงบประมาณ ๑,๒๐๐,๐๐๐ บาทโดยเทศบาลตำบลจำปาสันซึ่งตั้งอยู่ในด่อน มีตัวอาคารเป็นบ้านหอคุตตนิยภาพหอประชุมรวมทั้งพระพุทธรูปติดต่อกับแหล่งผลิตเกลือถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่สมบูรณ์ที่พร้อมด้วยภูมิวัฒนธรรมอันศักดิ์สิทธิ์และเหมาะสมถือว่าเป็นสุดยอดพิพิธภัณฑ์ของทุ่งกุลาร้องไห้เดินทางไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์บ่อพันขันซึ่งพัฒนาให้มีกระบวนการผลิตเกลือและให้เจ้าหน้าที่เข้ามาดูแลให้คำบรรยายรับประทานอาหารเที่ยงที่วัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณและประชุมประเมินสถานการณ์และสรุปกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ประเด็นแนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ให้สมบูรณ์ หลังจากนั้นเดินทางกลับโดยสวัสดิภาพ

ผลการดำเนินกิจกรรมพบว่าชุมชนที่สร้างพิพิธภัณฑ์ ที่เป็นเอกลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ อย่างเป็นรูปธรรม มี ๒ แห่งคือ พิพิธภัณฑ์จำปาสัน โดยเทศบาลสนับสนุนงบประมาณ พิพิธภัณฑ์ศรีอริยวงค์ สร้างขึ้นในห้องของอาคาร จัดแสดงโบราณวัตถุที่มีคุณค่าหลายชิ้น โดยมีพระครูศรีอริยวงค์ ชุมชนที่สร้างพิพิธภัณฑ์ไว้ก่อนแล้ว และได้พัฒนาขึ้นกว่าเดิมได้แก่ พิพิธภัณฑ์มรดกภูมิปัญญาบ้านภูกาสิงห์ พิพิธภัณฑ์เจ้าพ่อศรีนครเตา บ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ มีการพัฒนาด้วยงบประมาณในท้องถิ่นเพื่อสร้างอาคาร แต่การพัฒนาต้องหยุดชะงักเนื่องจากเกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชนที่คนนอกเข้าไปจัดการ ทำให้คนในชุมชนไม่ไว้วางใจในเรื่องการจัดการการเงิน ถือเป็นกรณีตัวอย่างและเป็นบทเรียนที่เป็นการพัฒนาจากรากเหง้าแต่คนนอกเข้าไปจัดการ หลังจากนั้นได้ร่วมมือกันกำหนดแผนการปฏิบัติงานต่อเพื่อให้พิพิธภัณฑ์เป็นรูปธรรมควรดำเนินการการจัดอบรมการจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุวันที่ ๑๕ เดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๕๔ ที่วัดศรีอริยวงค์บ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดขอความร่วมมือ

จากนักวิจัยและผู้นำชุมชน ให้นำเด็กเยาวชนเข้าร่วมอบรม ชุมชนละ ๕ คน นักวิจัยหรือผู้นำชุมชนฯ ละ ๒ คน รวมทั้งสิ้น ๓๕ คน

บทเรียนจากการทำงาน การดำเนินงานครั้งนี้แผนงานไม่ชัดเจนทำให้สมาชิกสับสนเส้นทาง ทำให้คณะจากบ้านน้ำไพรขลาเดินทางไปถึงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจำปาสักแล้วต้องย้อนกลับมาที่ปราสาทบ่อพันขัน ทำให้มีการย้อนกลับขึ้นมา

กิจกรรมที่ ๑๔ จัดเวทีสรุปผลการทดลองจัดกระบวนการเรียนรู้

วัตถุประสงค์เพื่อสรุปผลการทดลองจัดกระบวนการเรียนรู้อัตลักษณ์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัยท้องถิ่น ๑๔ คน ที่ปรึกษา ๓๒ คน โหนด ๓ คน รวมทั้งสิ้น ๑๙ คน วันที่ ๖ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ ณ ห้องประชุมมูลนิธิประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลเกษตร อำเภอกะหรัง จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ฝ่ายเลขคณะทำงานนักวิจัยท้องถิ่นประสานงานคณะนักวิจัยจากชุมชนต่างๆ ให้เข้าร่วมประชุมตามวันเวลาที่กำหนดโดยเตรียมข้อมูลให้พร้อมจัดประชุมสรุปผลการทดลองกระบวนการเรียนรู้พิพิธภัณฑสถานผลการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผลที่ประชุมได้กำหนดวันที่จะส่งเคราะห์ข้อมูลความรู้กระบวนการสร้างพิพิธภัณฑสถานกำหนดเอาวันที่ ๑๕ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔

ผลการดำเนินกิจกรรม ที่ประชุมคณะทำงานโครงการ ได้ข้อสรุป บทเรียนในการจัดกระบวนการเรียนรู้พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นแนวทางแก่ชุมชนและผู้สนใจ

กิจกรรมที่ ๑๕ จัดสังเคราะห์ชุดความรู้กระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเพื่อการฟื้นฟูวิถีชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อสังเคราะห์ชุดความรู้กระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัย ๑๔ คน โหนด ๔ คน ตัวแทนชุมชนหลัก ๓ คน ตัวแทนชุมชนขยาย ๓ คน เครือข่ายนักวิจัย ๕ คน นักวิชาการ ๒ คน รวมทั้งสิ้น ๓๕ คน วันที่ ๑๕ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ ณ ห้องประชุมมูลนิธิประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลเกษตร อำเภอกะหรัง จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ฝ่ายเลขประสานงานกลุ่มเป้าหมาย เชิญเข้าร่วมประชุมตามกำหนด จัดเตรียมประเด็นเนื้อหาเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลกระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเพื่อการฟื้นฟูวิถีชุมชนจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูล โดยศูนย์ประสานงานการวิจัยเป็นวิทยากรและให้แต่ละชุมชนเสนอกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น เปิดโอกาสให้แลกเปลี่ยนและตรวจสอบข้อมูลการฟื้นฟูวิถีชุมชน สรุปผลสังเคราะห์ข้อมูล วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผล

ผลการดำเนินกิจกรรม ได้องค์ความรู้ใหม่กระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟูวิถีชุมชนทุ่งกุลาร้องไห้ทำให้คณะนักวิจัยและผู้เข้าร่วมทำงานมีความรู้ความ

เข้าใจกระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ของทุ่งกุลาร้องไห้

บทเรียนการทำงาน ทำให้คณะนักวิจัย ได้เรียนรู้และเข้าใจในวิธีการสังเคราะห์ข้อมูล ซึ่งเป็นทักษะสำคัญของนักวิจัย ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในงานในวิถีตนเอง

กิจกรรมที่ ๑๖ จัดเวทีเสนอผลการศึกษา

วัตถุประสงค์ เพื่อนำเสนอผลการศึกษาโครงการต่อกลุ่มเป้าหมายกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ คณะนักวิจัย ๑๔ คน โหนด ๔ คน ตัวแทนชุมชนหลัก ๑๐ คน ตัวแทนชุมชนขยาย ๑๐ คน เครือข่ายนักวิจัย ๒๕ คน นักวิชาการ ๒ คน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ๕ คน รวมทั้งสิ้น ๗๒ คน วันที่ ๒๒ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ ณ ห้องประชุมมูลนิธิประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ขั้นตอนวิธีการดำเนินงาน ฝ่ายเลขานุการประสานงานกลุ่มเป้าหมาย เชิญสมาชิกเข้าร่วมประชุมตามกำหนด จัดเตรียมประเด็นเนื้อหาเพื่อสังเคราะห์ข้อมูลกระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเพื่อกาฟื้นฟูวิถีชุมชนเตรียม เอกสารและสื่อ จัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูลกระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟูวิถีชุมชน สรุปผลสังเคราะห์ข้อมูล วางแผนการปฏิบัติงานในพื้นที่ขยายผลการจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ส่ง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตามกำหนดภายในวันที่ ๓๑ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔

ผลการดำเนินกิจกรรม ได้องค์ความรู้ใหม่กระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟูวิถีชุมชนทุ่งกุลาร้องไห้ ทำให้คณะนักวิจัยและผู้เข้าร่วมทำงานมีความรู้ความเข้าใจกระบวนการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ของทุ่งกุลาร้องไห้

การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาชุมชนครั้งนี้ มีทั้งการวิเคราะห์สร้างสำนึกในกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑสถาน และการวิเคราะห์สาระทางวิชาการ ดังนี้

๑. การวิเคราะห์สร้างสำนึกในกระบวนการสร้างพิพิธภัณฑสถาน ดังนี้

๑.๑ ศึกษาและทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนตนเองเชื่อมโยงกับงานวิจัยท้องถิ่น ชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ของแต่ละชุมชน ทำให้รู้ตนเองและมีสำนึกร่วม

๑.๒ การสร้างกรอบแนวคิด ศึกษาและสรุปแนวคิดและทฤษฎี มุมมองจากนักวิชาการ ทบทวนอัตลักษณ์ทุ่งกุลาร้องไห้ ทศนศึกษาฐาน สรุปจินตภาพพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น และอัตลักษณ์เครือข่ายทุ่งกุลาร้องไห้

๑.๓ ปฏิบัติการสร้างพิพิธภัณฑสถาน ประชุมชี้แจงสร้างความเข้าใจการสร้างพิพิธภัณฑสถานสำรวจแหล่งเรียนรู้ชุมชน และสร้างแผนผังจินตภาพระดับชุมชน จัดอบรมการลงทะเบียนแหล่ง

เรียนรู้ วัตถุ ปฏิบัติการจัดแสดงวัตถุการตกแต่งภายใน การระดมทุน และรวบรวมข้อมูล การหมุนเสริมจาก Node

๑.๔ การพัฒนารูปแบบพิพิธภัณฑ์ ๑. ศูนย์ข้อมูลอัตลักษณ์ชุมชน ๒. แหล่งเรียนรู้เครือข่าย (ภูมิปัญญา สถานประกอบการ แหล่งเรียนรู้กลางแจ้ง) ๓. ประเพณี พิธีกรรม ๔. การจัดการเรียนรู้ ๕. การสร้างเครือข่ายคณะทำงาน

๑.๕ การสร้างการเรียนรู้ จัดประชุมสรุปประเด็น จัดการงานการเรียนรู้ จัดเวทีสรุปและสังเคราะห์ข้อมูล การหมุนเสริมจากNode

๑.๖ การเสนอผลและวางแผนพัฒนา การจัดทำหลักสูตรในโรงเรียน การจัดทำหลักสูตรนักท่องเที่ยวและหลักสูตรชุมชน เสนอเวทีวิชาการ เสนอผ่านประเพณีพิธีกรรม การนำเสนอผ่านสื่อมวลชน และวางแผนพัฒนาทิศทางการพัฒนาต่อหลัง โครงการวิจัยเสร็จสิ้น

๒. การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มีดังนี้

๒.๑ การจัดระเบียบข้อมูล การถอดเครื่องบันทึกเสียงบรรณาธิกรณข้อมูล รักษาไว้ซึ่งธรรมชาติภาษา อารมณ์ ความรู้สึกรายการสนทนา และสรุปสาระ คงรายละเอียด คงความหมายเดิมไว้ให้มากที่สุด เก็บข้อมูลเข้าแฟ้มแบ่งออกเป็นประเภทข้อมูลการอ่านข้อมูลเพื่อให้รหัส

๒.๒ การแสดงข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ให้รหัสและกระจายกันอยู่ มารวมกันเข้าเป็นกลุ่มๆ ตามประเด็นการวิเคราะห์ เพื่อให้ข้อมูลสามารถบอกเล่าเรื่องเดียวกันได้อย่างมีความหมาย เพื่อตอบคำถามการวิจัยโดยการจัดกลุ่มหรือประเภทข้อมูล โดยพิจารณาความหมายที่ตรงกับหัวข้อหรือประเด็นใดที่กำหนดไว้ข้อมูล และนำเสนอโดยการบรรยายหรือตาราง

๒.๓ การสรุปข้อมูล

๒.๓.๑ การหาข้อสรุป อาจเป็นรูปธรรมคือความรู้ ในระดับข้อเท็จจริงที่สามารถมองเห็นได้ง่าย เช่น แบบแผน ความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ และส่วนที่เป็นนามธรรมคือความรู้ในระดับมโนทัศน์ คำอธิบายหรือแบบจำลองความคิดที่สามารถนำไปใช้ได้ทั่วไป

๒.๓.๒ การตีความ เป็นการให้ความหมายข้อมูลจากข้อค้นพบของนักวิจัยว่ามีความหมายและมีความสำคัญอย่างไร ทั้งในแง่ทฤษฎีแลปฏิบัติ เพื่อบอกว่าข้อค้นพบมีนัยเชิงนโยบายอย่างไร หรือกิจกรรมที่ควรทำในอนาคตเป็นต้น(ชาย โพธิ์สิตา. ๒๕๔๕ : ๓๖๑-๓๖๔)

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สาระเพิ่มเติมที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ดังกล่าวนำไปสู่การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในบทที่ ๔ ในหน้าถัดไป

บทที่ ๔

ผลการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่องการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชน
ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ปรากฏผลทั้ง บริบททุ่งกุลาร้องไห้ เส้นทางสู่การเป็นพิพิธภัณฑ์อัตลักษณ์ร่วม
ทุ่งกุลาร้องไห้ผลการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น

บริบททุ่งกุลาร้องไห้สู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น

ทุ่งกุลาร้องไห้มีพื้นที่ ๒.๑ ล้านตารางกิโลเมตรอยู่ในพื้นที่บางส่วนของ ๕ จังหวัดคือ
จังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคามและยโสธร อยู่ในเขตอีสานกลาง จังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์อยู่ในเขต
อีสานใต้ เมื่อมรสุมผ่านเขตอีสานใต้ฝนจะตกทุ่งกุลาร้องไห้ด้วย พื้นที่แห่งนี้เป็นแอ่งอารยธรรมสำคัญ
มีหลักฐานฐานร่องรอยชุมชนโบราณ แหล่งดินเกลือ ถลุงเหล็ก กู่ คุกลอง สระน้ำ ประชากรมีทั้งลาว
เขมร ลัวะ เขมร ไทยเบิ้ง ประกอบอาชีพทำนา ประเพณีสำคัญ บุญบั้งไฟ สรงกู่ แขน โคนดา เลี้ยงปู่ตา
ฉลองศาลเจ้าประชากรอยู่อาศัยไปมาหาสู่กันแบบพึ่งพาและเป็นสังคมสันติสุข

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาทุ่งกุลาร้องไห้ในมิติทาง “ประวัติศาสตร์และโบราณคดี”เรื่องราวการตั้ง
ถิ่นฐานของผู้คนและชุมชนในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ มานานกว่า ๒,๕๐๐-๓,๐๐๐ ปีมานั้น เป็น
กระบวนการศึกษาและนำเสนอของกลุ่มนักวิชาการ นักโบราณคดี ซึ่งเป็นกลุ่มคนนอกพื้นที่ โดยใช้
กระบวนการศึกษาและการนำเสนอสื่อสารในรูปแบบทางวิชาการเป็นสำคัญ เช่น การจัดเวทีเสนอผล
การศึกษา การจัดพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบทางการ จนทำให้ทุ่งกุลาร้องไห้กลายเป็นแอ่งอารยธรรมที่
สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาค และเป็นบริบทที่สำคัญส่วนหนึ่งในอัตลักษณ์ทุ่งกุลาร้องไห้

ทุ่งกุลาร้องไห้ในมิติ “ตำนานเรื่องเล่า” ในอดีต เรื่องเล่านิทาน ตำนานเป็นกระบวนการสืบค้น สืบ
ทอดเรื่องราววิถีชีวิตความเชื่อของคนภายใน และเป็นการเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันของคนใน เรื่อง
เล่าตำนานที่เกี่ยวข้องกับทุ่งกุลาร้องไห้และชุมชนที่เกี่ยวข้องมีมากมาย เช่น นิทานการสร้าง
กู่กาสิงห์กู่กับกู่พระโกนา นิทานการเรียกชื่อทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นบันทึกการเข้ามาค้าของชาวกุลาลจาก
พม่า จนได้รับความทุกข์ทรมาน ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ ที่กล่าวถึงทุ่งกุลาร้องไห้เป็นทะเลลึกมีปูปลาอุดม
สมบูรณ์ ตำนานนี้มีทั้งเป็นรูปแบบการบอกเล่าและกลอนลำ ตำนานเจ้าพ่อศรีนครเตา ซึ่งเป็นมหา
บุรุษที่ชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ตำนานท้าวภูมิลีง(ปานกลาง)และนางยักษ์ที่บ่อบันขันบอกเล่าสาเหตุที่เกิด
เป็นเกลือเค็มที่บ่อบันขัน และตำนานตามหานางบัวทอง มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับโบราณสถานต่างๆใน
ทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นที่นิยมแพร่หลายในจังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับคติ

ความเชื่อและประวัติศาสตร์ชุมชนต่างๆ เช่น ค่านานถนอมคุณภาพ อธิบายถนนโบราณที่สร้างขึ้นกันแม่น้ำเสียวใหญ่บริเวณทิศเหนือบ้านกู่กาสิงห์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นกระบวนการสืบค้น สืบทอดและสื่อสารของคนในชุมชนท้องถิ่น และเป็นบริบทที่สำคัญในการสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

ทุ่งกุลาร้องไห้ในมิติ “วาทกรรมการพัฒนา” ยุคปัจจุบัน พื้นที่แห่งแล้ง ผู้คนยากจนเป็น “วาทกรรม” การพัฒนายุคแรกของแผนพัฒนาประเทศ ทุ่งกุลาร้องไห้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาภายใต้ “โครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้” (ช่วง ๒๕๑๔-๒๕๔๐) จนทุ่งกุลาร้องไห้กลายเป็นแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิที่ดีที่สุดในโลก ซึ่งกลายเป็นวาทกรรมการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ในปัจจุบัน วาทกรรมดังกล่าวสร้างอัตลักษณ์ของทุ่งกุลาร้องไห้ในยุคนี้จนกลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์การคิดค้นโครงการพัฒนาใหม่ๆ แปลกๆ ที่หาพื้นที่ไม่ได้ก็มักจะมีชื่อทุ่งกุลาร้องไห้ติดผิอยู่เสมอ เช่น การกำจัดขยะโดยนำขยะที่กรุงเทพมหานครมาทิ้งที่ทุ่งกุลาร้องไห้ โครงการสร้างคิสนีย์แลนด์(สวนสนุก)ล่าสุดคือ “บ่อนคาสีโน” นอกจากนี้ทุ่งกุลาร้องไห้ยังมีทรัพยากรแร่โปแตส (เกลือสินเธาว์) และแหล่งน้ำมันดิบที่รอ การคิดค้นแผนพัฒนาในภายหน้าอีก

พิพิธภัณฑ์และแหล่งท่องเที่ยวโดยหน่วยงานภาครัฐการพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่มีอยู่ในยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับจังหวัด “บ่อพันขัน” และ “กู่กาสิงห์” เป็นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับแหล่งอื่นๆ ของจังหวัด โดยเฉพาะบ่อพันขันเป็นพื้นที่โครงการพัฒนาของโครงการภายใต้งบประมาณ CEO ของจังหวัด ที่มีงบประมาณจำนวนกว่า ๔๐ ล้านบาท เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ภายใต้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวนั้นจะมีการสร้างพิพิธภัณฑ์ที่เป็นแหล่งข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ในพื้นที่ เช่น ที่ชุมชนกู่กาสิงห์ และ ชุมชนบ้านเมืองบัว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมโครงการของรัฐที่ประชาสัมพันธ์ทุ่งกุลาร้องไห้ และการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น งานข้าวหอมมะลิโลก หรืองานกินข้าวทุ่งนุ่นผ้าไหม เป็นต้น

พิพิธภัณฑ์แหล่งเรียนรู้และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น ที่ตำบลจำปาขันและตำบลเด่นราษฎร์ ชุมชนบ่อพันขัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ดำเนินการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยการสร้างอาคาร การรวบรวมข้อมูลจัดแสดงสิ่งของต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชน ที่ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์มีการระดมบริจาคสิ่งของเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนโดยใช้ศาลาวัดสว่างอารมณ์กู่เป็นสถานที่จัดแสดง เรียกว่าพิพิธภัณฑ์มรดกภูมิปัญญา นอกจากนี้ชุมชนยังได้มีการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีฐานการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายที่สนใจเข้าไปเรียนรู้วิถีชุมชนอยู่เสมอ

พัฒนาการและการปรับตัวของประเพณีพิธีกรรมของชุมชน ในทุกชุมชนมีการสืบทอดพัฒนางานประเพณีของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง เช่น ชุมชนไพรขลา ได้มีการพัฒนาสืบทอดประเพณี

แซน โคนดาซึ่งเป็นวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ลาว ส่วย (ประเพณีดั้งเดิมของเขมร ส่วย) ชุมชนบ้านเมืองได้มีการพัฒนาสืบทอดประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเจ้าพ่อสรนครเตา ชุมชนบ้านเมืองบัวมีการพัฒนาสืบทอดประเพณีสงฆ์ พื้นฟูวัฒนธรรมชุมชน การแข่งขันเรือยาว การสร้างรูปเหมือนปู่ตา การสร้างศาลหลักบ้าน เป็นต้น ส่วนชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ มีการฟื้นฟูประเพณีสงฆ์ที่สูญหายไปให้กลับมาอยู่ในอำนาจการตัดสินใจของชาวบ้าน การถมนดินสระน้ำเตรียมการสร้างอนุสาวรีย์ประวัติศาสตร์ผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน และการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ชุมชนบ่อพันขันฟื้นฟูประเพณีแข่งขันเรือยาว พร้อมกับพิธีกรรมสงฆ์ผ่าน ชุมชนจำปาขันฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมสงฆ์น้ำธาตุพันขัน เป็นต้น ประเพณีพิธีกรรมของชุมชนต่างๆ เหล่านี้เป็นปฏิบัติการสืบทอดมายาวนานใช้เป็นฐานเรียนรู้ในกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นด้วย

การสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการจัดการเรียนรู้ตนเองของชุมชน กระบวนการศึกษาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ในอดีตมักจะเป็นนักวิชาการที่สนใจจากภายนอกเข้าไปศึกษาเป็นหลัก กับกลุ่มคนภายในที่มีการศึกษา ซึ่งมีลักษณะเป็นความสนใจเฉพาะส่วนบุคคล แต่ที่ผ่านมามีงานปฏิบัติการพัฒนาในเชิงกระบวนการกลุ่มที่เป็นภาพรวมของชุมชนเครือข่ายยังไม่ปรากฏ กระบวนการศึกษา ชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเครือข่ายชุมชนในทุ่งกุลาร้องไห้ มีกระบวนการศึกษาเรียนรู้ การปฏิบัติการร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จนเป็นฐานเครือข่ายของการเรียนรู้ เรื่องการสร้างพิพิธภัณฑ์ ในช่วงการดำเนินโครงการวิจัยพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ บริบททุ่งกุลาร้องไห้

เส้นทางสู่การเป็นพิพิธภัณฑ์อัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้

เพื่อให้การสร้างการเรียนรู้เพื่อการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น มีทิศทางและมีอัตลักษณ์ร่วมที่ชัดเจนได้กำหนดจินตภาพ พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น อัตลักษณ์ชุมชนสู่อัตลักษณ์พิพิธภัณฑ์ชุมชน อัตลักษณ์ร่วมของพิพิธภัณฑ์เครือข่าย ความหมายของพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น องค์ประกอบของรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ในเครือข่ายอัตลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ดังข้อมูลตามลำดับต่อไปนี้

1. จินตภาพ พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้

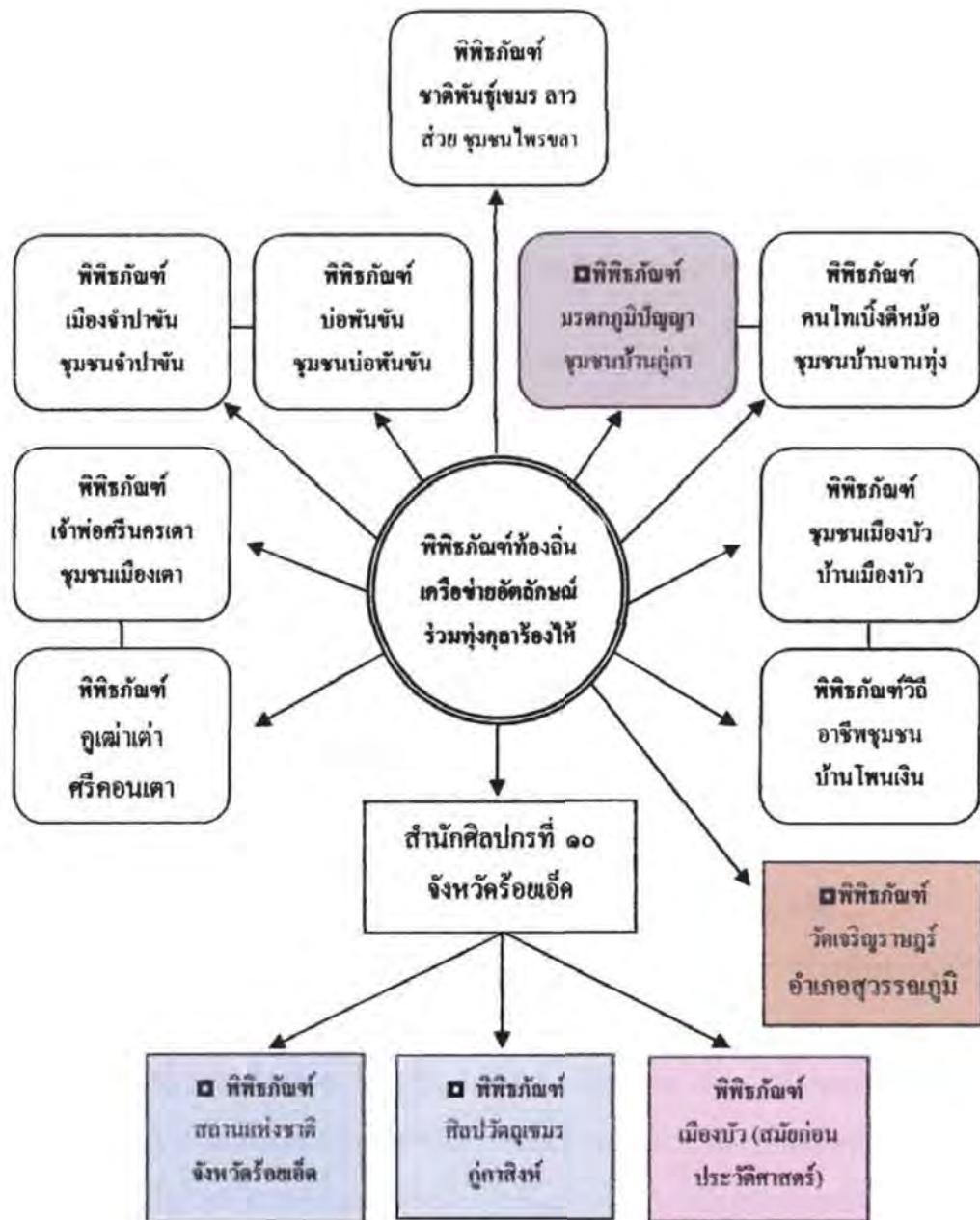
กระบวนการสร้างกรอบแนวคิด “พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้” ร่วมกันเป็นแนวทางหลอมรวมความคิดของคนในท้องถิ่นให้รู้จักตนเองและเกิดสำนึกร่วมกันทั้งนี้ทุ่งกุลาร้องไห้มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นแอ่งอารยธรรมสำคัญที่มีความเจริญรุ่งเรืองแห่งหนึ่งในภูมิภาคของภาคอีสาน ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น ภาชนะดินเผาที่มี

ลักษณะเป็นโรงศพ รูปลักษณะคล้ายฝักหอยหรือหีบ (ภาษาถิ่นใช้ รังไหม) กระจายอยู่ทั่วไปและมีปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ยังปรากฏแหล่งถลุงเหล็ก ที่คลองเมืองโบราณสถานแบบเขมร ถนน สระน้ำโบราณ ซึ่งพื้นที่ทางวัฒนธรรมแห่งนี้มีทรัพยากรรากเหง้าทางวัฒนธรรมก่อให้เกิดประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนท้องถิ่น

แม้ภายหลังภาครัฐได้แบ่งพื้นที่ของทุ่งกุลาร้องไห้ออกเป็นเขตปกครองเป็นตำบล อำเภอ และจังหวัดต่างๆ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้ร่วมสร้างสรรค์วัฒนธรรมในบริบททุ่งกุลาร้องไห้ ต้องแยกกันและถูกปรับเปลี่ยนไประบบอำนาจงบประมาณจากรัฐ แต่คนในท้องถิ่นอยู่อาศัยไปมาหาสู่ด้วยกันอย่างพึ่งพา สามัคคี เอื้อเฟื้อและสงบสุข

ขณะนักวิจัยท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้เห็นว่า การพัฒนาจากกระแสหลักของภาครัฐที่ผ่านมาเป็นการกระทำโดยคนนอก เช่น ข้าวหอมมะลิ หรือยูคาลิปตัส เป็นต้น ซึ่งตามความจริงทุ่งกุลาร้องไห้มีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สมัยประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมเขมรและสืบมาถึงสมัยวัฒนธรรมไทยลาว ที่ผ่านมาหรือทรัพยากรอันเป็นรากเหง้าของชุมชน หลังจากการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้เสร็จสิ้น ใน ๕ ชุมชนหลัก คือ ชุมชนบ้านเมืองบัว ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ชุมชนบ่อพันขัน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ชุมชนบ้านไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ และชุมชนบ้านเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เพื่อให้ผลการวิจัยสามารถนำไปพัฒนาสังคมอย่างเป็นรูปธรรม คณะนักวิจัยท้องถิ่นจึงได้ร่วมมือกันจัดทำโครงการวิจัยพัฒนาต่อยอด ๒ โครงการคือ ๑) โครงการจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ โดยเฉพาะ ๒) โครงการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อค้นหากระบวนการสร้างพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์ทุ่งกุลาร้องไห้ และขยายผลการเรียนรู้และการสร้างพิพิธภัณฑ์สู่ชุมชนรอบข้าง อีก ๔ ชุมชน รวมเป็น ๙ ชุมชน โดยคาดหวังว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจะเป็นแหล่งเรียนรู้สร้างสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่น ให้เป็นพลังในการพัฒนาสังคมต่อไป

จากการศึกษาทบทวนงานวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ และสำรวจพิพิธภัณฑ์ของภาครัฐและเอกชนที่ปรากฏมีอยู่จริงในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ๔ แห่ง และที่คาดว่าจะเกิดขึ้นใหม่ตามแนวคิดโครงการวิจัย ในชุมชนหลักและชุมชนขยายรอบข้าง รวม ๙ แห่ง คือ พิพิธภัณฑ์ชุมชนเมืองบัว บ้านเมืองบัว พิพิธภัณฑ์มรดกภูมิปัญญา ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ พิพิธภัณฑ์บ่อพันขัน ชุมชนบ่อพันขัน พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์เขมร ลาว ส่วย ชุมชนบ้านไพรขลา พิพิธภัณฑ์เจ้าพ่อศรีนครเตา ชุมชนบ้านเมืองเตา และการขยายผลสู่ชุมชนรอบข้าง ได้แก่ พิพิธภัณฑ์เมืองจำปาขัน ชุมชนจำปาขัน พิพิธภัณฑ์คนดีหม้อ ชุมชนบ้านจานทุ่ง และพิพิธภัณฑ์วิถีอาชีพชุมชน บ้านโพนเงิน พิพิธภัณฑ์ภูเฒ่าคำศรีคอนเตาเมื่อนามาร้อยเรียงกันก่อให้เกิดจินตภาพของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมของทุ่งกุลาร้องไห้รวม ๑๓ แห่ง ดังแผนภาพจินตภาพต่อไปนี้

ภาพประกอบ ๒ แผนภาพจินตภาพเครือข่ายพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงรุ้ง ๑๐๐ หมู่บ้าน

หมายเหตุ สัญลักษณ์และความหมายของพิพิธภัณฑสถาน

- ☒ พิพิธภัณฑสถานที่มีอยู่แล้ว(ก่อนวิจัย) ในบริบทของเครือข่าย(๔)
- ☐ พิพิธภัณฑสถาน ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นใหม่ตามโครงการวิจัย(๘)
- ☐ พิพิธภัณฑสถาน ที่มีอยู่แล้วและเข้าร่วมโครงการวิจัย(๑)
- ☐ พิพิธภัณฑสถาน เอกชน (นอกโครงการ) (๑)
- ☒ พิพิธภัณฑสถาน ของทางราชการ เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่วิจัย (นอกโครงการ (๑))
- ☒ พิพิธภัณฑสถาน ของทางราชการ(นอกโครงการ) (๒)

แผนภาพจินตภาพเครือข่ายพิพิธภัณฑ์อัครลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ หากเขียนแผนภาพ พิพิธภัณฑ์ของภาครัฐคือ พิพิธภัณฑ์บ้านกู่กาสิงห์ (โบราณวัตถุศิลปะแบบเขมร) พิพิธภัณฑ์บ้านเมืองบัว(ภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์) และพิพิธภัณฑ์วัดเจริญราษฎร์ อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (เอกชน) เชื่อมโยงกันกับพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่คาดว่าจะเกิดขึ้นใหม่ หรือไม่เกิดขึ้นตามโครงการวิจัย จะทำให้เห็นภาพพิพิธภัณฑ์ที่เป็นแหล่งเรียนรู้อัครลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ได้ชัดเจน ซึ่งนำไปสู่การจัดการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมมากขึ้น

๒. อัครลักษณ์ชุมชนสู่อัครลักษณ์พิพิธภัณฑ์

ในการศึกษาทบทวนและกำหนดอัครลักษณ์ชุมชนและอัครลักษณ์ร่วมทุ่งกุลาร้องไห้ โดยการสำรวจบริบทชุมชน สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและศึกษางานวิจัยท้องถิ่น ชุมชนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทุ่งกุลาร้องไห้ ที่คณะนักวิจัยชุมชนท้องถิ่นได้ร่วมกันศึกษาไว้แล้ว รวมทั้งการจัดเวทีประชุมในระดับเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระหว่างนักวิจัยในพื้นที่และมุมมองจากคนข้างนอก ได้แก่ ชุมชนบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย ชุมชนบ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี ซึ่งอยู่ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด ชุมชนเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม และชุมชนไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ สรุปได้ตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ อัครลักษณ์ชุมชนบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการศึกษาอัครลักษณ์ชุมชนบ้านเมืองบัว เพื่อนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นอัครลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้ พบลักษณะดังนี้

๒.๑.๑ เป็นชุมชนที่มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยเป็นเมืองหน้าด่านประตูทางทิศใต้ของเมืองสาเกตุนคร หลักฐานทางประวัติศาสตร์คือมีคูคลองเมืองโบราณรอบหมู่บ้าน โบราณสถานขอม กู่เมืองบัว สิมพื้นบ้านอีสานที่เป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม

๒.๑.๒ ทางด้านสังคมมีโครงสร้างเครือญาติจากเจ้าเมืองเกษตรวิสัย (สินลา) และแม่หม่มหม่อมคู่ สายสกุลสังขศิลา กลุ่มน้องชายของพระศรีเกษตรราชไชย และเจ้านายเมืองร้อยเอ็ด เช่นท้าวจันทร์ ดันสกุล อุปจิต กลุ่มท้าวสิงห์ ดันสกุลสิริสิงห์ กลุ่มท้าวจำเริญ ดันสกุลเจริญสุข กลุ่มขุนอุดมทรัพย์ ดันสกุลอุดมทรัพย์ กลุ่มพ่ออ่อน พ่อเหลา ดันสกุล หาพันธุ์ กลุ่มพ่อจำปา แม่ทาทิพย์ ดันสกุลจำปาทิพย์ เป็นต้น ซึ่งมีภรรยาและบุตรหลานอยู่บ้านเมืองบัว

๒.๑.๓ ประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นคือ ชาวบ้านเมืองบัว ชิดถือประเพณีตามฮีต ๑๒ เหมือนชาวไทยลาวอีสานทั่วไป แต่ประเพณีที่ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นสร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวบ้านเมืองบัว และอาจสามารถพัฒนาเป็นงานท่องเที่ยวได้ คือ ประเพณีทำบุญหอดอกไหม ประเพณีสงฆ์เมืองบัว ประเพณีแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทาน

๒.๑.๔ ลักษณะเด่นเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านเมืองบัวอีกประการหนึ่ง คือ การเคารพผีภูมิบ้านซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองมาแต่โบราณ โดยถือว่าชุมชนเมืองบัวนับถือผีปู่ตาและเจ้าพ่อภูมิบ้านต่างๆจำนวนมากคน ซึ่งชาวบ้านเมืองบัวได้ข้างช้างแกะสลักหินเป็นรูปปู่ตา และเจ้าพ่อต่างๆ ไว้สักการบูชาถือเป็นที่พึ่งทางใจ

๒.๑.๕ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศบ้านเมืองบัวตั้งอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเสียวใหญ่ และแม่น้ำเตา ดังนั้นชาวบ้านเมืองบัวจึงประกอบอาชีพเสริมทำบ่อเลี้ยงปลาจำนวนมาก เช่น เมืองบัว ฟาร์มปลาทุ่งกุลารัฟปลา เป็นต้น

สรุป อัตลักษณ์ชุมชนบ้านเมืองบัวคือเป็นชุมชนโบราณสมัยพุทธกาล ปรากฏหลักฐานคูคลองรอบเมือง สุสานโบราณ มีโครงสร้างเครื่องญาติเจ้าเมืองเกษตรวิสัยสืบมาถึงปัจจุบัน มีคติความเชื่อเรื่องผีภูมิบ้านเมืองหลายคน ประเพณีสำคัญคือ บุญแข่งขันเรือยาว บุญสงฆ์ บุญทอดก๋วยเตี๋ยว และการประกอบการบ่อเลี้ยงปลา (ไพจิตร วสันตเสนานนท์. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์)

๒.๒ อัตลักษณ์ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการศึกษาอัตลักษณ์ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ เพื่อนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้ พบลักษณะดังนี้

๒.๒.๑ เป็นชุมชนโบราณที่เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมขอมในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ดังปรากฏโบราณสถานขอมหลายแห่ง เช่น กู่กาสิงห์ กู่โพนวิจ กู่โพนระฆัง สระแกและถนนโบราณ ถนนกู่กาบรีเวณแม่น้ำเสียวใหญ่ เป็นต้น

๒.๒.๒ ทางด้านสังคมชุมชนบ้านกู่กาสิงห์ถือเป็นชุมชนที่มีโครงสร้างเครือญาติที่แน่นแฟ้น สามารถกล่าวได้ว่าทุกครัวเรือนมีความเป็นญาติพี่น้อง ดังนั้นจึงเป็นสังคมที่เอื้ออาทรช่วยเหลือกันและอบอุ่น

๒.๒.๓ ประเพณีวัฒนธรรมนอกจากจะยึดถือฮีต ๑๒ แล้ว ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นคือประเพณีสงฆ์ ประเพณีบุญบั้งไฟ

๒.๒.๔ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเบ้าบ้าน ที่เป็นที่พึ่งทางใจและเคารพสูงสุดที่ชาวบ้าน โดยให้ความเคารพนับถือร่วมกันคือ ญาพ่อป่องคำสิงห์ ซึ่งเป็นปู่ตา และเจ้าพ่อเสื่อหาญ ซึ่งมีศาลอยู่ที่สระแก อยู่ทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน

๒.๒.๕ สินค้าที่เด่นเป็นอัตลักษณ์คือข้าวหอมมะลิ และผ้าไหมพื้นบ้าน เพราะผลิตกันไว้ใช้ทุกครัวเรือน โดยเฉพาะในงานบุญบั้งไฟเป็นเทศกาลสวมใส่ผ้าไหมงามของชาวบ้าน

๒.๒.๖ ส่วนลักษณะของคนบ้านกู่กาสิงห์คือ เป็นคนขยันอดทน มีความรักในศักดิ์ศรี นิยชอบทำบุญกุศล รับผิดชอบต่อสังคมได้ดี และมีความเอื้ออาทรช่วยเหลือกัน

สรุป อัตลักษณ์ชุมชนบ้านกู่กาสิงห์คือ เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมขอม มีโครงสร้างเครือญาติแน่นแฟ้นเคารพนับถือผีปู่ตา เจ้าพ่อเสื่อหาญ หลวงพ่อใหญ่ ทำนาข้าวหอมมะลิ

ผ้าไหมพื้นบ้าน ขันนวดทน มีใจนักเลง การรับเทคโนโลยีใหม่ๆ ได้ดี (เพชร สวณงาม. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์ ; ทอง สวณงาม. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์)

๒.๓ อัตลักษณ์ชุมชนบ่อพันขัน อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

จากคณณักวิจัยท้องถิ่น ได้จัดทำวิจัยท้องถิ่นชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ่อพันขัน และคณณักวิจัยชุดสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ ได้ศึกษาและสังเคราะห์สรุปความเป็นอัตลักษณ์ชุมชนบ่อพันขัน เพื่อนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้ พบลักษณะอัตลักษณ์ คือ

๒.๓.๑ เป็นชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ผลิตเกลือและค้าขายเกลือแหล่งใหญ่ของภูมิภาค และยังมีโบราณสถานขอมคติดิพราหมณ์ฮินดู สมัยเจนละ เช่น คอนจุมเงินที่เป็นบ่อน้ำกรูด้วยหินแห่งเดียวในประเทศ และบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์และมหัศจรรย์มาแต่โบราณ เรียกว่า บ่อพันขัน มีความเกี่ยวข้องกับตำนานทุ่งกุลาร้องไห้

๒.๓.๒ พื้นที่แห่งนี้เป็นแหล่งอารยธรรมโบราณ หลักฐานสำคัญคือ คอนจุมเงิน ซึ่งมีลักษณะเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม เป็นร่องรอยวัฒนธรรมเขมร โบราณ มาตั้งแต่สมัยเจนละ สมัยหลังจากนั้นยังมีโนนชั้นหมากและธาตุพันขัน เป็นต้น

๒.๓.๓ เป็นชุมชนที่มีตำนานเกี่ยวกับทุ่งกุลาร้องไห้ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลโดยที่พระโมคคัลลาน์เสด็จมาปราบพระยานาคที่บ่อพันขันทำให้เกิดเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่าบ่อพันขัน แล้วยังได้ประทับรอยพระบาทไว้ ๒ ที่ ปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำในอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน นอกนี้ยังมีตำนานเกี่ยวกับความเค็มของเกลือบ่อพันขันที่เกิดจากเหงื่อไคลของนางยักษิณี เป็นต้น

๒.๓.๔ ศูนย์รวมคติความเชื่อและเป็นที่พึ่งทางใจของชุมชนบ่อพันขัน คือ เจ้าพ่อปู่ผ่านผู้เป็นเทพอันศักดิ์สิทธิ์และเป็นผู้ดูแลรักษาอาณาบริเวณบ่อพันขัน โดยชาวบ้านจะไปบนขอพรและเลี้ยงเมื่อประสบผลสำเร็จอยู่เสมอ

๒.๓.๕ ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นนอกจากฮีต ๑๒ แล้ว คือ ประเพณีแข่งขันเรือยาวชิงถ้วยพระราชทานที่อ่างเก็บน้ำบ่อพันขันซึ่งมีบันทึกไว้ในพงศาวดารว่าบริเวณศาลที่ตั้งศาลปู่ผ่านเดิมเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินประทับนั่งดูการแข่งขันเรือยาวในฤดูน้ำหลากและระเพณีที่เป็นเอกลักษณ์คือ ประเพณีเลี้ยงบ่อซึ่งมีทั้งขึ้นและเลี้ยงลง ซึ่งเกี่ยวกับการประกอบอาชีพค้าเกลือสินทอมาแต่โบราณ

สรุป อัตลักษณ์ของชุมชนบ่อพันขันคือ เป็นแหล่งผลิตเกลือมีชื่อเสียงระดับภูมิภาค มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คอนจุมเงินแหล่งอารยธรรมเขมร โบราณสมัยเจนละ พื้นที่แห่งนี้ยังเป็นแหล่งที่ก่อเกิดตำนานทุ่งกุลาร้องไห้ ตำนานท้าวกุมเลียงหรือนางยักษิณีที่อธิบายความเค็มของเกลือที่บ่อพันขัน การนับถือเจ้าพ่อปู่ผ่านผู้เป็นเทพอันศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษาอาณาบริเวณบ่อพันขัน

ถือว่าเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นที่โดดเด่นแห่งหนึ่ง (ชาว
สมุทรสาคร. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์ ; สมนึก วันจันทร์. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์)

๒.๔ อัตลักษณ์ชุมชนบ้านเมืองเตา อำเภอพัชฌ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

จากการศึกษาอัตลักษณ์ชุมชนบ้านเมืองเตา เพื่อนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน
ท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้ พบลักษณะดังนี้

๒.๔.๑ เป็นชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานคูคลองเมือง
โบราณรอบหมู่บ้าน และยังเป็นแหล่งถลุงเหล็กที่มีชื่อแห่งหนึ่งในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ปัจจุบันเรียกว่า
หนองเตาเหล็ก อยู่ในบริเวณโรงเรียนเมืองเตาวิทยา ในสมัยวัฒนธรรมขอมยังปรากฏฐานที่ตั้ง
ปราสาทรูปสี่เหลี่ยมคี่เหลี่ยม อยู่บริเวณคอนแท่น รวมทั้งเสมาหินอยู่ในบริเวณวัดศรีนครเตา และบึง
อยู่ในชุมชน ความเป็นชุมชนโบราณที่บ่งบอกเด่นชัดเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนบ้านเมือง
เตาคือ ถนนภายในชุมชน มีความซับซ้อนวกวนไม่เป็นระบบเหมือนถนนของชุมชนที่สร้างขึ้นใหม่
กล่าวกันว่าพ่อค้าที่เข้าไปขายสิ่งของถึงกับหลงทางหาทางออกไม่พบ ซึ่งจะมีบึงสี่แยกเหมือนชุมชน
ทั่วไป

๒.๔.๒ เปิงบ้านของชาวบ้านเมืองเตาคือ เจ้าพ่อศรีนครเตา ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็น
บรรพบุรุษเป็นปู่เป็นตาของชาวบ้าน ชาวบ้านเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์ ยึดถือเป็นที่พึ่งทางใจโดย
ชาวบ้านจะสักการบูชา บนขอพรให้ประสบความสำเร็จในการสอบเรียนต่อ หรือการไม่อยากเป็น
ทหาร หรือต้องการให้หายเจ็บป่วย หรือต้องการความปลอดภัย เป็นต้น นอกจากนี้เจ้าพ่อศรีนครเตา
ยังมีบริวาร คือเจ้าพ่อสบบุ้ง เจ้าพ่อศรีสงคราม เป็นต้น คติความเชื่อเจ้าพ่อศรีนครเตายังเป็นความ
เชื่อร่วมกันของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ดังปรากฏอนุสาวรีย์หรือศาลของเจ้าพ่อศรีนครเตาปรากฏในชุมชน
ต่างๆ ในทุ่งกุลาร้องไห้ เช่น บ้านเมืองบัว บ้านโพนเงิน บ้านหนองดง บ้านหนองบัวเจ้าป่า
บ้านเมืองเสือ เป็นต้น จนกล่าวได้ว่าเจ้าพ่อศรีนครเตาเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมของทุ่งกุลาร้องไห้

๒.๔.๓ ประเพณีสำคัญที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น นอกจากการทำบุญตามฮีต ๑๒
แล้ว คือ ประเพณีบุญบั้งไฟ เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าแก่ตามจารีตต้องจัดทำบุญบั้งไฟเป็นประจำทุกปี
นอกจากนี้คือประเพณีฉลองศาลเจ้าพ่อศรีนครเตา จัดขึ้นในเดือน ๔ ของทุกปี และประเพณีบุญข้าว
ตาก เป็นต้น ซึ่งประเพณีเหล่านี้ได้หลอมรวมชาวบ้านให้มีความรักและความสามัคคี

สรุป อัตลักษณ์ชุมชนเมืองเตาคือ เป็นชุมชนโบราณที่มีคูคลองเมืองโบราณรอบ
หมู่บ้านและเป็นแหล่งถลุงเหล็กมีชื่อเสียงของทุ่งกุลาร้องไห้ คติการนับถือผี คือเจ้าพ่อศรีนครเตาว่า
เป็นบรรพบุรุษของชาวบ้าน ประเพณีสำคัญคือประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีฉลองศาลเจ้าพ่อศรีนครเตา
โดยภาพรวมเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีคติความเชื่อต่อเจ้าพ่อศรีนครเตา และมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของ
ชาวบ้านอย่างแน่นแฟ้น (สุคตา ประทุมทอง. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์)

๒.๕ อัตลักษณ์ชุมชน บ้านไพรขลา อำเภอยะรังบุรี จังหวัดสุรินทร์

จากการศึกษาอัตลักษณ์ชุมชนไพรขลาเพื่อนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ร่วมชาวทุ่งกุลาร้องไห้ พบลักษณะดังนี้

๒.๕.๑ เป็นชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานคูคลองเมืองโบราณรอบหมู่บ้านและยังปรากฏเสมาหิน ซึ่งน่าจะจัดอยู่ในสมัยทวารวดี นอกจากนี้ยังมีสถาปัตยกรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ คือ สิมพื้นบ้านที่ทำจากช่างชาวเขมรในกัมพูชา

๒.๕.๒ เป็นชุมชนที่อยู่ร่วมกันหลายชาติพันธุ์ คือ ประกอบไปด้วยชาวไทยลาว เขมร และชาวไทยส่วยที่อยู่ด้วยกัน และเกิดความผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม มีความสามัคคีและดำรงอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

๒.๕.๓ ศูนย์รวมคติความเชื่อและเป็นที่พักทางใจของชุมชนไพรขลา คือ สิมมาน้อย อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เป็นสิ่งพึ่งทางใจ หรือเป็นเบ็งบ้านซึ่งเป็นที่เคารพสูงสุดร่วมกันของคนในชุมชน เช่น การบนขอให้ประสบผลสำเร็จ และการเลี้ยงบวงสรวง รวมทั้งการบอกกล่าวในการลงทำนา น้ำท่วม เป็นต้น

๒.๕.๔ ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นนอกจากฮีต ๑๒ แล้ว คือ ประเพณีแซนโคณา ซึ่งเป็นประเพณีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวไทยเขมรที่กลมกลืนในวิถีของชาวลาวและชาวส่วยที่ประกอบพิธีแซนโคณาร่วมกัน ประเพณีที่สำคัญอีกอันหนึ่ง คือ ประเพณีบวชนาคซึ่งช้างซึ่งช้างก็เป็นสัญลักษณ์ของชาวส่วยหรือเขมรมาแต่โบราณ

๒.๕.๕ ลักษณะที่เป็นอัตลักษณ์อีกอย่างของชาวบ้านไพรขลา คือ เป็นชุมชนที่เก่งในเรื่องการค้าขายมาแต่โบราณ เพราะเป็นเส้นทางผ่านของนายฮ้อยที่เดินทางไปค้าขาย เพราะไพรขลาตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำมูล และปัจจุบันชาวบ้านไพรขลาถือเป็นพื้นที่ผลิตเฟอร์นิเจอร์ส่งขายในระดับประเทศ

ไพรขลาเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีคูคลองโบราณ มีหลักฐานคือสิมมาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน มีเสมาหิน เป็นที่อยู่อาศัยรวมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เขมร ส่วย ที่อยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข ประเพณีสำคัญคือแซนโคณา และแห่นาคด้วยช้าง และเป็นชุมชนที่เก่งในเรื่องการค้าขายมาแต่โบราณ เช่น จัดทำคู่มือจำหน่ายทั่วประเทศ เป็นต้น (เชิดพงษ์ ทับแก้ว, ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์ ; สมบัติ สวามิชัย, ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์)

สรุป บ้านเมืองบัว ชุมชนจำปาขัน ชุมชนบ่อพันขัน กูกาสิงห์ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ส่วนบ้านโพนเงินเป็นชาติพันธุ์เขมร ชุมชนไพรขลาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ส่วย บ้านจานทุ่งเป็นชาติพันธุ์ไทยเบิ้ง ต่างมีชุมชนตั้งอยู่ทุ่งกุลาร้องไห้ ประกอบอาชีพทำนา ชุมชนดังกล่าวตั้งทับซ้อนอยู่บนชุมชนโบราณมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมเขมร มีคติการนับถือผีปู่ตา เจ้าพ่อศรีนครเตา เจ้าพ่อปู่ผ่าน ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม เป็นสังคมเครือญาติที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ประเพณีสำคัญได้แก่ บุญบั้งไฟ งานฉลองศาลเจ้า บุญสงฆ์

แข่งขันเรือยาว เป็นต้น แม้ว่าภายหลังรัฐ ได้แบ่งการปกครองแต่ประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ต่างอยู่ด้วยกันอย่างพึ่งพา ไปมาหาสู่กันในการทำบุญและอยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข

๓. อุดมการณ์ร่วมของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุ่งกุลาร้องไห้

จากการสังเคราะห์อุดมการณ์ร่วมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุ่งกุลาร้องไห้ พบว่า อุดมการณ์ร่วมกันคือ เป็นพิพิธภัณฑสถานที่ตั้งอยู่บนฐานคติความเชื่อในการนับถือผี ซึ่งเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิตชุมชนชุมชนตั้งทับซ้อนอยู่บนชุมชนโบราณมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือ กู่เทวรูป สุสาน ภาชนะดินเผา ธาตุ กุศลเมือง เสมอ สิม สระน้ำ บ่อน้ำ ถนนโบราณ ในวิถีชีวิตชุมชนเชื่อว่าพื้นที่เหล่านี้มีความศักดิ์สิทธิ์และมีเจ้าที่คู่แลรักษา และได้ยึดถือเป็นที่ยึดทางใจ วิญญาณศักดิ์สิทธิ์มีสถานภาพแตกต่างกันไป เช่น เจ้าพ่อ ปู่ตา ผีเชื้อ ผีนา ฯลฯ คติความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานในวิถีชีวิตทั้งส่วนบุคคลและสังคม ก่อให้เกิดประเพณีพิธีกรรมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น ประเพณีเลี้ยงปู่ตา บุญบั้งไฟ บุญสงกรานต์ แข่งขันเรือยาว เลี้ยงบ่อ ฉลองศาลเจ้า แขน โคนตา เป็นต้น คติความเชื่อนี้ยังเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ หรือกิจกรรมทางสังคม มีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงสักการบูชา การบ่น หรือบอกกล่าวระลึกถึง(จ่มปากจ่มคอ)ยึดเป็นที่ยึดเพื่อความมั่นคงทางจิตใจ แบบแผนประเพณีนี้ยังเป็นเป้าหมายหลอมคนในชุมชนท้องถิ่นให้มีวิถีการดำเนินชีวิตเดียวกัน มีความสามัคคีและเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน (บุญเสริม เสี่ยงสนั่น. ๒๕๕๕ : อำคา แสงงาม ; . ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์ ; ไพจิตร วสันตเสนานนท์. ๒๕๕๕ : สัมภาษณ์)

จากอุดมการณ์ร่วมของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุ่งกุลาร้องไห้ดังกล่าว สอดคล้องกับศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ที่กล่าวไว้ว่า ในวิเวศวัฒนธรรมหรือท้องถิ่น บรรดาแทบทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติจะมีสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ในแม่น้ำลำคลองทุ่งหญ้า ป่าเขา ดินไม้ สัตว์ ต่างก็เกี่ยวข้องกันกับสิ่งที่เรียกว่า “ผี” หรือ “พลังทางจิตวิญญาณ” เสมอ เป็นความเชื่อที่ผู้คนในทุกชุมชนของท้องถิ่นรับรู้และเชื่อฟังข้อห้าม และกฎเกณฑ์จารีตของการที่จะไปเกี่ยวข้องกับการนำสิ่งของธรรมชาติหรือทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันทั้งนั้น (ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๕๖ : ๑๓)

ดังนั้นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุ่งกุลาร้องไห้ จึงไม่ตั้งขึ้นมาโดดๆ แต่เน้นแผ่นดินจิตวิญญาณของชาวบ้านที่ผูกพันกับคติความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผูกพันกับทรัพยากร ซึ่งเป็นพลังภายในของคนในชุมชน ที่พร้อมจะอนุรักษ์ฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อการเรียนรู้ การสืบทอด และการเปลี่ยนแปลงสังคมเชิงสร้างสรรค์ คติความเชื่อนี้เองที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรในวิถีชุมชนอย่างเข้มแข็ง